

TÜRKİYE ORTADOĞU
ÇALIŞMALARI DERGİSİ
Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Cilt: 2, Sayı: 2, 2015

Vol: 2 No: 2, 2015

SAKARYA

ORMER
Ortadoğu Enstitüsü
معهد الشرق الأوسط
Middle East Institute
پژوهشگاه خاورمیانه

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Yılda iki kez yayınlanır/biannual

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun nihai onayıyla yayınlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazılan (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımları vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul ve red kararı verebilir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü, Ortadoğu Enstitüsü, 54187, Serdivan, Sakarya

Tel: (+90) (264) 2953602 **Faks:** (+90) (286) 2180533

Erişim: ormer@sakarya.edu.tr

Dergide yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Baskı, Cilt İMAK OFSET
www.imakofset.com.tr

Grafik - Tasarım PRESTİJ REKLAM
www.prestijreklam.com
Tasarım: Orhan SAKA

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Erih Plus ve Index Islamicus tarafından taranmaktadır.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

TÜRKİYE ORTADOĞU ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Derginin Sahibi Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü adına,
Owner of the Journal Kemal İnat on behalf of Middle East Institute of Sakarya University

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Ali Balcı

Editörler / Editors

Kemal İnat, İsmail Numan Telci

Yardımcı Editör / Assistant Editors

Filiz Cicioğlu, Fatma Zehra Toçoğlu, Cüneyt Doğrusözlü

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor

İsmail Ediz

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Mehmet Şahin (Gazi Üniversitesi), Doç. Dr. Sadık Ünay (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Ahmet Uysal (Marmara Üniversitesi), Doç. Dr. Ahmet Öztürk (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Ferhat Pirinççi (Uludağ Üniversitesi), Doç. Dr. Şaban Kardaş (TOBB Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Enes Bayraklı (Türk-Alman Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Berdal Aral (İstanbul Şehir Üniversitesi), Prof. Dr. Gencer Özcan (Bilgi Üniversitesi), Prof. Dr. Burhanettin Duran (SETA), Prof. Dr. Aristotle Kallis (Lancaster Üniversitesi), Prof. Dr. Jurgen Bellers (Siegen Üniversitesi), Prof. Dr. Atilla Arkan (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Birol Akgün (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniversitesi), Prof. Dr. Muhittin Ataman (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Tim Jacoby (Manchester Üniversitesi), Doç. Dr. Mesut Özcan (T.C. Dışişleri Bakanlığı), Doç. Dr. Tuncay Kardaş (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Abdulhamit Kırmızı (İstanbul Şehir Üniversitesi), Doç. Dr. Alev Erkilet (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Erdem Özlük (Selçuk Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mustafa Cüneyt Özşahin (Necmettin Erbakan Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Hasan Gümüšoğlu (Yalova Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İsmail Gündoğdu (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mehmet Zeki Ak (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ali Aslan (SETA), Yrd. Doç. Dr. Muhammed Mücahid Dündar (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İbrahim Efe (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Dr. Mehmet Özkan (TİKA)

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	VII
Mısır’da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: ‘Arap Baharı’ ve Sonrası Sürecin Analizi <i>Edip Asaf Bekaroğlu & Veysel Kurt</i>	1-36
Post -ISIL İraq: National Challenges and Opportunities <i>Othman Ali</i>	37-58
Şiddet Eğilimli ve Direniş Temelli Şii Aktivizmi: Hizbullah’ın Fikirsell ve Örgütsel Zemini <i>Mustafa Yetim</i>	59-88
Yemen’s Question: From the Struggle for Freedom to the Struggle for Survival <i>Ahmed A. Al Zandani</i>	89-108
11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İnan’ın Afganistan Siyaseti <i>Bilgehan Alagöz & Ekber Kandemir</i>	109-140
Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Filistin’de Toplum ve Siyaset 1919-1922 <i>İsmail Ediz</i>	141-176
Kitap Tanıtımı.....	177-185

CONTENTS

Introduction.....	VII
Durability of the Authoritarian Regime and The Military in Egypt: An Analysis of 'The Arab Spring' and Aftermath <i>Edip Asaf Bekaroğlu & Veysel Kurt</i>	1-36
Post -ISIL Iraq: National Challenges and Opportunities <i>Othman Ali</i>	37-58
Violent and Resistance-Based Shia Activism: Hezbollah's Ideational and Organizational Ground <i>Mustafa Yetim</i>	59-88
Yemen's Question: From the Struggle for Freedom to the Struggle for Survival <i>Ahmed A. Al Zandani</i>	89-108
Regional Security and Iran's Afghanistan Policy in Post 9/11 Period <i>Bilgehan Alagöz & Ekber Kandemir</i>	109-140
The Society and Politics in Palestine After The First World War 1919-1922 <i>İsmail Ediz</i>	141-176
Book Review	177-185

EDİTÖRDEN

Türk dış politikasında son yıllarda en yoğun paya sahip olan Ortadoğu bölgesi bilimsel ve akademik çalışmaların konusu olmayı sürdürüyor. Bu çerçevede artan çabalara bir yenisini eklemek şiarıyla ortaya çıkan *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* dördüncü sayısı ile okuyucuyla buluşuyor. Daha çok Ortadoğu coğrafyasına dair Türkiye perspektifli analizlere yer veren *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*'nin öncelikli amaçları arasında Türkiye'nin bölgesel politikadaki aktivizmine ışık tutmak, bu aktivizmin anlaşılmasını sağlamak ve kritiğini yapmak yer almaktadır. Bununla birlikte dergimizde Ortadoğu'daki siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmeleri yeni perspektifler getirerek inceleyen orijinal araştırmalar da yayınlanmaktadır. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, tarih, ilahiyat, sosyoloji ve ekonomi gibi disiplinlerden Ortadoğu'ya dair analizleri kabul etmektedir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Türk dış politikası, toplum ve din ilişkileri, Türkiye'nin Ortadoğu politikası gibi konu bazlı araştırma alanlarının yanında, İran, Irak, Mısır, Levant ve İsrail çalışmaları gibi ülke ve coğrafya merkezli çalışma masalarının bulunduğu, yerli ve yabancı 31 araştırmacıya ev sahipliği yapan Türkiye'nin bu alandaki en büyük kurumu olan Ortadoğu Enstitüsü tarafından yılda iki kez yayınlanmaktadır. Dergiye gönderilen makaleler önce editörler tarafından sonrasında ise en az iki hakem tarafından değerlendirilerek yayın sürecine girmektedir.

Bu sayıdaki ilk yazıda Edip Asaf Bekaroğlu ve Veysel Kurt, Mısır'daki otoriter rejiminin tarihi sürekliliği ve ordunun bu süreklilik içerisindeki yerini analiz etmişlerdir. Ardından Osman Ali tarafından kaleme alınan makalede de DAESŞ sonrası Irak'taki siyasi gelişmeler kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Mustafa Yetim'in makalesi ise Hizbullah'ın fikirselle ve örgütsel yapısını tarihsel gelişmeler ışığında analiz etmektedir. Yemen'deki iç savaşın geldiği noktayı içeriden bir bakışla inceleyen Ahmed El-Zendani'nin araştırması konuyla ilgili önemli tespitleriyle bu alanda çalışanlar için nitelikli bir

araştırma olarak göze çarpıyor. Bilgehan Alagöz ve Ekber Kandemir'in çalışması İnan ile Afganistan arasındaki ilişkileri Kopenhag Okulu'nun bölgesel güvenlik kompleksi bağlamında ele alınmıştır. Son olarak İsmail Ediz'in araştırması ise Birinci Dünya savaşı sonrasında Filistin'deki siyasi ve toplumsal yapıya odaklanmaktadır. Makalelerin dışında bu sayımızda kitap analizi de yer almaktadır.

Ortadoğu'ya dair orijinal analizlere ihtiyacın iyice hissedildiği şu günlerde Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi yer verdiği araştırma metinleriyle literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu ve benzeri çabalar hem Türk bilim dünyası hem de Türk dış politikasını yönlendirenler için önemli bir kazanım olacaktır. Bu amaç doğrultusunda Türkçe ve İngilizce araştırmalara yer veren *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, sosyal bilimlerin ilgili alanlarında Ortadoğu'ya dair konuların Türkiye perspektifiyle farklı disiplinler aracılığıyla incelendiği tüm yazılara açıktır.

Mısır’da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: ‘Arap Baharı’ ve Sonrası Sürecin Analizi

Edip Asaf Bekaroğlu* & Veysel Kurt**

Özet

Mısır otoriter rejiminde ordu kurucu bir role sahiptir. Bununla birlikte tarihsel süreç içinde kazandığı siyasal pozisyon ve ekonomik gücü sayesinde sistem içinde gittikçe özerkleşen bir pozisyona evrilmiştir. Rejim, ordu ile cumhurbaşkanı arasındaki güçlü koalisyonla varlığını sürdürme gelmiştir. 25 Ocak 2011’de başlayan ayaklanma sürecinde sona eren bu koalisyon, Mübarek iktidarının yıkılmasının temel nedeni olmuştur. Ayaklanma sürecinin başlangıcında kararsız ve tutarsız görünen ordu, Mısır siyaseti ve ekonomisindeki imtiyazlı konumunu sürdürecektir kontrollü bir geçişin önünü açmıştır. Bu anlamda Mübarek’in devrilmesine göz yummak ile 3 Temmuz askeri darbesi aynı stratejinin parçalarıdır.

Anahtar Kelimeler: *Ortadoğu’da Otoriter Rejimler, Sivil-Asker İlişkileri, Arap Baharı, Mısır*

---

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, edipasaf@istanbul.edu.tr

** Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, kurtveysel@gmail.com

Durability of the Authoritarian Regime and the Military in Egypt: An Analysis of ‘The Arab Spring’ and Aftermath

Edip Asaf Bekaroğlu* & Veysel Kurt**

Abstract

Egyptian military is not only the founding actor of the authoritarian regime, but also has been an increasingly autonomous institutional and economic power within the system. It was an important factor in the fall of Mubarak regime with the popular uprisings started January 25, 2011. The military, which seemed hesitant and inconsistent in the early days of uprisings, opened the way for a controlled transition where it could keep the political and economic privileges. In that sense, both condoning Mubarak’s fall and initiating the military coup on July 3rd, 2013 are the parts of the same strategy.

Keywords: *Authoritarian Regimes in the Middle East, Civil-Military Relations, Arab Spring, Egypt*

---

*PhD. Asst. Prof. Istanbul University, Political Science and International Relations, edipasaf@istanbul.edu.tr

**Res.Asst., Istanbul Medeniyet University, Political Science and Public Administration, kurtveysel@gmail.com

Giriş

Otoriter rejimlerin bir gün demokrasiye evrilmesinin kaçınılmaz olduğuna dair iyimser beklentiler sosyal bilim literatüründe terk edileli çok olsa da hem analistler hem de politika yapıcılar bunu mütemadiyen unutuyorlar ve otoriter rejimlerdeki her hareketlenme sonrasında bize demokrasiyi müjdeliyorlar. 2011'deki "Arap Baharı" dalgasında da bu tür erken iyimserlikler siyasi analizlere hâkim olmuş, ancak çok geçmeden, otoriter rejimler değişime karşı mukavemetleri ile bizleri siyasetin gerçeklerine davet etmiştir.

1974 yılında Huntington'un "Üçüncü Dalga" olarak adlandırdığı demokratikleşme süreci başladığında dünyada demokrasi ile yönetilen ülke sayısı 40 civarında ve bu ülkelerin sadece birkaç tanesi Batı dünyasının dışında idi. 1974-1990 arasındaki üçüncü demokratikleşme dalgasıyla ise Doğu Avrupa, Latin Amerika, Doğu Asya ve Afrika'da en az 30 ülke daha demokrasiye geçmiştir.¹ Öte yandan, Plattner ve Diamond'ın ifadesiyle, "Üçüncü Dalga demokratikleşmesinin en çarpıcı özelliklerinden biri de Arap dünyasına dokunmakta başarısız olmuştur".² Gerçekten de 2011 yılında Arap toplumlarını saran ayaklanmalar sonucunda kimi otoriter liderlerin devrilmesine kadar, dünyanın hemen her bölgesinde demokratikleşme dalgalarından etkilenmeden varlığını sürdürebilen tek bölge Arap otoriter rejimlerinin bulunduğu Ortadoğu'dur.

Bu makalede Arap otoriteriyenizminin en tipik örneklerinden biri olan Mısır'daki rejim değişimine yönelik çabalar ve sonuçları analiz edilecektir. Mısır, sürekli bir demokratikleşme beklentisi olduğu halde otoriter rejimi istikrarlı bir şekilde devam ettiren en çarpıcı ülkelerden biridir. Mısır, Batılı demokrasilerle stratejik düzeyde ilişkiler kurmuş, ülkede uzun yıllar düzenli olarak seçimler yapılmış, bu seçimlerde farklı partiler yarışabilmiş, hatta muhalefet parlamentoda sandalye sahibi olabilmıştır. Ancak parlamento ve başkanlık seçimlerinin tarihçesine bakıldığında iktidarın hiç el değiştirmeden devam ettiği görülür. Yani çok partili seçimler yanında demokrasinin bir diğer önemli şartı olan iktidarın barışçıl yöntemlerle el değiştirebilmesine

---

1 Samuel Huntington, "Will More Countries Become Democratic", *Political Science Quarterly*, Vol. 99, No.2, Summer, 1984, s.196-197.

2 Marc F. Plattner, Larry Jay Diamond, "Democratization in the Arab World?", *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 4, October 2002, s. 5.

olanak veren yasal ve kurumsal düzenleme³ Mısır'da mevcut değildir. Hüs-nü Mübarek 1981-2011 yılları arasında başkan olarak kalmış; bu dönemde iktidar partisi olan Ulusal Demokrat Parti (UDP) ise 2005'teki hariç olmak üzere yapılan her seçimde parlamentodaki sandalyelerin en az %80'nine sahip olmuştur. Nitekim 28 Kasım 2010 tarihli ilk tur parlamento seçimleri de bu tartışmaların gölgesinde yapılmıştır. Muhalefetin bir kısmı seçimlerin adil ve açık bir şekilde yapılmadığı gerekçesi ile seçimleri boykot etmiş, ilk tur seçimlere giren Vafd Partisi ve İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler, MK) ise ellerindeki sandalyelerin nerdeyse tamamını yitirince ikinci tura katılmamaya karar vermişlerdir. Muhalefeti tamamıyla silen 2010 seçimlerine dönük tepkiler sonucunda ise milyonlarca Mısırlı 25 Ocak 2011'de sokaklara dökülmüş ve Mübarek iktidarı nihayet 11 Şubat'ta sonlanmıştır.

Hüs-nü Mübarek 30 yıllık başkanlığı boyunca, iktidarının sürekliliğini garantileyecek siyasi sistemden hiç taviz vermezken, ilginç bir şekilde sosyal ve ekonomik sistemde çeşitli liberalleşmelere de gitmiştir. Ancak bu liberalleşmeye dönük reformlar, başta güçlü başkanlık yetkileri olmak üzere, olağanüstü hal, güvenlik birimlerinin sivil toplumu baskılaması gibi nedenlerle, siyasi sistemde sahici bir demokratikleşmeyi beraberinde getirmemiştir. Sadece sistemin toplumsal tabanında gerçekleşecek gerilimler ve patlamaların önünü kesmek için yürütülen bir strateji olarak düşünülebilecek bu açılımlar ve liberalleşmeler⁴ aslında otoriter rejimlerde yer yer rastlanabilecek türden gelişmelerdir. En nihai amacı iktidarı devam ettirmek olan otoriter rejimler, iktidarlarını tehlikeye atmayacak çeşitli açılımları toplumsal hareketlenmelerin tamamıyla kontrolden çıkmaması için gerekli görebilirler. Bir tür hayatta kalma stratejisi olan bu yöntem Mübarek tarafından oldukça mahir bir şekilde uygulanmıştır. Bu makalede ise söz konusu stratejinin 2011'de nasıl ve neden çöktüğü sorusuna cevap aranmaktadır. Makalenin temel hipotezi; Mısır otoriter rejimini oluşturan koalisyonunun en merkezi ve güçlü aktörü olan ordunun tavrının otoriter rejimin devamında, çökmesinde veya yeniden inşasında belirleyici değişken olduğudur.

---

3 Adam Przeworski, *Democracy and the Market; Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, New York: Cambridge University Press, 1991.

4 Maye Kasseem, "Democratization" Reforms as a Means of Stabilizing Authoritarian Rule In Contemporary Egypt", Ed.: Dietrich Yung, *Democratization and Development: New Political Strategies for the Middle East*, New York: Palgrave Mc Millan, 2006, s. 130.

Kitlesel ayaklanma rejim değişikliğinin ön şartı olabilir, ancak yeter şartı değildir. Arap Baharı sürecinde halk ayaklanmalarına rağmen rejim değişiminin gerçekleşmediği Suriye, Yemen, Bahreyn, Libya gibi örnekler bu durumun önemli bir göstergesidir. Rejim değişikliğinin mümkün olması için rejimi oluşturan koalisyon içinde bir bölünme, özellikle de güvenlik sektörünün siyasi iktidardan desteğini çekmesi gerekir. Mısır örneğinde buna benzer bir süreç yaşanmış, ordu 2011'deki ayaklanan halk ile Mübarek iktidarı arasında başlangıçta belirgin bir tavır almasa da bir süre sonra Mübarek'in iktidarı devretmesi yönünde görüşünü bildirmiştir. Öte yandan, Mübarek iktidarının devrilmesinin rejimin sonu anlamına gelmediği, önce ordunun 2011 sonrası süreçte Mısır'daki başat aktör olma durumunu koruyacak mekanizmaları harekete geçirmesi ile zımnen, daha sonra da demokratik yolla seçilen ilk başkan olan Muhammed Mursi'ye karşı yapılan 3 Temmuz 2013 askeri darbesi ile alenen görülmüştür.

Bu temel tez çerçevesinde şekillenecek makalede öncelikle Arap otoriteriyenizmi ve demokratikleşme hakkındaki literatür tartışılacak, sonra da Mısır otoriter rejiminin Cemal Abdül Nasır ile birlikte nasıl inşa edildiği, Enver Sedat ve özellikle Hüsnü Mübarek ile otoriter yapının nasıl ve hangi araçlarla süreklilik kazandığı incelenecektir. Son olarak 25 Ocak 2011'de başlayan ayaklanmaların yol açtığı yeni siyasal ortamda ordunun tavrı çerçevesinde Mübarek iktidarının nasıl ve neden devrildiği, sonrasında ise neden bir askeri darbe yaşandığı analiz edilecektir.

“Arap İstisnacılığı” ve Ordu

Demokrasi dalgalarının hiçbirinin neden Arap dünyasına uğramadığı sorusu dikkate değerdir ve demokratikleşme literatüründe bu soruya cevap vermeye çalışan birçok çalışma vardır. Bu literatürün bir kısmı demokrasiyi bölgenin kültürel ve politik karakteri ile uyumu bağlamında tartışmakta⁵ bir kısmı da, demokratikleşmenin bütün ekonomik liberalleşme ve politik

---

5 Elie Kedourie, *Democracy and Arab Culture*, London: Frank Cass: 1994; Huntington, age; Adrian Karatnycky, “Muslim Countries and the Democracy Gap”, *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 1, January 2002, 99-112; Stepan Voigt, “Islam and the Institutions of a Free Society”, *The Independent Review*, v. X, n. 1, Summer 2005, 59-82; Alfred C. Stepan ve Robertson, Graeme B., “An ‘Arab’ more than ‘Muslim’ Electoral Gap”, *Journal of Democracy*, 14:3, s. 29-44.

reformlara rağmen neden gerçekleşmediğini sorgulamaktadır.⁶ Söz konusu çalışmalarda bir süre sonra soru farklı bir şekilde sorulmaya başlanmış ve otoriter Arap rejimlerinin varlıklarını nasıl sürdürdüğü üzerine yoğunlaşmıştır. İlginç bir şekilde, demokratikleşme literatürünün üzerinde yoğunlaştığı ve demokratikleşmenin önünü açması beklenen liberalleşme gibi unsurlar, otoriter rejimlerin sürekliliğini sağlayan stratejilerin manevra alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünyanın birçok bölgesinde otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş yaşanmaktayken, Arap rejimlerinin bu değişim sürecine karşı dayanması, “Arap istisnacılığı” kavramı ile açıklanmıştır.⁷ Bu kavram ekseninde yürütülen tartışmalar, diğer ülkelerde siyasi değişim getiren uluslararası baskı, sivil toplum örgütlerinin yaygınlaşması, halkın değişim talebi veya devrimci toplumsal hareketler gibi şartların Arap rejimlerinin dayanıklılığını ve sürekliliğini neden sarsamadığına ilişkindir. “Arap istisnacılığı” yaklaşımı kültürel, yapısal ve kurumsal olmak üzere üç farklı kategoride değerlendirilebilir.

Kültürel yaklaşımda Arap otoriteryanizmi, bölgenin tarihi, kültürel, dini unsurları ile ilişkilendirmektedir. Huntington’un 1984 yılında yayınlanan “Will More Countries Become Democratic” başlıklı makalesi ve Eddie Kedourie’nin 1992 yılında yayınlanan *Democracy and Arab Political Culture* isimli kitabı bu yaklaşımın öncü çalışmalarıdır. Bu yaklaşıma göre, Arap siyasi kültürü İslam dini tarafından şekillendirilmekte, İslam dininde ise demokrasi için gerekli olan temsili yönetim, çoğulculuk veya laiklik gibi değerler bulunmamaktadır⁸. Bu iddianın ve varılan sonucun analitik yaklaşımdan ziyade genellemelere, İslam dini ile ilgili daha önce yapılmış oryantalist yorumlara ve metodolojik seçmeciliğe dayanması önemli bir eleştiri sebebidir.

---

6 Jason Brownlee, “The Decline of Pluralism in Mubarak’s Egypt,” *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 4, October 2002, s.7 pp. 5-14, Ellen Lust, “Missing the Third Wave: Islam, Institutions and Democracy in the Middle East”, *St Comp Int Dev*, (2011) 46, 163–190; Ellen Okar, “The Management and Manipulation of Political Opposition”, *Comparative Politics*, Vol. 36, No. 2 (Jan., 2004), pp. 159-179; Eva Bellin, “The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective”, *Comparative Politics*, Vol. 36, No. 2.

7 Stepan ve Robertson, age. s. 29-44.

8 Huntington, age; Karatnycky age; Kedouire age; Voigt age.

Öte yandan, yapısal yaklaşım otoriter Arap rejimlerinin sürekliliğini ekonomi-politik bir çerçeve içinde açıklamaktadır.⁹ Buna göre otoriter Arap rejimlerinin sürekliliğini açıklamak için büyük oranda yeraltı zenginliklerinden elde edilen gelirlerle şekillenen “rantiye devlet” ekonomisine bakmak gerekmektedir. Örneğin, petrol ile otoriter rejimlerin sürekliliği arasında bir ilişki kuran Michael L. Ross,¹⁰ yalnızca petrolün değil, diğer yeraltı kaynaklarının da otoriteriyenizmle doğrudan ilişkili olduğunu, demokratikleşmeyi engellediğini ve bu durumun yalnızca Ortadoğu rejimleri ile sınırlı olmadığını iddia eder. Larry Diamond da gelirinin büyük çoğunluğunu petrol ihracatından elde eden 23 ülkenin hiçbirinin demokrasi ile yönetilmediğini, çünkü bu tür ülkelerde vergi ve bankacılık sistemi, girişimcilik ve piyasa ekonomisinin işlevsizliği ile zayıf sivil toplum birleşip demokrasiye geçememenin yapısal sebebinin oluşturduğunu.¹¹ “Rantiye devlet” yaklaşımını eleştiren Waterbury¹² ise 20. yüzyıl dâhil olmak üzere tarihin herhangi bir döneminde vergilendirmenin politik taleplere neden olmadığını; aksine, ağır vergilerin ülkelerin özellikle kırsal kesimlerinde isyana neden olduğunu ancak yine de bu isyanların rejimlerin dönüşümüne dair politik taleplere dönüşmediğini savunmuştur. Ayrıca, Arap rejimlerinin 1980’lerden sonra geçirdiği ekonomi-politik dönüşüm de bu varsayımların sorgulanmasını arttırmıştır. Örneğin Mısır’da Nasır’ın devletçi ekonomi politikaları 1970’te başlayan “infıtah” politikaları ile dönüşüm geçirmeye başlamış ve özellikle 1980’lerden sonra gerçekleşen özelleştirme hamleleri yoluyla ülkenin ekonomi-politiği temelden değişmiştir. Bu yaklaşıma bir diğer eleştiri ise, otoriter rejimlerin petrol gelirinden yoksun Mısır, Suriye, Tunus gibi ülkelerde de yaygın bir şekilde bulunmasıdır.

Son olarak, kurumsal yaklaşım otoriter Arap rejimlerinin sürekliliğini rejimi oluşturan kurumların etkileşimlerine bağlamaktadır. Örneğin, Brownlee iktidar partisinin devamlılığına odaklanır. Buna göre, otoriter

9 Simon Bromley, “Middle East Exceptionalism, Myth or Reality”, *Democratization*, Ed., David Potter v.d., Cambridge: Polity Press, 1997, s.332.

10 Ross, Michael L., “Does Oil Hinder Democracy?”, *World Politics* 53, No. 03, June 13, 2001, s. 325-327.

11 Diamond, Larry, “Why Are There No Arab Democracies”, *Journal of Democracy*, Volume 21, Number 1, January 2010, s.93-112.

12 John Waterbury, “Democracy Without Democrats? The Potential for Political Liberalization in the Middle East”, Eds. Ghassan Salame, *Democracy Without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World*, New York: I. B. Tauris, 28.

rejimler devamlılıklarını karizmatik, dirayetli ya da acımasız bir lidere değil, ulusal meseleleri domine edecek ve elit çatışmasını tehlikeli bir eşiğe gelmesini engelleyecek bir siyasal organizasyona, özellikle de bir siyasal partiye ihtiyaç duymaktadır. Parti, iktidar koalisyonu üyeleri için güç dağılımını düzenler ve çıkarıcı liderleri bu koalisyona bağlar. Bu durum, iki sonucu kendiliğinden doğurur. Birincisi, iktidar partisi farklı oportünistik unsurları çeşitli araçlarla besleyerek kurumsal düzeyde bir arada ve merkezde tutar. İkinci sonuç ise, bu ittifakın içine girmeyi reddeden muhalefet, ulusal karar alma mekanizması dışında kalarak marjinalleşir.¹³ Kurumsal yaklaşıma bir başka örnek ise rejimin muhalefeti bölme stratejisine odaklanıp, rejimin istikrarını muhalefetin bütünleşmemesine bağlayan Okar'dır. Arap ülkelerinde, rejim "İslamcı tehdit" söylemini devreye sokarak İslamcı ve seküler muhalif grupların işbirliği yapma ve birlikte hareket etmesini engellemeye çalışmaktadır. Rejim bu amacına ulaştığında muhalefetin politik talep gücü zayıflamaktadır.¹⁴ Kurumsal yaklaşım da güvenlik güçlerini kendi içlerinde yekpare bir yapı olarak değerlendirmesi, kurumlar arası ilişkiler dışındaki toplumsal ve siyasal faktörleri göz ardı etmesi ve uluslararası etkileri analiz dışı bırakması gibi sebeplerle eleştirilmektedir.

Kurumsal yaklaşım içinde ordunun konumuna özel önem atfeden bir literatür de vardır. Ordular, zor ve şiddet unsurlarını kullanarak veya kullanma tehdidinde bulunarak bileşeni oldukları otoriter rejimlere yönelen tehditleri bastırma kapasitesine sahiptirler. Öte yandan Schmitter'in deyişiyile silahlı kuvvetler, rejime karşı muhalefetle işbirliği yoluna gitmeseler bile, rejim karşıtı hareketleri tolare ederek ("if not by commission then by omission")¹⁵ değişimin önünü de açabilir. Bu noktada ortaya çıkan soru orduların hangi şartlarda kitlelere müdahale ettiği, hangi şartlarda iktidar değişimine örtük ya da açık bir şekilde destek verdikleri sorusudur.

Stephan ve Chenoweth'e göre eğer halk ayaklanmasının hacmi büyük ve yöntemi şiddet içermiyorsa silahlı kuvvetler, iktidardan yana değil değişim taleplerinden yana olmaktadır. Barışçıl yöntemi benimseyen değişim

---

13 Brownlee, age, s.2-3.

14 Okar, age. s. 169.

15 Philippe C. Schmitter, "Speculations about the prospective demise of authoritarianregimes and its possible consequences", *Revista de Ciência Política*, 1985, s.99.

talepleri silahlı kuvvetleri tehdit etmeyeceği için ordu gösterilere rejim lehine müdahale etmekten kaçınacak ve böylece rejim, isyanı bastırma kapasitesinden yoksun kalacaktır.¹⁶ İktidar koalisyonu yaklaşımını kullanan Mesquita ve Smith'e göre ise otoriter rejimlerde silahlı kuvvetlerin iktidarın yanında yer alıp almaması kritik önemi haizdir ve bunu belirleyen temel unsur mali durumdur.¹⁷ Silahlı kuvvetler ekonomik durumu ve imtiyazlarındaki olası değişimlere bağlı olarak rejimi savunmakta veya muhalefeti desteklemektedir. Eğer rejimin devamı ordunun imtiyazlarının devamını garantiliyorsa ordu bir rejim değişimini istemeyecek, isyancılara müdahale edecektir. Sahip oldukları mali avantajlarda bir azalma söz konusu olduğunda ise ordunun kitlelere müdahale etme isteği olumsuz etkilenecektir.

Ordunun rejim değişimi karşısındaki tavrını siyasi liderlikle değil, silahlı kuvvetlerin yönetiminin bölünüp bölünmeyeceği meselesi ile ilişkilendirenler de vardır. Kendi iktidarını olası bir darbeden korumak amacıyla otoriter liderler subaylar arasında hizipleşmeye yol açacak yöntemler kullanabilirler.¹⁸ Bir ayaklanma karşısında ise bu hiziplerin emir komuta zincirine uymayacağı korkusu ile ordu kışlasından çıkıp isyancılara karşı hareketlenmekten kaçınabilir.¹⁹

Eva Bellin ise ordunun atacağı adımı etkileyen dört değişken belirlemiştir: mali yapı, uluslararası destek, ordunun kurumsallaşma derecesi ve muhalif hareketlerin niceliği ve niteliği. Bu değişkenlerden ilk ikisi rejimin kapasitesini, son ikisi ise rejimin (veya ordunun) müdahale isteğini etkiler. Mali yapının bozulması orduyu siyasi iktidardan ayırıştırır ve iktidar değişiminin önünü açar. Kurumsallaşma derecesi yüksekse ordu kitlelere müdahale etmez. Uluslararası desteği kazanan taraf daha meşru bir noktaya gelir ve ordunun tavrını şekillendirir. Muhalif hareketlerin büyüklüğü ve ideolojik bir kalkış noktasının olmaması da ordunun iktidardan ayrışmasına

---

16 Maria J. Stephan and Erica Chenoweth, "Why Civil Resistance Works: The Strategic Nonviolent Conflict", *International Security*, 2008, Vol. 33, No. 1, s.13.

17 Bruce Bueno de Mesquita ve Alastair Smith, *The Dictator's Handbook: Why Bad Behavior is Almost Good Politics*, Newyork: Public Affairs, 2012, s.21.

18 Joel Migdal, *Strong societies and weak states: State society relations and state capabilities in the Third World*, Princeton: Princeton University Press, 1988, s.211-212.

19 Terrence Lee, "The Armed Forces and Transitions from Authoritarian Rule, Explaining the Role of the Military in 1986 Philippines and 1998 Indonesia", *Comparative Political Studies*, Volume 42 Number 5, May 2009, s.645, s. 640-669.

neden olabilir. Bellin'e göre, bu dört unsurdaki gelişmeler rejim değişimi-
ne yönelik hareketler karşısında güvenlik güçlerinin "istem ve kapasitesi"ni
etkilemektedir.²⁰ Büyük oranda Theda Skocpol'un devrim teorisinden et-
kilenen Bellin kısaca güvenlik güçlerinin rejimin kontrolü altında olduğu
sürece değişimin mümkün olmadığını savunmuştur.

Bir diğer yaklaşıma göre ordu siyasetle ilişkisini kurumsal çıkarlara
göre şekillendirmekte ve kitlesel ayaklanma anlarında da benzer kriterler
erevesinde bir pozisyon almaktadır. Kandil'e göre Mısır'da 25 Ocak
devrimi, sonrası ve hatta 3 Temmuz darbesinde ordunun siyasetle kurduğu
ilişkisini ve stratejik tercihlerini tarihsel-kurumsal bakış açısıyla açıklamak
mümkündür. Buna göre ordunun çıkarlarını analiz edebilmek için bir avuç
generalin arzuları çerçevesinde değil bir bütün olarak kurumun çıkarlarına
odaklanmak gerekmektedir.²¹

Bu çalışmaların her biri ordunun sivil ayaklanmalar karşısındaki tav-
rını belirli bir dereceye kadar açıklayabilmektedir. Ancak orduların rejim-
le kurduğu karşılıklı varoluşu belirleyen ilişkiyi gözden kaçırmaktadır. Bu
Çalışmada Mübarek iktidarına karşı ayaklanmalarla başlayan ve 3 Temmuz
darbesi ile sona eren süreç, ordunun 1952'den beri rejimle olan ilişkisi bağ-
lamında açıklanmaktadır. Ortadoğu'da mevcut rejimlerin kuruluşlarında
orduların merkezi rolü gözü onunde bulundurulmalıdır. Özellikle orduların
modernleşme ya da devrim anlarında etkili olduğu ülkelerde ordunun siyasi
iktidar ile güçlü bir ilişkisi söz konusudur. Bu ülkelerde ilişkiler durağan
değildir ve yeni gelişmeler ve dinamikler hem yöneticiler hem de
devrimci ordunun niteliklerinde ve birbirleriyle ilişkilerinde birtakım deği-
şikliklere yol açar.²² Perlmutter'in "Pretoryen" devletler olarak tanımladığı
bu ülkelerde Anayasal değişimler ordunun etkisi altında gerçekleşir, ordu
hükümet ve bürokrasinin karar alma mekanizmalarına çeşitli yollarla mü-
dahil olur. Bu yüzden pretoryen devletlerde ordu politik yapı ve kurumlar

---

20 Eva Bellin, "Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East,
Lessons from the Arab Spring", *Comparative Politics*, January, 2012, s. 129. 127-149.

21 Hazem Kandil, "Mısır'da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili",
ev: Akın Emre Pilgir, Der: Y. Doğan etinkaya, *Ortadoğu: Direniş, Devrim,
Emperyalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.91.

22 Bayram Sinkaya, "Devrimci Ordu ve Siyaset: İslam Devrimi Muhafızları Ordusu
rneği", *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2011, Cilt 3, Sayı 1, s.129-130.

üzerinde belirleyici bir role sahiptir.²³ Cook'un "yönetmeden hükmeden ordular"²⁴ tanımlaması da bu bağlamda açıklayıcı olmaktadır. Bu analizlere uygun şekilde ordu Mısır'da 1952'den beri siyaset ve ekonomi üzerinde başat bir rol oynamış, bu etki Nasır, Sedat ve Mübarek dönemlerinde değişen uluslararası şartlar ve ekonomi-politiğe rağmen farklı karakterler kazansa da büyük oranda aynı kalmıştır. 2011-2013 arasındaki süreci analiz etmeden önce Mısır otoriter rejiminin inşa ve kurumsallaşma tarihini ve rejim içinde ordunun yerini tartışmak gerekmektedir.

Mısır Otoriteryenizmi, Reform-Baskı Mekanizması ve Ordu

Mısır, otoriteryenizmin tarihsel süreklilik arz ettiği en çarpıcı ülkelerden biridir. Cemal Abdül Nasır ile 1952'de kurulan otoriter sistem 2011'de Hüsnü Mübarek'in devrilmesi ve demokratik seçimlerin yapılması ile son bulsa da 2013'deki askeri darbe ile sürekliliğini muhafaza etmiş görünmektedir. Mısır'daki otoriter siyasi sistemin üç temel unsuru göze çarpmaktadır. Birincisi, Başkan ve onun kontrolündeki Ulusal Demokrat Parti (UDP)'dir. Başkan, sistemin yürütücüsü iken Parti, Mısır'daki çeşitli kesimleri sisteme entegre eden bir mekanizma işlevi görmektedir. İkinci unsur ise ordudur. Bir yanda İsrail ile defalarca savaşmış bir ordu olmaktan kaynaklanan kurumsal karizma ve meşruiyet diğer yanda sürekli artan ekonomik imtiyazlar ve güç ile ordu, sistemin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Üçüncü temel özellik ise muhalif siyasi partilerin, seçimlerin ve parlamentonun, yani sınırlı bir çoğulculuğun varlığıdır. Bu son unsurda İngiliz güdümlü monarşi tecrübesi ile şekillenen 1923-1952 döneminin etkilerini görmek mümkündür. Fazla gelişkin olmasalar da Wafd gibi köklü siyasi partiler ile yasama ve yargı kurumları bu "liberal dönem"den²⁵ kalan yapılar olarak siyasi liberalleşmeyi Mısır'ın kalıcı gündem maddelerinden biri yaptığının

---

23 Amos Perlmutter, "The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities", *Comparative Politics*, Vol. 1, No. 3 (Apr., 1969), s. 392.

24 Steven Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular, Türkiye, Mısır, Cezayir*, İstanbul: Hayy Kitap, 2008.

25 Asef Bayat, "Revolution without Movement, Movement without Revolution: Comparing Islamic Activism in Iran and Egypt", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 40, No. 1 (Jan., 1998), s. 142.

altını çizmek gerekir. Öte yandan, sistemin en önemli muhalif hareketi olan Müslüman Kardeşler de artan sosyoekonomik ve siyasi huzursuzluğa şehirli yeni orta sınıfın tepkisi olarak bu dönemde kurulmuştur.²⁶ Mısır otoriter rejimi tüm bu unsurlara belli bir alan vermeye devam etmiş, hatta bu sınırlı çoğulculuğu, otoriter sistemin devamı için bir araç olarak kullanmış, zaman zaman çeşitli reformlarla çoğulculuğu arttırmış, tehlikeli gördüğünde de çeşitli yöntemlerle bastırmıştır.

1952’de “Hür Subaylar” darbesi ile kurulan Mısır otoriter rejimi, başlangıçta Cemal Abdül Nasır’ın liderliğinde yukarıdan aşağıya siyasi, ekonomik ve kültürel dönüşümler gerçekleştirme iddiası taşıyan bir devrim olma iddiasına sahiptir. Nasır rejimi aslında bir hayli şahsi ve otoriter olsa bile, halk ile elitler arasında bir bağ kuracağı ve muhalefeti kontrol altında tutacağı bir siyasi altyapıya ihtiyaç duymuş²⁷ bu sebeple hem parlamentoyu devam ettirmiştir hem de bir siyasi parti kurmuştur. Ancak ağırlıklı olarak beyaz yakalılar ve büyük toprak sahiplerinden oluşmaya devam eden parlamento tamamıyla yürütmeye bağımlı kalmış, halk ile anlamlı bir ilişki kurmak gibi bir işleve hiçbir zaman sahip olamamıştır.²⁸ 1962’de kurulan Arap Sosyalist Birliği (ASB) isimli siyasi parti de ne gerçek bir özerklik sağlayabilmiş ne de bir takım toplumsal çıkar gruplarının taleplerini dile getiren bir pota olabilmıştır.²⁹ Bu kurumsallaşma zaafına rağmen güçlü bir merkezi otoriteye sahip olması ve Nasır’ın karizması sayesinde rejim, muazzam bir meşruiyete ve istikrara sahip olmuştur. Siyaset ise yaygın bir patronaj ilişkisi ağına dönüşmüştür.³⁰

Otoriter rejimin bu kurumsallaşma döneminde Nasır, otoritesinin inşasında ordunun gücünü ve prestijini çok etkili bir enstrüman olarak kullanmış, orduyu hem yeniden dizayn etmiş hem de sistemin temel

---

26 Denis Sullivan and Abed-Kotob Sana, *Islam in Contemporary Egypt: Civil Society vs. the State*, London: Lynne Rienner Publisher, 1999.

27 Moheb Zaki, *Civil Society and Democratization in Egypt, 1981-1994*, Kahire: The Ibn Khaldoun Center, 1994, s.12.

28 Leonard Binder, *In a Moment of Enthusiasm Political Power and the Second Stratum in Egypt*, Chicago: University of Chicago Press, 1978, s.13.

29 Baker, Raymond William, *Egypt’s Uncertain Revolution Under Nasser and Sadat*, Cambridge: Harvard University Press, 1978, s. 89-92.

30 Derek Hopwood, *Egypt: Politics and Society, 1945-1990*, London: Routledge, 1993, s.59-63.

unsurlarından biri haline getirmiştir. Öncelikle Hür Subaylar darbesinin vitrin ismi ve darbe sonrası dönemin ilk cumhurbaşkanı olan General Muhammed Necip'i tasfiye eden Nasır bu şekilde sadece kendisine rakip olabilecek saygın ve karizmatik bir şahıstan kurtulmamış, aynı zamanda yeni rejimin nasıl şekilleneceğine dair rakip bir görüşü de elimine etmiştir. Necip, çoğulcu bir siyasetin inşa edilerek iktidarın sivillere devredilmesini ve ordunun siyasetten uzak durması gerektiğini savunuyordu.³¹ Nasır'ın bu fikirde olmadığı ise Necip'in tasfiyesinden sonra 1954'te iktidarı ele geçirmesi ile birlikte netleşmiştir. Devrim Komuta Konseyi başkanlığından devlet başkanlığına kadar her zaman ordunun kontrolünü elinde tutmaya çalışan Nasır hem kendine bağlı bir komuta kademesi oluşturmuş hem de yakın siyasi kurmayları arasında mutlaka ordu kökenli kişilere yer vermiştir. Örneğin, Nasır dönemi boyunca kabindeki asker kökenli bakanların oranı %32'den %65'e yükselmiştir.³² Sadece siyasette değil, bürokraside de asker kökenli isimler dış işlerinden kültür işlerine kadar birçok alanda görevlendirilmişlerdir.³³ Bu politikalar sonucu olarak Nasır rejiminde Hür Subaylar, Nasır'ın mutlak kontrolü altında devleti yöneten bir elite dönüşmüştür.

Dolayısıyla, Nasır'ın asıl mirası sağlam ve kontrol gücü yüksek bir devlet mekanizmasıdır. Ayrıca Nasır kendi karizmasını başkanlık müessesesinin bir parçası haline getirmiş, diğer bir ifade ile karizmasını kurumsallaştırmıştır. 1970'de Nasır'ın ölümü ile başkanlık koltuğuna oturan Enver Sedat'ın kısa süre sonra yerini bir başkasına devredeceği düşünülürken, 1971 Mayıs'ında rahatlıkla tekrar başkan seçilmesi bu kuruma mündemiç karizmanın eseridir. Ancak Sedat'ın bu başarısı sadece başkanlıkta kurumsallaşmış otoriteye veya buna karşı koyabilecek diğer siyasi otoritelerin güçsüzlüğüne bağlanılamaz. Sedat'ın konumunu sağlamlaştıran önemli taktiklerinden biri yaptığı ekonomik ve dış politik açılımlarla Nasır döneminde rejime küsen burjuva sınıfının ve ABD'nin desteğini arkasına almış olmasıdır.³⁴ Mısır'ın derinleşen ekonomik ve siyasi krizine son veren ve İsrail'in

31 P.J. Vatikiotis, *The History of Modern Egypt: From Muhammad Ali to Mubarak*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1991, s.384.

32 Raymond Baker, *Egypt's Uncertain Revolution under Nasser and Sadat*, Cambridge: Harvard University Press, 1978, s. 48-54.

33 Anouar Abdel-Malek, "The Crisis in Nasser's Egypt", *New Left Review*, I/45, September–October, 1967, s.73.

34 Zaki, age, s. 17.

Sina'dan çekilmesini sağlayan bu politikalar sayesinde Sedat'ın iktidarı istikrar ve meşruiyet kazanmıştır.³⁵ Bunların yanında, rejime daha liberal bir imaj kazandırmak isteyen Sedat daha önce kapatılan dört siyasi partinin 1977 yılında yeniden açılmasına izin vermiş, basının üzerindeki baskıyı kısmen azaltmış ve başkanın otoritesini sorgulamadıkları müddetçe sivil toplum örgütlerine bir alan açmıştır.

Sedat'ın ordu ile ilişkileri Nasır gibi mutlak kontrol üzere bina edilmiştir. Ancak siyaset ve ordu içindeki Nasırcıların bir süre sonra yönetimi ele geçirecekleri beklentisi de gerçekleşmemiştir. Bunda dönemin genelkurmay başkanları Muhammed Fevzi veya Muhammed Sadık'ın ordu içindeki siyasi kamplaşmaların bıkkınlığı ve Sovyetler Birliği etkisinden duyulan rahatsızlık nedeniyle siyasi arenadaki Nasırcılarla işbirliği yapmamasının rolü büyüktür.³⁶ Sedat ile ordu arasındaki ilişkilerin test edildiği önemli bir olay 1977'deki "EkmeK İsyanları"dır. Ekonomik liberalleşme politikalarından rahatsız olan kitlelerin sokağa döküldüğü bu isyanların bastırılmasında Sedat ordunun yardımını istemiş, ordu hem isyanları bastırılmış hem de sonrasında Sedat'a dönük bir darbeye girişmeden kışlasına geri dönmüştür. Ordunun Sedat iktidarı ile ilişkisini test eden ikinci olay ise 1978 Camp David Sözleşmesi'dir. İsrail'in varlığını resmen tanımak anlamına gelecek bu anlaşma her ne kadar Mısır ordusu içinde bazı rahatsızlıklara sebep ol-duysa da Sedat'ın bu anlaşmayı ordunun üst komuta kademesinin bilgisi dahilinde yaptığı yorumları ağırlıktadır.³⁷ Genel olarak Sedat döneminde, ordunun siyasetteki etkisi azalmış, profesyonelleşmesi ise artmıştır. Öte yandan, azalan siyasallaşmaya rağmen ordunun sistem içindeki ağırlığının artan ekonomik faaliyetler sayesinde sabit kaldığını söylemek mümkündür. Hatta bu ekonomik güç sayesinde ordu siyasi iktidardan giderek özerkleşmiş, Nasır dönemindeki ordu üzerindeki tam hakimiyet modeli artık mümkün olmayacak bir ilişki formu haline gelmiştir.

Eğer bir siyasi rejimin yaşamını devam ettirebilme kabiliyetinin göstergelerinden biri gücün sorunsuz bir şekilde devri ise Mısır rejimi sınavı

---

35 Hopwood, age., s. 112.

36 Raymond Hinnebusch, *Egyptian Politics under Sadat: The Post-Populist Development of an Authoritarian Modernizing State*, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1988.

37 "Sadat's Power Base," *Journal of Palestine Studies*, Vol. 7, No. 2, 1978, s. 159. (159-161)

geçmiş gibi görünmektedir. Nasır'ın ölümüyle başkanlığı devralan dönemin Başkan Yardımcısı Sedat 1981'de suikaste uğrayana kadar yaklaşık on iki yıl boyunca gücü elde tutmayı bilmiştir. Sedat'ın yerine yine dönemin Başkan Yardımcısı Hüsnü Mübarek görevi devralmış ve otuz yıl boyunca başkanlığı sorunsuz bir şekilde devam ettirmiştir. Mübarek'in başkanlığı rejimin sahip olduğu gücün ve reform-baskı oyununun istikrara kavuştuğu ve kurumsallaştığı dönemdir. Nasır döneminde ortalama 14 ay, Sedat döneminde ise 7 ay süren kabineler, Mübarek'in başkanlığı döneminde ortalama 20 ay sürmüştür. Ayrıca, Nasır bir olağanüstü hal uygulaması olan başkanlık ve başbakanlık görevlerinin her ikisini birden üstlenme durumunu yedi farklı zamanda toplam 136 ay boyunca ve Sedat üç farklı zamanda toplam 35 ay boyunca gerçekleştirirken Mübarek bu uygulamaya başkanlığı devraldığı dönemde sadece 3 ay boyunca başvurmuştur.³⁸

Mübarek, Sedat'ın gerçekleştirdiği liberalleşmeleri rejimin varlığını tehlikeye sokmadıkları ölçüde sağlamlaştırmıştır. Uluslararası konjonktür de buna müsaittir. Mübarek'in 1981'de başkanlığı devralması tüm dünyada demokrasi ve insan hakları doğrultusunda bir yönelimin yaygınlaştığı, "demokratikleşmenin üçüncü dalgası"nın dünyayı sarmaya başladığı bir zamana denk gelmiştir. Her ne kadar bu dalga Ortadoğu'da rejimlerin demokrasi 'ye geçmesine sebep olmadıysa da Mısır'ın siyasi iklimini etkilemiş, demokrasi meselesini siyasi söylemin bir parçası yapmıştır. Ancak siyasal liberalleşme denemeleri Mübarek döneminde de dalgalı bir görüntü vermiştir. 1980'lerde Mısır'da siyasi partilerin ve sivil toplum örgütlerinin sayısında bir artış gözlemlenmiş, yürütmenin gücünü denetleyen bir yargı erki kendini hissettirmiş ve ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü gibi alanlarda iyileşmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler Mısır'ın demokrasiye geçiş aşamasında olduğuna dair bir izlenim yaratmıştır. Ancak 1990'lı yıllarda yaşananlar söz konusu kazanımların bir demokratikleşme müjdesi olarak karşılanmasının Mısır'daki reform-baskı oyununu hafife alan bir yaklaşım olduğunu göstermiştir. Bu dönem boyunca keyfi sebeplerle birçok kuruluş kapatılmış, seçimlere müdahale edilmiş, muhalefete ciddi baskılar uygulanmış ve mahkeme yapılmaksızın birçok insan tutuklanmıştır.

Aslında Mübarek, başkanlığının ilk dönemlerinde gerçekten demokratikleşmeye dair olumlu işaretler vermiştir. 1981'de başkanlık koltuğuna

---

38 Zaki, age, s. 221.

oturduğunda Sedat döneminin en baskıcı uygulamalarına son vermekle iŖe başlaması herkesi umutlandırmıştır. Mesela, siyasi tutukluların neredeyse tamamını serbest bırakmış ve muhalif aktivistler hakkındaki davaları durdurmuştur.³⁹ Ancak her otoriter rejimde olduğu gibi Mısır’daki siyasi özgürlük alanının son derece kısıtlı olduğu görülür. Her ne kadar Mısır’da birçok siyasi parti ve toplumsal örgüt var olsa da bunların etkinlik alanı çok darken keyfi olarak kapatılma endişeleri ise bir hayli fazladır. Özellikle MK gibi örgütlü ve kitleselleşme potansiyeli olan hareketlere dönük baskı had safhadadır. Bu bağlamda bireysel ifade özgürlüklerinin sınırının gevşetilmesi Mısır devletinin merkezi otoritesine yönelik örgütlü muhalefeti azaltmayı amaçlayan bir özgürlük illüzyonu olarak tanımlanabilir. Bu zgrlk illüzyonu rejimin siyasi hegemonyasını sürdürmek için toplumu manipüle etme işlevi görmektedir.

Mübarek döneminde sivil iktidar ile ordu ilişkilerinin ise daha sistematik ve profesyonel temele oturduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde ordunun siyaset ile ilişkisi kendi kurumsal ilgileri ve çıkarları çerçevesinde Ŗekillense de özellikle ekonomik ilgi ve çıkarlarının çok geniş tanımlandığı, ordunun Sedat ile başlayan ticari faaliyetlerinin Mübarek ile muazzam bir Ŗekilde büyüdüğü görülmektedir. Mübarek ordu içinde kapsamlı tasfiyelere girişmemiş, savunma bakanları ve genelkurmay başkanları ile kurduğu ilişkiler ve subaylara verilen maddi imtiyazlar üzerinden ordudan kendisine bir tehdit gelmemesini sağlamaya alıřmıřtır⁴⁰. Bunun yanında, i güvenlik ve istihbarat birimlerine büyük yatırımlar yaparak kendine sadık ve orduya alternatif güvenlik odakları oluşturmuş,⁴¹ böylece ülkenin düzenini sağlama noktasında orduya olan bağımlılığından kurtulmayı hedeflemiştir. Öte yandan, Mübarek döneminde kabinede savunma ve askeri üretim bakanlığı yanında havacılık, ulaştırma, iletişim, evre gibi bakanlıklar çoğunlukla emekli subaylara verilmiş, bürokrasi ve yerel yönetimlerde de asker kökenlilerin oranı yüksek olmuştur.⁴² Buna rağmen ordu, siyasi bir aktör izlenimi uyandırmamakta, daha ziyade sistem içinde çok büyük kurumsal çıkarlara

---

39 Age, s. 220

40 Robert Springborg, *Mubarak’s Egypt: Fragmentation of the Political Order*, Boulder: Westview Press, 1989, s. 100.

41 Lost in Transition: “The World According to Egypt’s SCAF”, International Crisis Group *Middle East Report no. 121*, April 24, 2012, s.10.

42 Yazid Sayyigh, “Above the State: The Officers’ Republic in Egypt”, *The Carnegie Papers*, 2012, s. 13-17.

sahip bir yapı görünümü kazanmaktadır.

Ordunun kurumsal olarak sahip olduğu şirketler görece düşük vergi ve ücretsiz istihdam kabiliyeti ile avantaj üretilen hızlı bir şekilde artmaya ve büyümeye başlamıştır. Orduya ait şirketler başta emlak alım satımları olmak üzere,⁴³ enerji, elektronik, temizlik, eğlence, gıda ve ağır sanayi sektöründe faaliyet göstermektedirler. Bu anlamda, Mısır'da sıradan bir alışveriş merkezinde askeri kıyafetli çalışanların temizlik malzemesi satması ya da bir bilardo salonunda fiş kestiğini görmek mümkündür.⁴⁴ Ulusal güvenlik meselesi olarak değerlendirildiği için Mısır ordusunun ülke ekonomisi içindeki payı hakkında kamuoyuna herhangi bir somut bilgi verilmemektedir. Kesin rakamlara belirtmek mümkün olmasa da uluslararası basın ve Mısır'daki yaygın kanaate göre ordu GSYH'nın % 25-40'ını kontrol etmektedir.⁴⁵ Mısır GSYH'sı 2012 itibariyle yaklaşık 255 milyar dolar olduğu düşünüldüğünde, yukarıdaki oranlara göre ordu her yıl yaklaşık 65 - 100 milyar doları yönetmektedir.

Sonuç olarak kurumsal ve ekonomik işleyişi sivil otoritelerin denetimine tabi olmayan ordu, cari siyasi sistemin devamında çıkarı olan bir paydaşa dönüşmüştür. Dolayısıyla Mübarek ile ordu ilişkilerinin mizacını çıkarı odaklı özerklik ifadesi ile tanımlanması mümkündür. Mübarek döneminde rejimin muhaliflere dönük baskı aygıtının ordudan ziyade muhaberat ve polis olması veya ordunun siyasi çatışmaların bir parçası gibi görünmemesi ordunun imajı açısından olumlu sonuçlanmıştır denilebilir.

Reform-Baskı Mekanizması ve Krizler

1987'deki parlamento seçimi ve sonrasında yaşananlar Mübarek'in siyasi liberalleşme yolunda nereye kadar gidebileceğine dair iyi bir test olmuştur.

---

43 Mısır Toprak Planlama Otoritesi'ne göre, ülke topraklarının % 87'lik kısmı üzerinde ordunun *de facto* kontrolü var ve bu alanlarda tüm sivil projelerin yürütülmesi ulusal güvenlik çerçevesinde ordunun inisiyatifindedir.

44 Can Acun, "Mısır Ordusunun İktisadi Krallığı", <http://odak.setav.org/page/misir-ordusunun-iktisadi-kralligi/5683>

45 Sherine Tadros, "Egypt Military's Economic Empire", *AJE - Al Jazeera English*, 15 Şubat 2012, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/02/2012215195912519142.html> (ET: 9 Nisan, 2012).

Hemen her seçimde boykottan (ör: 1990 seçimleri) tam katılıma (ör: 2005 seçimleri) kadar farklı stratejiler izleyen muhalif siyasi partiler ve hareketler 1987 seçimlerine ittifak kurarak girmişler, İşçi Partisi, Liberal Parti ve MK'dan oluşan bu ittifak toplamda 60 milletvekili kazanmıştır.⁴⁶ Çok aktif bir muhalefet yapma örneği sergileyen bu 60 milletvekili muhalefetin taleplerini görünür kılmış, Eğitim Bakanlığı'nın müfredatta bazı değişiklikler yapmasını, Enformasyon Bakanlığı'nın radyo ve TV'lerin içeriklerinde bir takım düzenlemelere girişmesini sağlamıştır.⁴⁷

Eğer Mübarek, otoritesinin bir kısmını muhalefetle paylaşmayı kabul etseydi Üçüncü Dalga'nın doğasına uygun bir demokratikleşme süreci Mısır'da yaşanabilirdi. Ancak Mübarek, başta ordu olmak üzere Mısır güvenlik sektörünün desteği ile gücünü paylaşmadan iktidarını devam ettirebileceğini hesaplamış ve bu yönde hareket etmiştir. Mısır'da radikal gruplarca yürütülen şiddet olayları ise Mübarek'in bu deliberalizasyon kararını meşrulaştırma işlevi görmüştür.⁴⁸ Mısır rejiminin militan İslamcılara karşı başlattığı mücadele Mübarek'in MK'ya yakın sivil toplum kuruluşları üzerindeki baskıyı arttırmasını da beraberinde getirmiştir. Sivil toplum örgütlerinin rejime karşı politize olması endişesiyle Sosyal İlişkiler Bakanlığı 1988'de aldığı bir kararla gönüllü işler yapan sosyal kurumların deklere ettikleri sosyal amaçlarının dışında herhangi bir faaliyet yürütmesi durumunda kapatılacaklarını duyurmuştur.⁴⁹ Özellikle MK'nın etkin olduğu sendikalar ve meslek örgütleri bundan nasibini almıştır. Örneğin doktorlar, mühendisler, eczacılar ve avukat odalarının başkanlık seçimlerini 1990'lı yılların başında İhvan üyeleri kazanınca hemen bir yasa yapılmış ve bunlar hükümetin direk kontrolüne açık hale getirilmiştir. Hemen arkasından da rejim 54 İhvan mensubunu 1995'te askeri mahkeme kararları ile tutuklamış ve binlercesini hiçbir suçlama yapmadan gözaltına almıştır.⁵⁰ Bu baskıları diğer birçok alanda keyfi müdahaleler takip etmiştir. Önemli siyasi makam-

---

46 Bahgat Korany, "Arab Democratization: A Poor Cousin?", *Political Science and Politics*, Vol. 27, No. 3 (Sep., 1994), s. 52. pp, 27:511-513.

47 Ammar Ali Hassan, "The performance of the Islamic Alliance in the People's Assembly," Ed. Muhammad S. Kharboosh, *Political Evolution in Egypt 1982-1992*, Cairo: Center for Political Research and Studies, 1994, s. 133-160.

48 Korany age, s. 57.

49 Sullivan and Abed-Kotob age, s. 81.

50 Brownlee age, s.7.

lar veya belediye başkanlıkları zaten öteden beri seçimle değil yürütmenin bizzat ataması ile doldurulmakta iken bu dönemden itibaren köy muhtarları bile merkezi otorite tarafından atanmaya başlanmıştır. Daha önce fakültelerin öğretim üyeleri tarafından seçilen dekanlar da 1994'te yapılan bir yasa ile hükümet tarafından belirlenir olmuştur. Bu baskı ortamında girilen 1995 seçimlerinde sandık hileleri ve şiddet çok aşırı dozlarda uygulanmış ve UDP bir rekor kırarak parlamentoda %94 çoğunluğa sahip olmuştur.

Siyasetin önündeki tüm sınırlamalara ve seçimlerdeki tüm hilelere ve baskılara rağmen Mısır'ın çok partili siyasi tarihi seçimlerin şeklen de olsa varlığının dönüştürücü bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Seçim düzenlemelerinin bizzat kendisinde bu potansiyeli izlemek mümkündür. 1990 seçimlerinde Tagammu' hariç tüm muhalif partilerin seçimleri boykot etmesiyle başlayan bu süreç 1995'te seçimleri gözlemlemek amacıyla sivil grupların oluşturulması ile devam etmiş ve 2000 seçimlerinde Anayasa Mahkemesi'nin seçimlerin yargı gözetimi altında yapılmasına dair kararıyla güçlenmiştir.⁵¹ Yargının kolektif çabası ile sıkı gözetim altında yapılan 2005 seçimlerinde ise Mısır toplumu yeniden çok partili hayata geçilen 1976 seçimlerinden beri parlamentoya rekor sayıda muhalif milletvekilinin girmesine şahit olmuştur (bkz. Tablo 1).⁵² Bu milletvekillerinin 88'i, Müslüman Kardeşler'e mensup bağımsızlardan teşkil etmiştir.

2005 seçimlerinin ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesinde başlattığı demokratikleşme söyleminin etkisi altında yapıldığının altını çizmek gerekir. Bu söylemin en çarpıcı ifadelerinden biri dönemin ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'm, Haziran 2005'te Kahire'de yaptığı konuşmada ülkesinin bölgede "60 yıl boyunca istikrar adına demokrasiyi göz ardı" ettiğini, ama sonuçta ortada ne demokrasi ne istikrar olduğunu, bu politikanın artık değiştiğini belirtmesidir. ABD dış politikasında ortaya çıkan bu değişiklik o zamana kadar hep Washington'da destek görmüş olan Mübarek'i seçimlerin daha adil bir ortamda yapılması için çeşitli düzenlemeler yapmaya itmiştir. Mesela, Mübarek 26 Şubat 2005'te çok adaylı başkanlık seçimleri için anayasada değişiklik yapmaya niyetli olduğunu açık-

---

51 Hala G., Thabet, "Egyptian Parliamentary Election: Between Democratization and Autocracy", *Africa Development*, Vol. XXXI, No. 3, 2006, s.20. pp. 11-24.

52 2005 seçimlerinde yargının sürece dâhil olması ile ilgili bir analiz için bkz. El-Ghobashy 2006.

lamıştır. Öte yandan, İdari Yargı Mahkemesi 6 Eylül, 6 Kasım ve 3 Aralık 2005 tarihlerinde sivil toplum örgütlerinin oy kullanma merkezlerine girme hakkı, sadece oy kullanma sürecini değil sayım sürecini de izleme hakkı olduğuna ve sayım sürecini kapalı devre televizyonda kaydedebileceklerine dair karar vermiştir.⁵³

Mısır'da birçok seçim döneminde olduğu gibi 2010 yılında da değişim umudu gündeme gelmiştir. 2010 yılı seçimlerinin hem rejim hem de muhalefet için fazlasıyla önem taşımasının sebebi, 2011 yılında gerçekleşecek olan başkanlık seçimleridir. Ancak seçim öncesindeki siyasal ortam, muhalefete seçim kampanyası yürütme ve rejime karşı küçük de olsa bir başarı elde etme açısından pek de elverişli değildi. 2005 seçimlerinden sonra 2007'de yapılan anayasal ve yasal değişikliklerle seçim merkezlerindeki yargı denetiminin kaldırılmasının yarattığı hayal kırıklığı, seçim propagandalarını engelleyen güvenlik mekanizmaları, zaten baskı altında olan yazılı ve görsel medyanın seçim döneminde iyice baskı altına alınmasının yarattığı atmosfer⁵⁴ muhalefetin büyük bir kısmını seçimleri boykot etmeye itmiştir. Müslüman Kardeşler, ilk tur seçimlere katılmış fakat seçim sürecindeki baskı ve hileler dolayısıyla ikinci turda seçimleri boykot etmiştir.

Resmi kayıtlı 40 milyondan fazla oy hakkına sahip seçmenin bulunduğu Mısır'da, Yüksek Seçim Komisyonu ilk turda katılımın yüzde 35, ikinci turda da yüzde 27 olduğunu açıkladı. Mısır Enformasyon Bakanlığının medyaya dağıttığı ilk resmi sonuçlara göre, iktidardaki Ulusal Demokrasi Partisi, 508 milletvekilliğinden 420'sini, Vefd Partisi 6, iktidara yakın Tagammu' Partisi 5 ve Müslüman Kardeşler (bağımsız aday olarak) bir milletvekilliği kazandı. Çoğunluğu iktidar partisine yakın 69 bağımsız milletvekili de parlamentoya girdi.⁵⁵ 2010 seçimlerindeki bu baskılar 2011 yılında rejim değişikliğini tetikleyen süreci başlatmıştır. Milyonları sokağa döken bu süreçte Mübarek'in 30 yıl boyunca otoriter rejimin tüm imkanlarını keyfice kullanması yatmaktadır. Değişim taleplerini zaman zaman yaptığı açıklamalarla tatmin etmeye çalışan Mübarek, bu açıklamalar muhalefeti güç-

---

53 el-Ghobashy age, s.21.

54 İsmail Numan Telci, "Mısır 2008", Ed, Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran, *Ortadoğu Yıllığı 2008*, İstanbul: Küre Yayınları, 2008.

55 Ashraf Swelam, "Egypt's 2010 Parliamentary Elections: The Landslide, Egypt's International Economic Forum", *Occasional Papers 2*: January 2011, s.2.

lendirdikçe geri adım atmış ve rejimin zor ve baskı aygıtlarını kullanmaya devam etmiştir. Mısırlıların bu reform-baskı oyunuyla ilgili bıkkınlıkları en nihayetinde 2011 yılında otoriter rejimin sonunu da getirmiştir.

Tablo 1- Mısır'da seçim sonuçları, 1984-2010 (Meclisteki sandalye sayısına göre)⁵⁶

Parti (veya Hareket)	1984	1987	1990	1995	2000	2005	2010
UDP	390 (%87)	349 (%78)	360 (%81)	417 (%94)	388 (%87)	311 (%68)	420 (%81)
Müslüman Kardeşler (Bağımsız)	8	30	Boykot	1	17	88	1 (ikinci turda boykot)
Yeni Vefd	50	35	Boykot	6	7	6	6
Sosyalist İşçi Partisi	-	27	Boykot	-	-	-	-
Liberal Parti	-	3	Boykot	1	1	-	Boykot
İlerici Birlik Partisi	-	-	5	5	6	2	5
Arap Demokratik Birlik Partisi	-	-	-	-	2	1	Boykot
Nasırcılar	-	-	-	-	5	-	Boykot
Bağımsızlar	-	5	79	13	16	24	68
Toplam	448	448	444	444	444	454	518

Oyunun Sonu: Mübarek İktidarının Devrilişi ve Ordu

2010 yılına gelindiğinde Arap ülkeleri uzun yıllardır iktidarda olan otoriter liderler ve bu liderlerin etrafındaki güvenlik ve istihbarat birimleri tarafından yönetilmekteydi. Hiçbir yapısal değişime yol açmayan göstermelik reformlar ise gittikçe çoğalan siyasi değişim ve ekonomik adalet taleplerini tatmin etmekten uzaktı. Tam da bu atmosferde Tunuslu Muhammet Bouazizi'nin 17 Aralık 2010'da kendini yakmasıyla fitili ateşlenen Arap isyanları, toplumun geniş kesimlerinde biriken öfkenin ve bıkkınlığın bir dışavurumu olarak görülebilir. Mısır için dönüm noktası ise kitlelerin 25 Ocak 2011'de Tahrir Meydanı'na akın etmeleri ile başlamıştır.

⁵⁶ Bu tabloya Mısır'ın görece köklü partileri dâhil edilmiştir.

25 Ocak 2011’de başlayan gösterilerin en ayırt edici vasıfları belli bir ideolojik grubun öne çıkmadığı geçiş katılımlı bir sivil ayaklanmaya dönüşmesi ve Mübarek iktidarının sona ermesine odaklanmasıdır. Mübarek’in iktidarı bıraktığını açıkladığı 11 Şubat 2011 tarihine kadar Kahire’den İskenderiye’ye, İsmailiye’den Süveyş’e meydanlardaki göstericilerin sayısı 15 milyonu aşarak daha önce Mısır’da görülmemiş boyutlara ulaşmıştır.⁵⁷ Büyük çoğunluğu gençlerden oluşsa da⁵⁸ göstericilerin hem ideolojik hem de sosyoekonomik açıdan oldukça heterojen bir mahiyet arz etmeleri de önemli bir unsurdur. Kahire ve diğer şehirlerdeki gösteriler, ekonomik krizlere ve adaletsizliklere, olağanüstü hal uygulamalarına, keyfi tutuklamalara, rüşvet ve yolsuzluklara, işkenceye, seçimlerdeki baskı ve hilelere, ABD ve İsrail’e yakın dış politikaya ve bunlar gibi daha birçok meseleye dönük birikmiş rahatsızlıkların aynı anda ortaya çıkmış bir kompozisyonu gibidir. Gösterilerde ana slogan haline gelen “Ekmek, Özgürlük, Adalet” ifadesi bu kompozisyonun veciz bir ifadesidir.

Bu protestolar rejim değişimi talep etmesi bakımından, ordunun Mısır’daki etkinlik alanını da etkileyecek potansiyele sahiptir. Ancak kitlelerin açık hedefinin ordu değil, Mübarek olduğunun altını çizmek gerekir. Bu durumda değişim taleplerinin yol açabileceği dört farklı olasılık tespit edilebilir: İlki, iktidarın ordu desteğini arkasına alarak ayaklanmaları bastırması; ikincisi, iktidarın katılımcı bir siyasal düzen yönünde reformlar yapması; üçüncüsü, ordunun iktidara el koyarak demokrasiye geçişin önünü açması; dördüncüsü de, bir halk devrimi yoluyla Mübarek iktidarının yıkılması ve demokrasinin inşa edilmesi.

İktidarın uzun yıllar uyguladığı reform-baskı mekanizması gereği siyasi sistemde bir takım reformlar yapması beklenebilirdi. Ancak ayaklanan kitlenin hacmi ve talepleri göstermelik bir reformun tatmin edici bulunmayacağına işaretliydi. Mübarek bu yolu tercih etmemiştir çünkü gösterici-

---

57 Mısır’daki protestosürecinin kronolojisi için, “Timeline: Egypt’s revolution”, 14 Şubat 2011, Aljazeera, <http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2011/01/201112515334871490.html> (Erişim Tarihi: 12.10.2015); “Egypt’s revolution: Interactive Map, BBC News, 11 Şubat 2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12327995> (Erişim Tarihi: 12.10.2015).

58 Göstericilerin yaş, mesleki açıdan geniş bir analiz için; Mark Beissinger v.d., “Who Participates in Democratic Revolutions? A Comparison of the Egyptian and Tunisian Revolutions”, Prepared for Presentation at the American Political Science Association Meetings: August 29th-September 2nd, New Orleans.

lerin taleplerini karşılayacak köklü reformcu patikanın sonu rejimin kendi eliyle iktidarı devretmesine varabilirdi. Diğer üçü ise ordunun tavrının belirleyici olacağı seçeneklerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi Mübarek döneminde ordu siyasete doğrudan müdahil olmasa da mevcut rejimin devamında önemli çıkarlara sahiptir. Yani ordunun bir rejim değişikliği konusunda ihtiyatlı olacağı, hele ki halk devrimi gibi kontrolsüz bir süreç sonucunda gerçekleşecek bir rejim değişikliğinin ordunun konumu açısından oluşturacağı belirsizliği göze alamayacağı beklenebilir. Bu beklentiye uygun şekilde ordu, halk ayaklanmasının karşısında Mübarek iktidarını koruyan bir pozisyon almasa da kontrolsüz bir rejim değişikliğine de müsaade etmemiştir. Kısacası, 2011'de yaşanan sürecin varmış olduğu yerde halk hareketi kadar, ordunun takındığı tavır da belirleyici olmuştur.

Mısır'daki halk ayaklanmasını simgeleyen 25 Ocak'tan on altı gün sonra, 11 Şubat 2011 tarihinde Hüsnü Mübarek başkanlık koltuğunu bıraktığını açıklamıştır. Bu makaleyi motive eden soru Arap ülkelerinin çoğunda başlayan ayaklanmaların rejim değişikliği ile sonuçlanmamasına rağmen neden Tunus ve Mısır'da otoriter liderlerin kısa süre içinde ve yüksek yoğunluklu çatışma yaşanmaksızın devrildikleridir. Tunus ve Mısır'da otoriter liderlerin devrilmesini analiz eden çalışmalar iki ana eğilim etrafında toplanmıştır. Bunlardan ilki, söz konusu ülkelerdeki değişimi uzun süren demokrasi mücadelesinin ürünü ve sivil toplumun bir başarısı olarak değerlendirirken⁵⁹, diğer eğilim ise iletişim teknolojilerine odaklanarak Arap Baharı'nı kitlelerin teknoloji merkezli örgütlenme becerisine bağlamıştır.⁶⁰ Bu iki eğilim de yapısal durumları göz ardı ettiği için ayaklanmaların farklı ülkelerde neden farklı şekillerde sonuçlandığını açıklayamamaktadır.

---

59 Theodor Tudoroiu, "Assessing Middle Eastern trajectories: Egypt after Mubarak" *Contemporary Politics*, Vol. 17, No. 4, December 2011. 373–391; John Alterman, "Egypt in Transition: insights and options for US Policy", *A Report Of The Csis Middle East Program*, www.csis.org/mideast (ET: 19 Ekim 2013).

60 S. Ackerman, "Egypt's Internet Shutdown Can't Stop Mass Protests", 28 Ocak 2011. <http://www.wired.com/dangerroom/2011/01/egypts-internet-shutdown-cant-stop-mass-protests/>, (ET: 25 Ocak 2012); Charlie Beckett, "After Tunisia And Egypt: Towards A New Typology Of Media And Networked Political Change", <http://blogs.lse.ac.uk/polis/2011/02/11/after-tunisia-and-egypt-towards-a-new-typology-of-media-and-networked-political-change/>, (ET:25 January 2012).

Tunus'ta Bin Ali'nin kısa bir süre içinde iktidardan ayrılarak ülkeyi terk etmesi “difüzyon etkisi”⁶¹ oluşturarak Mısır muhalefetini cesaretlendirmiştir. Mübarek rejimine karşı birikmiş bir bıkkınlık ve Tunus halkının Bin Ali'yi devirirken büyük bir bedel ödememesi⁶² Mısır halkının ayaklanmasında temel motivasyonlardır. 25 Ocak 2010'da Tahrir meydanında toplanan, ideolojik ve sosyo-ekonomik olarak Mısır halkının bütün katmanlarından oluşan kitle Mübarek'i istifaya çağırarak net bir tavır takınmış ve istedikleri sonucu elde edene kadar meydandan ayrılmamışlardır. Eğer kitle mobilizasyonu iktidarın devrilmesi için yeterli olsaydı Suriye veya Bahreyn'de de benzeri bir sürecin yaşanması beklenebilirdi. Ancak Suriye'de gösteriler şiddetli çatışmalara ve halen devam eden bir iç savaşa dönüşmüşken, Bahreyn'de iktidar, Suudi güvenlik güçlerinin desteğiyle gösterileri bastırmıştır. O halde bu süreçleri anlayabilmek için başta ordu olmak üzere güvenlik güçlerinin tavrı ile kitlelerin kararlılığı arasındaki etkileşimi analiz etmek gerekmektedir.

Mısır Ordusunun Belirleyiciliği

2011'deki Arap Baharı sürecinden 3 Temmuz 2013'teki askeri darbeye kadar kararsız veya çelişkili gibi görülen hamlelerine rağmen ordunun temel motivasyonu 1952'den beri sahip olduğu başat ve imtiyazlı konumu koruma isteğidir. 1952'de “Hür Subaylar” darbesi ile kurulan Mısır otoriter rejimi askeri bir diktatörlük olarak kalmasa da ordu siyasal, ekonomik, dış politika gibi temel alanlardaki başat pozisyonunu korumuştur. Ne Enver Sedat dönemi ile başlayan özelleştirme hareketleri (*infıtah*) ne de Mübarek döneminde hızlanan liberalleşme politikaları ordunun siyasal alandaki ve ekonomideki etkinliğini azaltmıştır. Tam aksine ordu bu süreçte ekonomik açıdan güçlenerek bir holdinge dönüşmüştür. Bu yapı içerisinde ordu her ne kadar rejimin temel bileşenlerinden biri olsa da siyasal mekanizmalara karşı kurumsal bir özerkliğe de sahip olmuştur.

---

61 Daniel Brinks, and Michael Coedge, “Diffusion Is No Illusion: Neighbor Emulation in the Third Wave of Democracy”, *Comparative Political Studies*, May 2006 vol.39, no.4, 463-489.

62 Eva Bellin, “Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring”, *Comparative Politics*, Volume 44, Number 2, January 2012, s. 136.

Özerk hareket edebilme potansiyeline sahip olan Mısır ordusunun 25 Ocak'ta halka müdahale edip etmeyeceği merak konusu olmuştur. Rejim karşıtı gösterilerin kitleselleşmesiyle Mübarek, polisin yanında Mısır ordusunu da sokaklarda konuşlandırmıştır. Gösterilerin ilk günlerinde ABD'de bulunan Genelkurmay Başkanı Sami Anan'ın "Biz Tunus ordusunun yaptığını yapmayacağız"⁶³ sözleri açıkça Mübarek'i korumaya yönelik işaretler veriyordu. Ancak üst düzey subaylar da bir yandan Mübarek'le görüşmeye devam etmekteydi. Bu müzakere döneminde ordu ikircikli bir tavra sahip olmuştur. Örneğin, gösteriler başladıktan bir hafta sonra "baltacılar" olarak isimlendirilen Mübarek taraftarları, develerle Tahrir'de göstericilere saldırırken ordu birlikleri alanda bulunmasına rağmen müdahale etmemiş ve göstericilere eve dönmeleri çağrısında bulunmuştur. Üst düzey bir ordu yetkilisinin ifadesine göre ordu, gelişmeleri yönetmesi için Mübarek'e bir fırsat vermişti ve eğer Mübarek başarılı olsaydı ordu hiçbir müdahalede bulunmayarak kışlasına geri çekilecekti.⁶⁴ Bu anlamda ordunun göstericilerle karşı karşıya gelmemek için çaba sarf etmesi, sürecin nasıl geliştiğini izlemesi ve sonrasında karar vermesi önemlidir.

Protestoların devam etmesi üzerine Mübarek sırasıyla, Cumhurbaşkanı yardımcısı atayacağını, kendisinin ve ailesinden herhangi bir kimsenin bir sonraki seçimde aday olmayacağını duyurdu. Hüsnü Mübarek ailesinden herhangi bir kimsenin aday olmayacağını özellikle vurgulamıştır. Hüsnü Mübarek ailesinden herhangi bir kimsenin aday olmayacağını özellikle vurgulamasının ana nedeni iktidarı oğlu Cemal'e devredebene dair bir algının varlığıdır. Bu algı hem halkı hem de ordu dâhil olmak üzere rejimin geleneksel unsurlarını rahatsız etmekteydi. Ordu ve diğer geleneksel bileşenler (siyasi ve bürokratik elit), Cemal Mübarek'in iktidarı devralması halinde ekonomik ilişkileri ve siyasi anlayışı sebebiyle rejim içinde etkili bazı aktörleri tasfiye edeceğini ve ordunun kurumsal çıkarlarının bundan olumsuz etkileneceğini düşünüyordu.

Protestoların yoğunluğunda bir azalma olmaması Mübarek'in verdiği bu tavizlerin Mısır halkını da ikna etmediğini göstermektedir. Bunun üze-

63 Atef Said, "The Paradox of Transition to "Democracy" under Military Rule", *Social Research*, Vol.79: No.2. Summer 2012, s.401.

64 "Egyptian generals speak about revolution, elections," Washington Post, May 18, 2011, https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/egyptian-generals-speak-about-revolution-elections/2011/05/16/AF7AiU6G_story.html (Erişim Tarihi: 20.05.2011).

rine Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi 10 Şubat'ta yayınladığı bildiriye, "Mısır halkının kazanımlarını ve anavatanlarını koruma amacıyla alınacak tedbirleri belirleyen prosedürleri ucu açık bir zaman diliminde oluşturma girişimlerine başladığını"⁶⁵ duyurdu. Dikkat edilirse planlanan süreçte Mübarek zikredilmemektedir. Ordunun siyasi mekanizmayı dışlayarak böyle bir planlama sürecinin içine girmesi darbenin önemli göstergelerinden birisi olarak okunmaktadır.⁶⁶ Böylece ordunun ilk günlerde takındığı ikircikli tavır yerini Mübarek dışlanmasına bırakıyordu. Bu arada sokağa çıkan askerlerin protestocular tarafından alkışlarla karşılanması, üst düzey subayların da meydanlara inmesi ordunun rejimi korumak için halka karşı şiddet kullanmayacağı ve hatta muhaliflerin yanında yer aldığına dair halk nezdinde güçlü bir algı oluşturmuştur. Bunlar neticesinde Mübarek 11 Şubat'ta iktidarı terk etmiş, yönetimi Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'ne bıraktığını açıklamıştır. Konsey ise siyasi liderliği geçici bir süreliğine devraldığını ve geçiş sürecinden sonra bütün yetkileri seçilmiş demokratik bir hükümete bırakacağını deklere etmiştir. Her ne kadar bu süre 6 ay olarak planlanmış olsa da Konseyin yetkileri sivil hükümete devretmesi yaklaşık 17 ay sürmüştür. Öte yandan bu zaman zarfında Mısır'da Konseye karşı birçok protesto gösterileri düzenlendiğinin ve can kayıpları yaşandığının da altını çizmek gerekir.

Mısır'da 25 Ocak 2011'den itibaren bir pozisyon belirlemeye çalışan ordu, özellikle Mübarek'in istifasının duyurulma anından itibaren geçiş sürecinin baş aktörü olmaya devam edeceğine dair işaretler vermiştir. 11 Şubat'ta henüz Mübarek'in istifasının duyurulmasından saatler önce kamuoyuna açıklanan ikinci bildiriye, ülkenin normal şartlara döndüğü anda mevcut olağanüstü halin kaldırılacağını, seçim taleplerinin yerine getirileceğini, Anayasal düzenlemelerin yapılacağını ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin bu düzenlemelere göre gerçekleştirileceğine dair garantileri içeren ifadeler yer almıştır.⁶⁷ Bu açıklamadan hemen sonra Başkan Yardımcısı

---

65 "Text of Egyptian military communique No. 1 Thursday, Feb. 10", <http://www.mcclatchydc.com/2011/02/12/108637/text-of-egyptian-military-communique.html#storylink=cpy> (Erişim Tarihi: 12.10.2015)

66 Eliezer Beeri, *Army Officers in Arab Politics and Society*, New York: Praeger, 1970.

67 "Text of Communique No. 2 from the Egyptian military", 11.02.2011, <http://www.mcclatchydc.com/2011/02/12/108638/text-of-communique-no-2-from-the.html#storylink=cpy> (Erişim Tarihi: 03.10.2015).

Ömer Süleyman, Mübarek'in yetkilerini Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'ne (SKYK) devrederek istifa ettiğini duyurdu. Ardından gelen üçüncü bildiride SKYK yetkileri devraldığını ve dördüncü bildiride SKYK Mübarek'e hizmetlerinden ve tarihi andaki vatanperver kararından dolayı teşekkür ederek yetkileri devraldığını, yeni hükümet kurulana kadar mevcut hükümetin görevine devam edeceğini ve tamamen demokratik bir siyasi sistemin inşa edileceğine dair garanti ifadelerini aktardı.⁶⁸

SKYK'nın bir gün sonraki bildirisini ise artık yol haritası niteliğini taşıyordu. Buna göre; protestocuların taleplerine dayanarak Anayasa askıya alınmış, yasama ve şura meclisleri feshedilmiş, ordu geçiş süreci için 6 ay (15 Ağustos 2011'e kadar ya da cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri yapılanaya kadar) idareyi ele almıştır. Aynı bildiride, anayasa düzenlemeleri için bir komisyon oluşturulacağı, SKYK'nın geçiş sürecinde kanun yapacağı ve Savunma Bakanı SKYK başkanı Tantavi'nin Cumhurbaşkanı görevini fiili olarak devraldığı söyleniyordu.⁶⁹ Ordunun bu tavrı sadece mevcut rejim içindeki gücüne işaret etmemekte, aynı zamanda Mübarek sonrası etkin bir rol oynayacağını da altını çizmektedir.

Mayıs-Haziran 2012'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Muhammed Mursi'nin kazanması ile Mısır'da siyasi iktidar sivil yönetime devredilmiştir. Mursi yönetimi uzun vadede siyasetin üzerindeki askeri vesayeti zayıflatabilecek anayasal düzenlemeler gibi bir takım girişimlerde bulunsa da, orduyu doğrudan hedef alacak adımlar atmaktan kaçınmıştır. Savunma Bakanı ve Yüksek Askerî Konsey Başkanı Muhammed Hüseyin Tantavi, Genelkurmay Başkanı Sami Anan ve kuvvet komutanlarının görevden alınması da Mursi'yi ordu ile karşı karşıya getirmemiştir. Ancak bundan bir yıl sonra, 3 Temmuz 2013'te bir askeri darbe ile ordu iktidara el koymuştur. Askeri darbeyi 25 Ocak devriminin devamı olarak sunan ordu, darbe karşıtı gösterileri de şiddet kullanarak bastırmıştır. 2013'te çıkan olaylarda hayatını kaybeden ve yaralanan insan sayısının, 25 Ocak ayaklanmaları sırasında yaşanan ölüm ve yaralanma sayısından daha fazla olması

68 "Text of Communique No. 4 from Egypt's Supreme Council of the Armed Forces", <http://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article24611779.html> (Erişim Tarihi: 03.10.2015).

69 "Text of Communique No. 5 issued by the Egyptian military", 13.02.2011, <http://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article24611800.html> (Erişim Tarihi: 03.10.2015).

ilginç bir veridir.⁷⁰ Böylece ordu hiçbir meydan okumaya mahal bırakmaksızın Mısır'daki başat rolünü korumuştur. Bu şekilde Mısır'da otoriter rejimin yeniden tesis edildiği bir dönem başlamıştır.

Sonuç

Soğuk savaşın bitişinin ardından, “üçüncü dalga”nın, otoriteryen Arap rejimlerine etki edip etmeyeceği soruşturma konusu olmuştur. Aradan geçen yirmi yıllık süre sonunda Ortadoğu'da yaşanan ve “Arap Baharı”, “Arap Devrimi” ve “Arap İşyanları” olarak nitelendirilen toplumsal ve siyasal süreçler, otoriter Arap rejimlerinin varlıklarını bugüne kadar nasıl korudukları sorusunu yeniden gündeme getirdi. Bu soruya cevap arayan sosyal bilim çalışmaları son döneme kadar test edilmiş değildi. “Arap Baharı” ile yükselen demokrasiye geçiş beklentilerinin ne dereceye kadar karşılanacağı bu teorilerin test edilmesi ve eleştirilmesi için yeni ve objektif veriler sunmaktadır.

1952 ‘Hür Subaylar’ darbesi ile temeli atılan Mısır rejimi, hem uluslararası dengeleri gözetererek hem de iç muhalefeti çeşitli stratejiler kullanarak bastırma yoluna gitmiştir. 1952-1970 arası dönem, Nasır'ın yarattığı heyecan dalgası ve güçlü kurumsallaşma hamleleri; 1970-1981 arası dönem ekonomi-politik dönüşüm stratejileri; 1981-2011 arası dönem ise reform-baskı mekanizmalarının işleyişi belirgin bir özelliğe sahip olmuştur. Bu tarihi süreç boyunca değişmeyen tek unsur ise, genelde güvenlik güçlerinin, özelde ise ordunun iktidarla olan yakın ilişkileri ve iktidarı kollamasıdır. 1952'den 2012'ye kadar cumhurbaşkanlığı makamını işgal eden şahısların asker kökenli olması bu açıdan hiç de şaşırtıcı değildir.

Bu çalışmada Mısır otoriter rejiminin tarihi sürekliliği ve ordunun bu süreklilik içerisindeki yeri analiz edilmiştir. Mübarek iktidarının yıkılış süreci bağlamında, protesto hareketlerinin yanı sıra ordunun bu süreç boyunca takındığı tavrın merkeziliği üzerinde durulmuştur. Yapılan analiz

---

70 Darbe karşıtı gösterilerde ölenlerin sayısı kaynaklara göre farklılık göstermekle birlikte ölü sayısının 3.500'ün üzerinde olduğuna dair ortak bir kanaat mevcut. Ör: “Mısır'daki katliamın bilançosu: 3 bin 533 ölü”, <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirdaki-katliamin-bilancosu-3-bin-533-olu/225113>. Ayrıca işkence, idam ve hapis cezaları da göz önüne alındığında durumun vahameti daha iyi anlaşılacaktır.

sonucunda makalenin temel tezinin doğrulandığını söylemek mümkündür. Kitle mobilizasyonu bir ön şart olarak rejimin devrilmesi sürecini ve rejim içi koalisyonun bölünmesini tetiklemiştir. Ancak rejim değişikliğini mümkün kılan ise bizzat bu rejim içi bölünmenin kendisidir. Zaten Mübarek iktidarının devrilmesinden sonra serbest ve adil seçimler ile oluşturulan hükümetin ve seçilen Başkan Muhammed Mursi'nin ordunun gerçekleştirdiği darbe ile 3 Temmuz 2013'te devrilmesi Mısır ordusunun ülkede halen en belirleyici aktör olduğunun bir başka kanıtıdır.

25 Ocak 2011'den 3 Temmuz 2013 tarihine kadar geçen süre içerisinde kararsız veya birbirleriyle çelişen tavırlara sahipmiş gibi görünmesine rağmen, Mısır ordusunun temel amacı Mısır siyaseti üzerindeki vesayetçi konumunu sürdürmektir. Bu açıdan bakıldığında Mübarek iktidarını korumanın maliyetini üstlenmek yerine Mübarek'in devrilmesine göz yummakla, 3 Temmuz askeri darbesi aynı stratejinin parçalarıdır. Ordunun 1952 yılından beri kesintisiz bir şekilde devam eden merkezi gücü gereği kendi çıkarlarına uygun bir siyasi sistemi koruma veya oluşturma kapasitesine halen sahiptir ve bu kapasiteyi tehdit edecek her türlü değişimi kontrol veya manipüle etmeye hazır olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Adam Przeworski (1991), *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, New York: Cambridge University Press.
- Adrian Karatnycky (2002), “Muslim Countries and the Democracy Gap”, *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 1, January 2002, 99-112.
- Alfred C. Stepan, ve Graeme B. Robertson (2003), “An ‘Arab’ more than ‘Muslim’ Electoral Gap”, *Journal of Democracy* 14:3, 29-44.
- Alfred C. Stepan, ve Graeme B. Robertson (2004), Arab, Not Muslim, Exceptionalism, *Journal of Democracy*, Volume 15, Number 4, October 2004, 140-146.
- Ammar Ali Hassan (1994), “The performance of the Islamic Alliance in the People’s Assembly,” [(Eds.) Muhammad S. Kharboosh, *Political Evolution in Egypt 1982-1992*, Cairo: Center for Political Research and Studies, 133-160.
- Amos Perlmutter, “The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities”, *Comparative Politics*, Vol. 1, No. 3 (Apr., 1969), 382-404.
- Anouar Abdel-Malek (1967), “The Crisis in Nasser’s Egypt”, *New Left Review*, I/45, September–October, 67-81.
- Asef Bayat (1998), “Revolution without Movement, Movement without Revolution: Comparing Islamic Activism in Iran and Egypt”, *Comparative Studies in Society and History*, 1998, 40: 136-169.
- Ashraf Swelam (2011), “Egypt’s 2010 Parliamentary Elections: The Landslide, Egypt’s *International Economic Forum, Occasional Papers 2*: January 2011
- Atef Said, “The Paradox of Transition to “Democracy” under Military Rule”, *Social Research*, Vol.79: No:2. Summer 2012, 397- 434.

Bahgat Korany, "Arab Democratization: A Poor Cousin?", *Political Science and Politics*, Vol. 27, No. 3 (Sep., 1994), 27, 511-513.

Bayram Sinkaya, "Devrimci Ordu ve Siyaset: İslam Devrimi Muhafızları Ordusu Örneği", *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2011, Cilt 3, Sayı 1, 123-155.

Bruce Bueno de Mesquita ve Alastair Smith (2012), *The Dictator's Handbook: Why Bad Behavior is Almost Good Politics*, Newyork: Public Affairs.

Can Acun, (2013), "Mısır Ordusunun İktisadi Krallığı", <http://odak.setav.org/page/misir-ordusunun-iktisadi-kralligi/5683>.

Charlie Beckett (2011), "After Tunisia And Egypt: Towards A New Typology Of Media And Networked Political Change", <http://blogs.lse.ac.uk/polis/2011/02/11/after-tunisia-and-egypt-towards-a-new-typology-of-media-and-networked-political-change/>. (Erişim Tarihi: 25 January 2012).

Contemporary Politics, Vol. 17, No. 4, December 2011, 373–391.

Daniel Brinks and Michael Coedge, (2006), "Diffusion Is No Illusion: Neighbor Emulation in the Third Wave of Democracy", *Comparative Political Studies*, May 2006 vol. 39, no. 4, 463-489.

Denis Sullivan, and Abed-Kotob Sana (1999), *Islam in Contemporary Egypt: Civil Society vs. the State*, London: Lynne Rienner Publisher.

Derek Hopwood (1993), *Egypt: Politics and Society, 1945-1990*, London: Routledge.

"Egyptian generals speak about revolution, elections," *Washington Post*, May 18, 2011, https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/egyptian-generals-speak-about-revolution-elections/2011/05/16/AF7AiU6G_story.html (Erişim Tarihi: 20.05.2011).

Elie Kedourie, (1994), *Democracy and Arab Culture*, London: Frank Cass.

- Eliezer Beerı (1969), *Army Officers in Arab Politics and Society*, New York: Praeger, 1970.
- Ellen Lust (2011), “Missing the Third Wave: Islam, Institutions and Democracy in the Middle East”, *St Comp Int Dev*, (2011) 46, 163–190.
- Ellen Okar (2004), “The Management and Manipulation of Political Opposition”, *Comparative Politics*, Vol. 36, No. 2 (Jan., 2004), 159-179.
- Eva Bellin (2004), “The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective”, *Comparative Politics*, Vol. 36, No. 2, 139-157.
- Eva Bellin (2012), Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East, Lessons from the Arab Spring, *Comparative Politics*, January, 2012, .127-149.
- Ha-Joon Chang (2003), *Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hala G. Thabet (2006), “Egyptian Parliamentary Election: Between Democratization and Autocracy”, *Africa Development*, Vol. XXXI, No. 3, 2006, 11–24.
- Hazem Kandil (2014), “Mısır’da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013’ün Tahlili”, Çev: Akın Emre Pilgir, Der: Y. Doğan Çetinkaya, *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 89-147.
- Holger Albrecht (2005), How can Oosition Suort Authoritarianism? Lessons from Egypt Democratization, 12 (3): 378-397.
- İsmail Numan Telci (2008), “Mısır 2008”, Ed. Kemal İnat, v.d. *Ortadoğu Yıllığı 2008*, İstanbul: Küre Yayınları.
- İsmail Numan Telci (2010), “Mısır 2010”, Ed. Kemal İnat, v.d. *Ortadoğu Yıllığı 2010*, İstanbul: Açılımkitap, 2011.
- J. A. Vargas, (2011), The ‘Me’ In Media. <http://www.huffingtonpost.com/jose-antonio-vargas/egypt-age-> (Erişim Tarihi: 25 Ocak 2011)

Jason Brownlee (2002), "The Decline of Pluralism in Mubarak's Egypt," *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 4, October 2002, 5-14.

Jason Brownlee (2007), *Authoritarianism in Age of Democratization*, Cambridge: Cambridge University Press.

John Alterman (2012), "Egypt in Transition: insights and options for US Policy", www.csis.org/mideast (Erişim: 19 Ekim 2013)

John Waterbury (1994), "Democracy Without Democrats? The Potential for Political Liberalization in the Middle East", Ed. Ghassan Salamé, *Democracy Without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World*, New York: I. B. Tauris, 23-48.

Larry Diamond (2010), "Why Are There No Arab Democracies?", *Journal of Democracy*, Volume 21, Number 1, January 2010, 93-112.

Leonard Binder (1978), *In a Moment of Enthusiasm Political Power and the Second Stratum in Egypt*, Chicago: University of Chicago Press.

Lost in Transition (2012), "The World According to Egypt's SCAF", *International Crisis Group Middle East Report no. 121*, April 24, 2012.

Marc F. Plattner, Larry Jay Diamond (2002), "Democratization in the Arab World?", *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 4, October 2002, 5-6.

Mark Beissinger v.d. (2012). "Who Participates in Democratic Revolutions? A Comparison of the Egyptian and Tunisian Revolutions", Prepared for Presentation at the American Political Science Association Meetings: August 29th-September 2nd, New Orleans.

Maria J. Stephan and Erica Chenoweth, "Why Civil Resistance Works: The Strategic Nonviolent Conflict", *International Security*, 2008, Vol. 33, No. 1, 7-25.

Maye Kassem, "Democratization" Reforms as a Means of Stabilizing Aut-

- horitarian Rule in Contemporary Egypt”, Ed.: Dietrich Yung, *Democratization and Development: New Political Strategies for the Middle East*, New York: Palgrave Mc Millan, 2006, 129-150.
- Michael L. Ross (2001), “Does Oil Hinder Democracy?” *World Politics* 53, No. 03, June 13, 2011, 325–361.
- Moheb Zaki (1994), *Civil Society and Democratization in Egypt, 1981-1994*, Kahire, The Ibn Khaldoun Center.
- Mona El-Ghobashy (2006), “Egypt’s Paradoxical Elections”, *Middle East Report 238*: 20-29.
- Muhammed Cemal Arefe (2008), “Mısır’da Siyasi Partilerin Durumu”, *Time Türk*, <http://www.timeturk.com/tr/2008/09/19/misir-da-siyasi-partilerin-durumu.html> (Erişim Tarihi: 19 Eylül 2008)
- Raymond Hinnebusch (1988), *Egyptian Politics under Sadat: The Post-Populist Development of an Authoritarian Modernizing State*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Raymond William Baker (1978), *Egypt’s Uncertain Revolution Under Nasser and Sadat*, Cambridge: Harvard University Press.
- Richard Falk (2011), “Egypt’s Berlin Wall Moment”, *AlJazeera English*, <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/02/20112795229925377.html> (ET: 8 Şubat 2011)
- Robert Springborg, *Mubarak’s Egypt: Fragmentation of the Political Order*, Boulder: Westview Press, 1989
- Roger Owen (2012), *The Rise and Fall of Arab Presidents for Life*, Cambridge, London, Massachusetts: Harvard University Press.
- S. Ackerman (2011), “Egypt’s Internet Shutdown Can’t Stop Mass Protests”, January 28, 2011. <http://www.wired.com/danger-room/2011/01/egypts-internet-shutdown-cant-stop-mass-protests/> (Erişim Tarihi: 25 January 2012).
- “Sadat’s Power Base,” *Journal of Palestine Studies*, Vol. 7, No. 2, 1978, 159-161.

- Samuel Huntington (1984), “Will More Countries Become Democratic”, *Political Science Quarterly*, Vol. 99, No.2, Summer 1984, 193-218.
- Samuel Huntington (2010), *Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme*, İstanbul: Kilit Yayınları.
- Selin M.Bölme v.d. (2011), *25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya Mısır'da Dönüşümün Anatomisi*, Ankara, SETA Yayınları.
- Simon Bromley, (1997), “Middle East Exceptionalism, Myth or Reality”, *Democratization*, Ed., David Potter v.d., Cambridge: Polity Press, 1997, 321-344.
- Stepan Voigt (2005), “Islam and the Institutions of a Free Society”, *The Independent Review*, v. X, n. 1, Summer 2005, 59-82.
- Stephan Roll (2010), “Gamal Mubarak and the Discord in Egypt's Ruling Elite” *Carnegie Endowment for International Peace* <http://carnegieendowment.org/2010/09/01/gamal-mubarak-and-discord-in-egypt-s-ruling-elite/b1yb>.
- Steven Cook (2007), *Ruling But Not Governing*, Baltimore: The John Hopkins University Press.
- “Egypt's revolution: Interactive Map, BBC News, 11 Şubat 2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12327995>
- “Text of Communique No. 2 from the Egyptian military”, 11.02.2011, <http://www.mcclatchydc.com/2011/02/12/108638/text-of-communique-no-2-from-the.html#storylink=cpy> (Erişim Tarihi: 03.10.2015).
- “Text of Egyptian military communique No. 1 Thursday, Feb. 10”, <http://www.mcclatchydc.com/2011/02/12/108637/text-of-egyptian-military-communique.html#storylink=cpy> (Erişim Tarihi: 12.10.2015).
- “Text of Communique No. 4 from Egypt's Supreme Council of the Armed Forces”, <http://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article24611779.html> (Erişim Tarihi: 03.10.2015).

- “Text of Communique No. 5 issued by the Egyptian military”, 13.02.2011, <http://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article24611800.html> (Erişim Tarihi: 03.10.2015).
- “Timeline: Egypt’s revolution”, 14 şubat 2011, Aljazeera, <http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2011/01/201112515334871490.html>;
- “Mısır’daki katliamın bilançosu: 3 bin 533 ölü”, <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirdaki-katliamin-bilancosu-3-bin-533-olu/225113>.
- Terrence Lee(2009), “The Armed Forces and Transitions from Authoritarian Rule, Explaining the Role of the Military in 1986 Philippines and 1998 Indonesia”, *Comparative Political Studies*, Volume 42 Number 5, May 2009, 640-669.
- Theodor Tudoroiu (2011), “Assessing Middle Eastern trajectories: Egypt after Mubarak”
- Yazid Sayyigh (2012), “Above the State: The Officers’ Republic in Egypt”, The Carnegie Papers.

Post -ISIL Iraq: National Challenges and Opportunities

Othman Ali*

Abstract

In post-ISIL Iraq the country has little chance to remain as unified democratic state. The foreign intervention and Iranian expansionist policies in the form of building buffer of satellite states on its borders in particular, will leave a permanent impact on the nature of the emerging regime in Iraq. Besides, the issue of growing sectarianism, and ethnic polarization and wil create low intensity conflicts which will be a salient feature of the future political system. It is our contention that unless Iran is restrained in its regional hegemonic policies, Iraq will be disintegrated into two or three entities along sectarian and ethnic lines, and this will have regional consequences with far-reaching consequences.

Keywords: *Iraq, ISIL, Iran Foreign Policy, Kurds, Shiite Militias, US Foreign Policy, Federalism.*

---

*Assoc. Prof., Sakarya University, Middle East Institute, othmanali@sakarya.edu.tr

DAEŞ Sonrası Irak: Milli Tehditler ve Fırsatlar

Othman Ali*

Özet

DAEŞ sonrası Irak'ta ülke birliğinin ve demokratik devlet olma özelliğinin devam etme şansı oldukça azalmış durumdadır. Irak'a gerek yapılan dış müdahaleler gerekse İran'ın ülkenin başta sınır bölgeleri olmak üzere bazı alanlarında uydu devleti haline dönüştürecek şekilde etkinliğini artırması Irak'ta doğal seyrinde ortaya çıkacak olan rejime kalıcı bir tesir bırakacaktır. Bunun yanında artan mezhepçilik ve etnik ayrışma ülkenin ileride belirgin bir özelliği haline gelecek olan düşük çatışmalara da gebe olacaktır. Bundan dolayıdır ki üzerinde durmamız gereken konu; İran'ın artan bölgesel hegemonya politikaları durdurulmadığı sürece, Irak'ın iki veya daha fazla parçalara ayrışacağı ve bunun da bölgede geniş kapsamlı sonuçlara neden olacağıdır.

Anahtar Kelimeler: *Irak, DAEŞ, İran Dış Politikası, Kürtler, Şii Milisleri, ABD Dış Politikası, Federalizm.*

---

*Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, othmanali@sakarya.edu.tr

Introduction

Based on the reading of what is going on in Iraq , one can argue that country has a very little chance to rebuild itself as a unified federal democratic state as provided for in its 2005 constitution. Nevertheless some form of loose confederation would be better than splitting the country into three separate entities as suggested by some political circles. Regardless of the form which policy makers prescribe for post-ISIL Iraq, the issue of growing sectarianism, ethnic polarization, and regional expansionist policies need to be addressed. It is our contention that unless Iran is restrained in its regional hegemonic policies, Iraq will be disintegrated into three or two entities along sectarian and ethnic lines, and this will cause regional consequences with far-reaching consequences.

The difficulty in sustaining Iraq as a unified and viable state lies in the way the British empire have built it as nation out of the three former Ottoman provinces of Baghdad, Basra and Mosul which had a population of mosaic nature with conflicting identities. Of the nation-states carved in the aftermath of the World War 1 out of the remains of the Ottoman Empire, none was more heterogeneous, or have borders which were arbitrarily drawn, than Iraq¹. King Faisal I (1921-1933), the founder of modern Iraq, after two decade of painstaking work to create a patriotic feeling among Iraqis had this to say:

There is still—and I say this with a heart full of sorrow—no Iraqi people but unimaginable masses of human beings, devoid of any patriotic idea, imbued with religious traditions and absurdities, connected by no common tie, giving ear to evil, prone to anarchy, and perpetually ready to rise against any government whatever...”²

---

1 Iraq between Occupations Perspectives from 1920 to the Present. Zeidel, R. Baram, A. Rohde, Achim Eds. (Palgrave Macmillan, Nature America Inc.2010). This is the most up to date scholarly work which provides a vivid account of the extent of violence and repression used by different regimes in Iraq to maintain the country from falling apart. To gain a thorough understanding of various regimes that ruled modern Iraq, one cannot dispense with the still standard study of Charles Tripp, A History of Modern Iraq, and 2n.ed. Cambridge University Press, 2003.

2 Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq* (Princeton: Princeton University Press, 1978): 25

Observers of the Iraqi scene still maintain the same view which Faisal had expressed eloquently seven decades ago about Iraq. It was solely the use of rude power and repressive measures, which were employed by the British authorities and subsequently by the military and totalitarian regimes in pre-2003 that had kept the country intact³. Over the last decade, the once ironclad structures of dictatorship and suppression that kept ethnic and sectarian tensions of Iraq from explosion have disappeared by the US invasion and subsequent fall of Saddam's regime which placed Iraq at a critical threshold in its history⁴. The subsequent opportunity for democracy was quickly overshadowed by the chaotic circumstances and outside intervention which have created an environment full of challenges to keep Iraq as a nation.

Compared to the early years' of occupation by US and allied forces, Iraq has experienced during the years 2007-2011 an improvement in the security situation and a sharp decline in the levels of violence. In fact, by mid-2007 the casualties resulting from sectarian violence had declined by 90 percent. The number of terror-related deaths also dropped from an average of 2,300 per month in 2006 to an average of 322 per month by 2011⁵. After several rounds of successful elections for the Iraqi National Assembly and the provincial ones, the country was believed to be on the path of democracy during the period. Contrary to the 2005 elections, where Sunnis boycotted the vote, in 2009 elections, for instance, there was a strong participation by all ethnic, sectarian, and political groups. In general, there was some

---

3 Iraq's Culture of Violence: Middle East Quarterly - Middle East ...
www.meforum.org/101/iraqs-culture-of-violence ;Ivan Eland Not Out Of The Woods Yet In Iraq , <https://eurasiareview.wordpress.com/category/iraq/>

4 The author maintains that it is important to note that the three very different states in any country of federal nature have never been able to peacefully co-exist under the same flag for a long time and have required tyrannical control from strong rulers. The Kurds revolted against control of the Arab government in Baghdad in 1920, 1923-1932, 1935-1936, and 1945, 1958-1962, 1964-1970, 1974-1975 and 1991. The Shiites have done the same against the Sunni dominated government in 1920, 1927, 1930-1933, 1935-1936, 1956, 1969, 1974, 1977 and 1991. Yet still the Bush and Obama administrations are attempting to form a federal state that will allow the withdrawal of American troops without falling immediately thereafter into chaos. (See, <http://www.amazon.com/Partitioning-Peace-Exit-Strategy-Iraq/dp/1598130250>

5 Excerpted From Identity and Nation in Iraq, Sherko Kirmanj, Identity and Nation in Iraq - Lynne Reiner Publishers <https://www.rienner.com/uploads/511e6527daedf.pdf>

progress in political and economic fields during the period. Combined Iraqi and US counter-insurgency efforts led to almost total defeat of the Qaeda-led insurgency in Iraq⁶. This was achieved through the use of Arab Sunni Sahawat militias⁷ and by giving the Kurds key positions in Baghdad to have stake in Iraq.⁸

By the end of 2010 US administration and its allies thought that Iraq had finally a workable formula for democracy and the country would serve as a model to what US intervention could achieve in promoting democracy in the Middle East.⁹

---

6 Ibid.

7 During the early part of the insurgency following the 2003 invasion of Iraq, as al-Qaeda's fighters tightened their grip on Ramada, it is reported that they became increasingly repressive and challenged the tribal leaders' power. Soon they were kidnapping and beheading tribal Sunnis as part of a campaign of extortion and intimidation. Abdul Sitar's own father and two brothers were killed by al-Qaeda. During the late summer of 2006, he began enlisting his fellow sheikhs in *Sahawat al-Anbar* and encouraging members of his tribe to join the local police force. The U.S. forces under Lt. Col. Tony Deane encouraged Sitar and provided security for the initial meetings of the Al Anbar tribal meetings at Sattar's compound in western Ramadi; these early meetings were the beginning of what grew into the Anbar Salvation Council by the fall of 2006; in March 2007 the Council counted 41 clans from Anbar province. The development led to a sharp reduction of violence in the province and forced many al-Qaeda fighters to flee to other regions of Iraq .(see. "Sunni Sheiks Join Fight Vs. Insurgency". <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/03/25/AR2007032500600.html> ; Turning Iraq's Tribes Against Al-Qaeda, by Mark Kukis Tuesday, Dec. 26, 2006. <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1572796,00.html>

8 During the years 2003-2010 Kurds were instrumental in toppling Saddam's regime and had worked relentlessly with the US-led coalition to re-build Iraq. They were described by K.Katzman, an American writer, as "kingmakers in Baghdad" (see. The Kurds in Post-Saddam Iraq , <https://www.fas.org/spp/crs/mideast/RS22079.pdf> - ; *Managing Arab-Kurd Tensions in Northern Iraq After the Withdrawal of U.S. Troops* Larry Hanauer, Jeffrey Martini, Omar Al-Shahery, RAND Corporation, 2011; Remarks about Iraq made by then-National Security Advisor Condoleezza Rice in 2004 sum up the early hopes which the Kurds had. "What has been impressive to me so far," Rice said, "is that Iraqi's—whether Kurds or Shia or Sunni or the many other ethnic groups in Iraq—have demonstrated that they really want to live as one in a unified Iraq... I think particularly the Kurds have shown a propensity to want to bridge differences that were historic differences in many ways that were fueled by Saddam Hussein and his regime..." . Do 'Syria,' 'Iraq' and 'Lebanon' Still Exist? by Jonathan Spyer, February 2014. <http://www.meforum.org/3751/syria-iraq-lebanon-nation-states>

9 In 2010, Vice President Joe Biden was confidently insisting that Iraq "is going to be one of the great achievements of this administration," lauding Iraqis for "us[ing] the

However, with US withdrawal from Iraq in 2011 things suddenly fell apart. Experts on Iraq attribute this to a multitude of factors: the in-built problems of Iraqi state, the flawed nature of US policy towards the country in post-Saddam Iraq, and the Iranian intervention¹⁰. Nouri al-Maliki, former Iraqi Prime minister (2006-2014), pursued a policy based on sectarianism and totalitarianism. This policy, which put effectively all democratic institutions, built by the US-led coalition in Iraq on halt and established one person rule, had marginalized the Sunni Arabs and alienated the Kurds¹¹. Al-Sahawat forces were dismantled and disarmed after al-Qaeda's defeat. After heavy U.S. pressure, Baghdad accepted to absorb up to 20 percent of al-Sahawat fighters into the security forces, with others to be given government jobs. The disarming of al-Sahawat has left Sunni populations vulnerable in a country where militias are growing increasingly powerful¹².

Al-Maliki's heavy dependence on Iran enabled the latter to establish full hegemony in Iraq's internal affairs. These policies have given rise to large scale Sunni resentment which was organized in form of rallies by al-Hirak al-Shabi (popular Action Committees). This continued in peaceful way from 2012 until it was ended violently by forces loyal to al-Maliki¹³. The latter's unilateralism and centrist policies have also increased Kurds' distrust of the Baghdad government and enhanced separatist tendency

---

political process, rather than guns, to settle their differences.” (Iran's Shiite Militias Are Running Amok in Iraq | Foreign Policy foreignpolicy.com/2015/.../irans-shiite-militias-are-running-amok-in-iraq...).

- 10 U.S. Policy in Post-Saddam Iraq: Lessons from the British Experience First Edition by Washington Institute for Near East Policy, Michael Eisenstadt, Eric Mathewson (Editors). 2003; What Went Wrong in Iraq | Foreign Affairs, <https://www.foreignaffairs.com/.../iraq/.../what->. Iraq: Post-Saddam Governance and Security <https://books.google.iq/books?isbn...> Kenneth Katzman – 2009; The Democracy Boondoggle in Iraq | Foreign Policy, foreignpolicy.com/.../the-democracy-boondog. What went wrong in Iraq? An interview with David Petraeus rudaw.net/english/interview/22.03.2015,
- 11 The Rise of Nouri al-Maliki | World Policy Institute, www.worldpolicy.org/.../rise-nouri-al-maliki; www.newyorker.com/magazine/2014/04/28/what-we-left-behind; Al-Maliki Looks at a Third Term in Iraq studies.aljazeera.net/.../201442211509688896.
نوري المالكي.. موسم الخسارة والاحتماء بإيران – الجزيرة
www.aljazeera.net/.../موسم-الخساسة-المالكي-نوري/.
- 12 <http://english.alarabiya.net/en/perspective/analysis/2015.10.27/Iraqi-Sunnis-ready-to-fight-ISIS-but-lack-support-tribal-leader.html>
- 13 Iran's Shiite Militias Are Running Amok in Iraq | Foreign Policy, foreignpolicy.com/2015/.../irans-shiite-militias-are-running-amok-in-iraq...

among them. Kurds contend that they have decided of their own free will in 2005 to remain within Iraq. This was based on the understanding that Iraq will be democratic and federal as provided for in the 2005 constitution and Erbil Agreement¹⁴ which were signed between Kurdish and Iraqi leaders with US encouragement. With the rise of the Islamic State of Iraq and Levant (ISIL) and its subsequent occupation of most Sunni Arab regions of Iraq, Kurds extending their control to the disputed areas between KRG and Baghdad. Thus the de-facto-division of Iraq into three zones along ethnic and sectarian lines was accomplished.

The current government of Haider al-Abadi, which was formed in September 2014 as a national coalition government,¹⁵ has made some roads against ISIL whose influence seems to be receding. ISIL has lost several key towns since Baghdad and KRG have started fighting back after the devastating offensive of ISIL in 2014¹⁶.

Despite the recent security gains, Iraq remains in a delicate condition. The ISIL still hold 17% of Iraq's territory including Mosul city, the second largest in Iraq. The Sunni Arabs have joined al-Abadi government on the understanding that their following demands will be addressed: 1) the release of thousands of Sunni prisoners held on terror charges (under law No.4 on terror) that human-rights groups said are dubious; 2) the repeal of de-Bathification laws, which are barring ex-supporters of the Saddam Hussein regime from politics and administrative positions; 3) and greater representation in key state institutions such as the military¹⁷. In spite of

---

14 Sponsored by Masud Barzani, the head of Kurdistan region(KRG) ,and the White House, the agreement was a set of written agreements signed by Maliki, □Allawi, and Barzani on November 11. Collectively known as the *Erbil agreement*, the accords were signed in Erbil in November 2010, Maliki remained as Prime Minister, and Jalal Talibani remained as President. Various Iraqi groups agreed to commit themselves to national reconciliation. Maliki also agreed to address the 19 points Kurdish demands including the implementation of article no.140 of the Iraq constitution with regard to the disputed regions. (See, Khalid Oman ,Sectarianism in Iraq: The Making of State and Nation Since1920 .(New York :Rutledge , 2015).155-56

15 PM Hider al-Abadi: A New Era in Iraq? - Atlantic Council, www.atlanticcouncil.org/.../pm-haider-al-abadi..

16 <http://www.usatoday.com/story/news/2015.12.23/iraq-islamic-state-ramadi/77843676/>.

17 <http://www.wsj.com/articles/fragile-iraqi-government-faces-sunni-demands-for-reforms-1410293505v>

being in power for more than a year al-Abadi has failed so far to meet any of the mentioned demands and Sunni leaders' patience is growing thin and they are gradually losing credibility with their own constituencies.

The defeat of al-Qaeda in Iraq in 2007 did not end the Sunni resentment and the unsettled Sunni grievances provided the fertile ground for spread of ISIL's influence. By withdrawing US forces from Iraq in 2011, Mr. Obama inadvertently helped to consolidate Iranian influence within Iraq and forced an alienated Sunnis to the nearest strongmen. "Alas, that was the Islamic State of Iraq and the Levant (Isis) — al-Qaeda's lethal offspring."¹⁸

The ISIL Defeat and Sunnis

The defeat of ISIL by military means alone will not settle the growing gap between Sunnis and Shiite-dominated regime in Baghdad as well. There are hardly any indications on the horizon that Baghdad government is willing to address Sunni grievances. Al-Abadi, being fettered in his policies towards the Sunnis by the pro-Iranian circles in Baghdad, cannot take any initiative without risking his post. Ali Khedery sums up this state: "The Iraqi government is hopelessly sectarian, corrupt and generally unfit to govern what could be one of the world's most prosperous nations."¹⁹

As time passes Sunni concerns are growing and it has become complex and difficult to address. The National Guard law, for example, which the Sunni National Coalition, has proposed with the US support was not ratified yet in Iraqi parliament. This project is to give the provinces some say in security affairs of their regions and it has been blocked for several months by pro-Iranians Shiite leaders who want to keep the monopoly of having power. In addition, the tens of thousands of Sunni populations of the areas recaptured from ISIL have been barred from returning to their homes. Finally, the process of sectarian cleansing has not been stopped under al-Abadi government²⁰. In fact, the Sunni residents in Baghdad and around, and those of the mixed regions of Diyala province lost all hope of

---

18 <http://www.foreignpolicy.com> 19-2-2015

19 Ibid

20 Samarra, Amnesty International, October 2014

returning to their homes which have been razed to ground or being resettled by Shiites²¹.

Nevertheless, the sustainability of Iraq as a nation is not beyond redemption .It needs leaders who can initiate bold endeavors and have visions and the will to rise above the narrow sectarian and ethnic tendencies. There are a complex set of political and economic challenges which need to be dealt with. Sherko Kirmanj, an Iraqi writer, has summarized these in the following:

“the political reconciliation between different ethnic and religious groups; laws needed to regulate the distribution of revenue gained from the country’s natural resources; management of Iraq’s oil reserves; resolution of the long-standing territorial dispute between the Kurdistan region and the rest of Iraq, including the fate of the oil-rich areas around Kirkuk...” although these issues pose the greatest threats to Iraq’s stability, no significant practical measures have yet been taken to resolve them. Iraq remains fragile primarily because the underlying sources of instability have yet to be resolved.²²

The Iranian Factor

The foreign policy of Iran towards Iraq in post- Saddam era has an exacerbating impact on the already strained relations between various Iraqi groups. Iran, some analyst believe, was quick to fill the political vacuum which was created by the fall of Saddam’s regime. The withdrawal of US and allied forces from Iraq in 2011, and Obama’s policy of ineffective and low military and diplomatic engagement in Iraq, has enabled Iran to fill the void. ²³. Having depended largely on the Shiites exiled groups to topple Saddam’s government, the US authorities in Iraq were well aware that

---

21 مصطفى حبيب ، "ما بعد داعش مصير مجهول... فوضى وانتقام" <http://www.niqash.org/ar/articles/security/3633/>

22 Excerpted from Identity and Nation in Iraq, Sherko Kirmanj , Identity and Nation in Iraq - Lynne Rienner Publishers, <https://www.rienner.com/uploads/511e6527daedf.pdf>

23 Iran’s Shiite Militias Are Running Amok in Iraq | Foreign Policy, foreignpolicy.com/2015/.../irans-shiite-militias-are-running-amok-in-iraq...

these groups have close links to Tehran and it cannot rule country to the exclusion of Iran.²⁴ The Shiite groups were instrumental in convincing US-led Coalition Provisional Authorities (CPA) to dismantle Iraqi army and other security forces. This paved the way for the Shiite groups to raise a new army recruited mainly from the Shiite militias which have close and organic link with the revolutionary Guards in Iran²⁵. These militias, which were renamed Iraqis' new regular army, were subsequently trained and well-equipped by the US-led coalition. Thus the US has inadvertently facilitated Iranian takeover of Iraq²⁶. Although the US officials in Iraq tried to make this army inclusive, al-Maliki regime had purged most of its high command Kurdish and Sunni officers²⁷. Today the army and the other federal security forces in the country, for all intent and purposes, is a Shiite one²⁸.

Besides, the formation of al-Hashid Shabi, (Popular mobilization units- PMU) as response to the ISIL threat in Iraq in 2014 has given Iran one more card to strengthen its influence and hegemony in Iraq²⁹. The PMU

---

24 L. Paul Bremer & Malcolm McConnell: *My Year In Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope*, 1st edn. (Canada: Simon & Schuster, January 2006) 165-67

25 Ahmad Chalabi, Iraqi Politician Who Pushed for U.S. ... www.nytimes.com/.../ahmad-chalabi-iraq-dead....

26 Iraq's Armed Forces: An Analytical History - Page 1
<https://books.google.iq/books?isbn=1134145640> ; United States. Congress. Senate. Committee on Armed Services, Independent Commission on the Security Forces of Iraq - 2008 - Snippet view -127-28; Withdrawal from Iraq: Assessing the Readiness of Iraqi ...<https://books.google.iq/books?isbn=0892065532> Anthony H. Cordesman, Adam Mausner - 2009

27 Chiyuki Aoi. *Legitimacy and the Use of Armed Force: Stability Missions in the Post-Cold Era*, (New York: Routledge, 2011).127-28

28 الجيش العراقي-رحلة التحول-من جيش-الأمة/ <http://altagreer.com/> What's wrong with the Iraqi army? - CNN.com ; www.cnn.com/2015/05/.../iraqi-army-explaine...

29 The PMUs maintain between 60,000 and 90,000 men under arms on a rotating basis. Indeed, the concept of al-Hashd al-Shaabi was launched not by the state but by a so called al-wajib al-kifai fatwa issued in June 2014 by Grand Ayatollah Ali al-Sistani, Iraq's most influential Shia leader. The Popular Mobilization Committee was headed by Jamal Jaafar Mohammad, better known by his nom de guerre Abu Mahdi al-Mohandis, a former Badr commander. Mohandis is the right-hand man of Qasem Soleimani, head of the Quds Force., it is becoming increasingly influential in shaping the Iraqis' future. Most of the groups followed a call to arms by Iraq's leading Shiite sheikh Grand Ayatollah Ali al-Sistani. But Ayatollah Ali Khamenei, the supreme leader of Iran, had also an important in the decision to PMU. (see , Renad Mansour "from militia to

is an ideologically motivated group of militias which have been fashioned after Iranian Revolutionary Guards and Basij. They have been effective in evicting ISIL fighters from many of its strongholds. Elite PMU leaders are supported by Iranian Revolutionary Guards and Lebanese Hezbollah, who supply them with intelligence, advisors, logistics, and weapons. This has given them an edge over the Iraq's regular army. Beyond the fighting, the groups within PMUs are gaining popular influence among the Shiites and could become a major political force, with members benefiting from their association with battlefield successes³⁰.

Hadi al-Aamiri, leader of the "Badr" group of the Iraqi parliament, is the supreme leader of the PMU. He does not shy away from the close ties which exist between his militias and Iranian Quds Force commander Qasim Suleimani³¹. In an interview with Asharq al-Awsat newspaper, he said, "The Iranian advisers accompany us on the battlefield and give us the best counseling, and we are proud of them, because they will help us to liberate the provinces of Nineveh and al-Anbar fully after we liberate Tikrit and Kirkuk,..." he continued. He is critical of those who oppose their presence in Iraq. "For without them and without Qasem Suleiman, Iraq would be under ISIS rule." He adds³² Ali Khedery expresses his surprise

---

state force: the transformation of al-hashd al-shaabi " , <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=61986> monday, november 16, 2015, <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/hashd-al-shaabi.htm>; A New Controversial Actor in... - Ortadoğu Stratejik,(Report)ANewControversialActorinPost-ISILIraq:Al-HashdAl-Shaabi,Bilgay Duman, <http://bit.ly/KhXURx> ; أذرع إيران تهيئ أرضية احتلال العراق في مرحلة ما بعد داعش; www.ankawa.com

30 Iranian Influence in Iraq: Between Balancing and Hezbollahization? *Michael Knights, Phillip Smyth, and Ahmed Ali* , www.washingtoninstitute.org/.../iraq-and-iranian-influence-between-bala...

31 Qasim Solaymani promoted to the rank of Major General in 2011, the highest rank in the Revolutionary Guards, who is actual ruler of Iraq. The New York Times newspaper published in October 2012 wrote about Soleimani and considered him to be the architect of Iran's foreign policy initiatives, namely: exercise and expand Tehran's influence in the internal political affairs of Iraq, and to provide military support to the regime of President Bashar al-Assad.

32 "Iran Deepening Involvement in Iraq's War on ISIS" <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/192583#VpSjwrZ97IU> ; Qasim Soleimani. promoted to the rank of Major General in 2011, the highest rank in the Revolutionary Guards, he is the actual ruler of Iraq according to The New York Times, October 3 / October 2012. Soleimani who is termed by NEW YORKER as "the Black Prince" "is believed to be

that in spite of this apparent link between Iran and PMU and the other Iraqi security forces, “The United States is now acting as the air force, the armory, and the diplomatic cover for Iraqi militias that are committing some of the worst human rights abuses on the planet. These are “allies” that are actually beholden to our strategic foe, the Islamic Republic of Iran, and which often resort to the same vile tactics as the Islamic State itself”³³.

Iran views its control of Iraq through Shiites militias as a step towards broader hegemonic policies in the Middle East. “Today we see signs of the Islamic revolution being exported throughout the region, from Bahrain to Iraq and from Syria to Yemen and North Africa,” Suleiman said to Semi-official Fars news agency on Feb.12.2105. Furthermore, PMU serves as a convenient tool to the process of Hezbollization of Iraq.

There is no reason to believe that the militias will disarm and disband after ISIL’s defeat. In fact, they are beyond Abadi government control and mostly loyal to al- Maliki who coordinate with Iranian in running them³⁴. Indeed, with the central government weaker than ever, and a lot of oil wealth up for grabs, and the absence of a large US military there to constrain them, the militias have more incentive than ever to stay in business. It is in Iran’s strategic interest to use these militias to consolidate its gains over Iraq and the Middle East to advance its ambitions for regional hegemony, “which Iranian commanders are now publicly flaunting. Iraq is the new, much larger, much wealthier Lebanon, and its battle-hardened militias are the new, much larger, much wealthier Hezbollah”³⁵.

---

behind major initiatives in Iran’s foreign policy, in Iraq, Syria, and Lebanon.(See , The Shadow Commander - The New Yorker

www.newyorker.com/magazine/2013.09.30/the-shadow-commander

33 Iran’s Shiite Militias Are Running Amok in Iraq | Foreign Policy, foreignpolicy.com/2015/.../irans-shiite-militias-are-running-amok-in-iraq...

34 “لما لكي والعامري يقودان حملة لإسقاط العبادي ويوظفان الحشد...” www.sotaliraq.com/mobile-news.php?id=193939

35 Iranian Influence in Iraq: Between Balancing and Hezbollahzation? *Michael Knights, Phillip Smyth, and Ahmed Ali* <http://www.washingtoninstitute.org/experts/view/knights-michael>

Iraq's Future Option as a Nation

Analysts familiar with Iraq paint a dim and gloomy picture for the future for Iraq. "The post-IS era will not be any less dangerous than the organization itself," independent Iraqi politician, Wael Abdul-Latif, told NIQASH. The ISIL group will be driven underground, Abdul-Latif thinks but after this there will be further conflict – about borders, money and power. After all the ISIL group itself has taken many "actions – some deliberate, some coincidental – that have worsened existing rifts in Iraq's social structure. These won't go away just because the group does". Iraqi Kurdish politicians have said the same thing in a different way, pointing out that Iraq cannot return to the state it was in before the fall of Mosul on 10th of June 2014 to ISIL. This has been in reference to Iraq's "disputed territories". These are areas that the Kurds say belong to their autonomous region but which the federal authorities in Baghdad say belong to Iraq proper.³⁶

Perhaps the newest challenge to emerge in Kirkuk is the tension between the predominately Shia Hashd al-Shaabi and the Kurdish-led administration. The PMUs have been gradually working their way up the Baghdad-Kirkuk road since September 2014, liberating Shia Turkmen towns which were overrun earlier by ISIL and "garrisoning Sunni settlements with a heavy hand"³⁷. In addition, Masud Barzani said in a meeting in 2015, "We do not need Hashdi Shabi and if we were in need, we would tell them". His comments followed recent remarks made by Iraqi Prime Minister Haider al-Abadi that the PMU represent all Iraqis and they should free to operate any where they want.³⁸

The options for future of Iraq in post-ISIL era are limited and it ranges between keeping the present Federal regime, creating loose confederation, and partition along ethnic and sectarian line. Even before the rise of al-Maliki to power and the emergence of ISIL, several people have put forward formulas to enable Iraqis to live together to prevent control of power by one sect or ethnicity. Joe Biden , the current vice president of US

---

36 مصطفی حبيب ، "ما بعد داعش مصير مجهول...فوضى وانتقام" ، 36 <http://www.niqash.org/ar/articles/security/3633/>

37 "Kirkuk foreshadows challenges for a post-ISIL Iraq" - www.aljazeera.com/.../kirkuk-foreshadows-challenges-post-isil-iraq-150..

38 <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/hashd-al-shaabi.htm>

and the then senior Democrat on the Senate Foreign Relations Committee proposed in January 2006 that Iraq be divided into three separate regions — Kurdish, Shiite and Sunni — with a central government in Baghdad. In an op-ed essay edition of *The New York Times*, Sen. Joseph Biden, D-Del., wrote that the idea “is to maintain a united Iraq by decentralizing it, giving each ethno-religious group ... room to run its own affairs, while leaving the central government in charge of common interests.”³⁹ Biden and co-writer Leslie H. Gelb, acknowledged the opposition, by many Iraqis to their suggestion and said the Sunnis “have to be given money to make their oil-poor region viable. The Constitution must also be amended to guarantee Sunni some privileges as “sweetener”. The rationale which was given in their joint op-ed essay edition was a historical one:

A decade ago, Bosnia was torn apart by ethnic cleansing and facing its demise as a single country. After much hesitation, the United States stepped in decisively with the Dayton Accords, which kept the country whole by, paradoxically, dividing it into ethnic federations, even allowing Muslims, Croats and Serbs to retain separate armies. With the help of American and other forces, Bosnians have lived a decade in relative peace and are now slowly strengthening their common central government, including disbanding those separate armies last year.

Only three year later, Ivan Eland , an American scholar wrote a book called *Partitioning for Peace: An Exit Strategy for Iraq*, (Oakland,CA: Independent Institute, 2009) in which the author called for a negotiated partition (soft partition) of Iraq into a confederation of autonomous regions, with a weak central government. Eland defended his view by arguing that an artificial country, such as Iraq, with a history of one ethno-sectarian group commandeering the government and using it to oppress the other groups, a weak central government would make all groups feel more secure and lead to greater stability. He also predicted that if Iraq were not partitioned softly, it would be face partition by war (a hard partition). The author acknowledges that partition will not be easy, and he offers 15 guidelines for

---

39 Unity Through Autonomy in Iraq by Joseph R. Biden Jr. and Leslie H. Gelb, Published: May 1, 2006, http://www.nytimes.com/2006.05.01/opinion/01biden.html?pagewanted=all&_r=0;usatoday.com - Biden: Split Iraq into 3 different regions usatoday30.usatoday.com/.../2006-05-01-biden.

those seeking a confederation modeled after the European Union.⁴⁰

Marco Vicenzino, a writer of the *Huntington Post*, half-a decade after Biden's mentioned suggestion, asks for more decentralization than Biden and Gelb had asked for Iraq. He writes: "In historical hindsight, one cannot exclude the possibility that Iraq is already beyond the point of no return. De-facto partition may already exist and fragmentation is irreversible. In fact, the line may have been crossed some time ago rendering futile current efforts to maintain national unity". The writer suggests that the current Iraqi constitution to be amended to make Iraq "confederation". However, he cautions against the partition option and recommends that Iraq to be reorganized as a "loose confederation" of autonomous provinces with considerable decision-making powers.⁴¹ The editorial board of *Bloomberg Review* expresses a similar caution and argues that should Iraq to be partitioned, Baghdad government would easily fall under the sway of Iran, which is involved in a sort of proxy war for regional hegemony with Saudi Arabia and its Gulf-state allies and Turkey. An independent Kurdistan, on its part, would face threats and aggression from its neighbors and have to be dependent on the U.S. for its security. Furthermore, the US and international community would be forced to intervene to mediate conflicts between Kurd and central government over control of oil fields and Kirkuk. As for the Sunni areas the writer has this to say: "Even assuming Islamic State is defeated, they would remain a hotbed of discontent and a potential safe haven for al-Qaeda and other Sunni terrorist groups".⁴²

However, others have suggested outright partition of Iraq and consider Iraq a failed state and the "borders of blood" have been already drawn. As early as 2006 Peter W. Galbraith wrote a book titled, "the End of Iraq", the writer called for immediate partition of Iraq. Galbraith, who have been involved in US policy on Iraq, concludes that the breakup of Iraq is a *fait accompli* and he maintains that this is due to a large extent to the miscalculated policies and mismanagement of Iraq by the American after

---

40 Partitioning for Peace: An Exit Strategy for Iraq
www.independent.org/store/book.asp?id=79

41 Iraq's Muddled Future | Marco Vicenzino - *Huffington Post*
www.huffingtonpost.com/marco.../iraqs-muddled-future_b_7081106.ht..

42 Ramadi's Fall, Obama's Strategy, Iraq's Future - *Bloomberg*.
www.bloombergview.com/...05.../obama-s-iraq-strategy-needs-attentio

the occupation of the country. As for Shiites, the writer thinks they will try to get as much as they could to rule as their own of state to the exclusion of the Sunnis. He writes, “In short, an independent Kurdistan, a theocratic south, militias, sectarian control of the police and the army—all are facts of life”⁴³. He says Kurdistan’s “independence could be more like Czechoslovakia’s’ velvet divorce than Yugoslavia wars”⁴⁴

Recently more American and western political and military leaders, who have been involved in Iraq, have come to the same conclusion that Galbrath did in 2006. For instance, General Raymond Odierno, US Army’s former chief of staff, warned that reconciliation between Shiites and Sunnis in Iraq is becoming harder and that partitioning the country “might be the only solution.”⁴⁵ Some has argued that attempts by the US to keep Iraq a united country is as futile as it was to keep fighting in South Vietnam to prevent the inevitable fall of Saigon to the communist north. It is futile because the Shiite militias and their Iranian backer are the ones who are dictating the policy on the ground not the US and al-Abadi.⁴⁶

---

43 The End of Iraq: How American Incompetence Created a War Without End . (NYC : Simon & Schuster,2006) 214

44 Ibid 216.

45 Departing US army chief says Iraq may have to be partitioned
news.yahoo.com/departing-us-army-chief-says-iraq-may-partitioned-19182...

46 <http://www.newyorker.com/news/daily-comment/obama-fall-saigon>; Ali Khderi writes, “Despite Washington’s delusions and countless Americans’ sacrifices, Saigon was eventually overrun by Chinese-backed communists — just as Baghdad has already been overrun by Iranian-backed Shiite militias advancing Islamic rule”. (See Iran’s Shiite Militias Are Running Amok in Iraq | Foreign Policy *foreignpolicy.com/2015/.../irans-shiite-militias-are-running-amok-in-iraq...*; Prime Minister Abadi and senior members of his cabinet, including Finance Minister Hoshyar Zebari and Oil Minister Adel Abdul-Mahdi, genuinely represent the finest of Iraq’s technocratic, nationalist political elite. However, they simply do not have the critical mass to overcome the hard-liners within their own government, let alone the Iranians.

Conclusion

Iraq's colonial history and the series of repressive dictatorial regimes have denied its citizens to develop a national consciousness and a pluralistic culture to enable its various constituencies to live together in harmony. The US-led coalition's administration policies in post-Saddam were ill-conceived and it had further exacerbated the differences within the country. The Islamic Republic of Iran was quick to avail itself of the short comings of US policies to use it in establishing its hegemony in Iraq. With their country falling under total Iranian tutelage and control through the use of its influence with Shiite political groups and the security apparatus in, Sunnis Arabs and Kurds have very few options: 1) to succumb to this reality and accept their status to be relegated to a status similar to that of their counter parts living in the Islamic Republic ; 2) or resort to US-led coalition and the recently founded Saudi-led Islamic Military Alliance for protection and helping them to establish their own federal regions within Iraq ; 3) and ask US to take more assertive role in Iraq to roll back Iranian influence. This involves bringing back more US troops and advisors to Iraq .The al-Abadi government and pro-Shiite groups have already rejected this strongly and Obama's administration policy of "no more boots on the ground and no new American wars" makes this option unrealizable too. Either, the Sunnis and the Kurds have to wait for Republican to come to power in US to take a forward policy in Iraq to curb Iranian influence. Or they have to convince the US and the international community, through the Saudi-led Islamic Alliance, to convene an international conference similar to that of Dayton on Bosnia. None of these are easy to pursue but they are the least of the worse. The alternative to these will be that of leaving Iraq to bleed and create unstable circumstances with potential for regional wars.

Bibliography

Books

Charles Tripp, *A History of Modern Iraq*, 2nd ed. Cambridge University Press, 2003.

Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, Princeton: Princeton University Press, 1978.

Iraq between Occupations Perspectives from 1920 to the Present. Zeidel, R. Baram, A. Rohde, Achim Eds. Palgrave Macmillan, Nature America Inc. 2011.

Ivan Eland, *Partitioning for Peace: An Exit Strategy for Iraq*, Independent Institute, 2009.

Khalid Oman, *Sectarianism in Iraq: The Making of State and Nation Since 1920*, New York: Rutledge, 2015.

L. Paul Bremer & Malcolm McConnell: *My Year in Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope*, 1st edn. Canada: Simon & Schuster, January 2006.

Peter W. Galbraith, *The End of Iraq: How American Incompetence Created a War Without End*. NYC: Simon & Schuster, 2008.

U.S. Policy in Post-Saddam Iraq: Lessons from the British Experience First Edition by Washington Institute for Near East Policy, Michael Eisenstadt, Eric Mathewson Editors. 2003

Internet Sources

“A New Controversial Actor in Post-ISIS Iraq: Al-Hashd Al-Shaabi”, Bilgay Duman, Orsam, 25.05.2015.

“Biden: Split Iraq into 3 Different Regions”, 01.05.2006.

“Departing US Army Chief Says Iraq May Have to be Partitioned”, YahooNews, 12.08.2015.

- “Do ‘Syria,’ ‘Iraq’ and ‘Lebanon’ Still Exist?” Jonathan Spyer, February 2014. <http://www.meforum.org/3751/syria-iraq-lebanon-nation-states>
- “Fragile Iraqi Government Faces Sunni Demands For Reforms”, Wall Street Journal.
- “From Militia to State Force: The Transformation of Al-Hashd Al-Shaabi “, Renad Mansour, Global Security, 16.11.2015.
- “Identity and Nation in Iraq”, Sherko Kirmanj, Lynne Reiner Publishers, <https://www.rienner.com/uploads/511e6527daedf.pdf>
- “Iraq’s Armed Forces: An Analytical History”, Congress. Senate. Committee on Armed Services, Independent Commission on the Security Forces of Iraq, 2008.
- “Iraq’s Culture of Violence”, Middle East Quarterly.
- “Iraqi Forces Engage Fierce Fight with ISIL for Ramadi”, USA Today, 23.12.2015
- “Iraq’s Muddled Future”, Marco Vicenzino, Huffington Post, 17.04.2015.
- “Iraqi Sunnis ready to fight ISIS but lack support, says tribal leader”, Alarabiya. 27.10.2015.
- “Iraq: Post-Saddam Governance and Security”, Kenneth Katzman 2009.
- “Iraqi Politician Who Pushed for U.S.”, Ahmad Chalabi, Newyork Times.
- “Iran Deepening Involvement in Iraq’s War on ISIS” <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/192583#.VpSjwrZ97IU>
- “Iranian Influence in Iraq: Between Balancing and Hezbollahization?” Michael Knights, Phillip Smyth, and Ahmed Ali, Washington Institute.
- “Iran’s Shiite Militias Are Running Amok in Iraq”, Foreign Policy, 2015.
- “Not Out Of the Woods Yet In Iraq”, Ivan Eland.

- “Obama and the Fall of Saigon”, Newyorker, 21.09.2014.
- “Partitioning for Peace: An Exit Strategy for Iraq”, Independet, 01.04.2009.
- “PM Hider al-Abadi: A New Era in Iraq?”, Atlantic Council.
- “Popular Mobilisation Units /People’s Mobilization Forces”, Hashd al-Shaabi, Global Security.
- “Ramadi’s Fall, Obama’s Strategy, Iraq’s Future”, Bloomberg, 19.05.2009.
- “Samarra”, Amnesty International, October 2014
- “Sunni Sheiks Join Fight Vs. Insurgency”, Washington Post, 25.03.2007.
- “The Democracy Boondoggle in Iraq”, Foreign Policy.
- “The Kurds in Post-Saddam Iraq”, <https://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS22079.pdf> -
- “The Rise of Nouri al-Maliki”, World Policy Institute, 28.08.2014.
- “The Shadow Commander “, The New Yorker www.newyorker.com/magazine/2013/09/30/the-shadow-commander
- “Turning Iraq’s Tribes Against Al-Qaeda”, Mark Kukis, 26.12. 2006.
- “Unity Through Autonomy in Iraq” Joseph R. Biden Jr. and Leslie H. Gelb”, Newyork Times, 01.05.2006.
- “What Went Wrong in Iraq?” Foreign Affairs, An interview with David Petraeus rudaw.net/english/interview/22032015,
- “What’s Wrong With the Iraqi Army?”, Cnn, 15.05.2015.
- “Withdrawal from Iraq: Assessing the Readiness of Iraqi”, Anthony H. Cordesman, Adam Mausner. 2009.
- “ما بعد داعش... مصير مجهول وفوضى وانتقام” <http://www.niqash.org/ar/articles/security/3633/>, 9.04.2015.
- “نوري المالكي.. موسم الخسارة والاحتماء بإيران – الجزيرة” www.aljazeera.net/.../

“الجيش-العراقي-رحلة-التحول-من-جيش-الامة” www.altagreer.com

“أذرع إيران تهيب أرضية احتلال العراق في مرحلة ما بعد داعش” www.ankawa.com

“المالكي والعامري يقودان حملة لإسقاط العبادي ويوظفان الحشد” [www.sotaliraq.com/
mobile-news.php?id=193939](http://www.sotaliraq.com/mobile-news.php?id=193939)

Şiddet Eğilimli ve Direniş Temelli Şii Aktivizmi: Hizbullah'ın Fikirselsel ve Örgütsel Zeminini

Mustafa Yetim*

Özet

Bu çalışma Ortadoğu bölgesinde önemli bir etkisi bulunan şiddet eğilimli devlet dışı aktör (*Violent Non-State Actors*) Hizbullah'ın (*Hezbollah-Allahın Taraftarları/Partisi*) fikirselsel ve örgütsel yapısını analiz etmektedir. Bu oluşum Lübnan'da 1960'lı ve 1970'li yıllarda gelişen Şii radikalizmi sonucu yerel bir direniş hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Sonrasında Lübnan ve Ortadoğu politikasında etkili bir aktöre dönüşen Hizbullah, İran'daki İslami yönetime ve Şii aktivizmi fikrine benzer şekilde din adamlarının önemli politik roller üstlendiği bir oluşumdur. Bu çerçevede, Ortadoğudaki ve Lübnan içerisindeki zaman-mekan koşullu sosyo-politik gelişmelerin şekillendirdiği Hizbullah'ın fikirselsel ve örgütsel zeminine Kum (İran) ve Necef (Irak) gibi önemli Şii din okullarında (*havza*) eğitim gören Lübnanlı dini figürler katkı sağlamıştır. İsrail'i "ebedi" düşman olarak gören ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) genel olarak uluslararası ve özel olarak Ortadoğu bölgesindeki hegemonyasına radikal şekilde karşı çıkan İslamcı (Şii) hareket, özellikle oluşumunun ilk yıllarında "canlı bomba" eylemlerini de kapsayan şiddet araçlarına başvurmuştur. Bu çerçevede, bu makale Hizbullah oluşumunun fikirselsel ve örgütsel temelini hangi aktörlerin, bölgesel ve yerel olayların, tarihsel olayların ve özellikle dini figürlerin etkilediğini tartışmaktadır. Ayrıca, bu çalışma örgütsel zeminin ve önemli bir meşrulaştırma aracı olan fikirselsel unsurların bu aktörün eylemleri ve söylemleri üzerindeki etkisini açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Direniş, Şii Aktivizmi, Cihat, Kerbela Olayı, Fakih*

* Arş.Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mustafayetimm@gmail.com

Violent and Resistance-Based Shia Activism: Hezbollah's Ideational and Organizational Ground

Mustafa Yetim*

Abstract

This study analyzes the ideational and organizational structure of the violent non-state actor, Hezbollah (*Party/Faction of God*), which has considerable influence over the Middle East. This organization emerged as a local resistance movement as a result of the growing Shia radicalism in 1960s and 1970s in Lebanon. Hezbollah, which has afterwards transformed itself into a powerful actor within the Middle East and Lebanon politics, is an organization in which *ulama* (*religious scholars*) take important political roles similar to Iran's Islamic republic and the idea of Shia activism. In this context, Lebanese religious figures, who took education in the well-known Shia religious schools (*hawza*) like Qom (Iran) and Najaf (Iraq), have contributed to the Hezbollah's ideational and organizational ground which is shaped by time-space contingent socio-political developments within the Middle East and Lebanon. This Islamist (Shia) movement, which accepts Israel 'eternal' enemy and radically opposes the United States of America's (USA) hegemony in general in the international area and in particular in the Middle East, applied violent methods including 'human bombs' activities especially in its early years. In this context, this article discusses which actors, regional and local events, historical events and especially religious figures have shaped the Hezbollah's ideational and organizational base. Additionally, it seeks to explain the impact, if any, of its organizational structure and the ideational factors, which is an important "instrument" for the legitimization, over the Hezbollah's discourses and actions.

Keywords: *The Resistance, Shia Activism, Jihad, The Karbala Incident, Faqih*

---

* Res. Asst., Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, mustafayetimm@gmail.com

Giriş¹

2010 yılının sonlarına doğru gelişen “Arap Baharı” ve 2011 yılında başlayan ve günümüzde kanlı bir iç savaşa dönüşen Suriye olayları sonrasında Ortadoğu bölgesine ilişkin bir özellik daha belirgin bir hal almıştır. Bu durum uluslararası ilişkiler yaklaşımlarındaki güvenlik çalışmalarını şekillendiren² ve Ortadoğu bölgesinde hemen hemen her devlet içerisinde varlığını sürdüren şiddet eğilimli devlet dışı aktörlerin (*Violent Non-State Actors*)³ artan bölgesel rolü ve etkisidir. Bölgesel bir “gerçeklik” halini alan şiddet eğilimli devlet dışı aktörlerin Ortadoğu’daki varlığı ve artan bölgesel nüfuzu bu aktörlerin en az devletler kadar analiz konusu yapılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma Ortadoğu bölgesine yönelik analizlerde şiddet eğilimli devlet dışı aktörlerin analiz dışı bırakılmasını eleştiren yaklaşımlara katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede bölgesel ve yerel alandaki sosyo-politik gelişmelerin etkisi ile 1960’lı yıllardan itibaren güçlenen ve radikal İslami (Şii) söylemi benimseyen Şii aktivizminin önemli sonuçlarından Hizbullah’ın (*Hezbollah-Allah’ın Taraftarları*)⁴ eylemsel ve fikirsel zeminini tartışmak ayrıca önemli olmaktadır. Şiddet eğilimli ve direniş temelli gelişen Şii aktivizmini ve dolayısı ile Hizbullah oluşumunu Lübnanlı Şii din adamı Şeyh Muhammed Hüseyin Fadllah ve İran İslam Cumhuriyeti’nin ilk dini lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni **özellikle** fikirsel açıdan şekillendirmiştir. Bu sosyo-politik ve fikirsel gelişmelerin etkisi ile Kerbela söylemini üzerinden cihat anlayışını geliştiren Hizbullah, Lübnan’daki Şii toplumunun günümüzdeki başat aktörlerinden önemli bir tanesi olmuştur.

1985’te oluşumunu ilan eden Hizbullah, kuruluşundan günümüze

- 1 Bu çalışma doktora tezimin ilgili kısmından türetilmiştir.
- 2 Ramazan Erdağ, “Security Studies and International Terrorism”, *European Scientific Journal*, Vol. 9, No. 23, ss. 2013, 62-73.
- 3 Bu kavramın kullanımı, bu aktörlerin nitelikleri, sınıflandırması ve etkilendiği sosyal-yapısal koşullar ile ilgili teorik ve ampirik bir çalışma için bakınız; Klejda Mulaj, “Violent Non-State Actors: Exploring Their State Relations, and Operationality”, Kledja Mulaj (Der.), *Violent Non-State Actors in World Politics*, 2010, Columbia University Press, ss. 1-27.
- 4 Hizbullah ismine ilişkin hem Arapça hem de İngilizce de farklı isimler mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır; Hezbollah, Hizbollah, Hizb’Allah, Hizballah. Arapça ismi Saad-Ghorayeb’in kullandığı şeklindedir. Amal Saad-Ghorayeb, *Hezbollah: Politics & Religion*, London, Pluto Press 2002.

kadar hem yerel hem de bölgesel gelişmeleri belirli oranda şekillendirmiş ve bu gelişmelerden de etkilenmiştir. Bu etkileşim sonucunda önemli bazı dönüşümler geçiren Hizbullah oluşumu, zaman içerisinde yerel politikada meşru bir siyasi parti olmasının yanı sıra askeri bir güç olarak varlığını devam ettirmiştir. Dahası Hizbullah, bu etki ve gücünü “Arap Baharı” süreci ile daha ileri taşımıştır. Gelinen noktada, İran ve özellikle Suriye’de iktidarını korumaya çalışan Suriye Devlet Başkanı (Baas Rejimi lideri) Beşşar el-Assad, Hizbullah’ın politik ve askeri desteğine Hizbullah’ın Suriye ya da İran desteğine kıyasla daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Geçmişteki ilişkilerin aksine Hizbullah, bu süreçler sonucunda söz konusu bölgesel güçler ile ilişkilerinde daha fazla hareket alanı elde ederek “küçük” bir bölgesel aktöre dönüşmüştür. Bu durum Hizbullah gibi şiddet eğilimli devlet dışı oluşumların eylemsel ve söylemsel tutumuna katkı yapan sosyal, tarihsel ve ideolojik gelişmeleri incelemeyi gerektirmektedir. Sosyo-politik gelişmelerin etkilediği Hizbullah’ın özellikle ideolojik ve örgütsel analizini yapma bu oluşumu anlama, yerel-bölgesel çıkarlarını değerlendirme ve örgütte ortaya çıkabilecek muhtemel değişimleri kavrama açısından önemlidir. Sonuç olarak, bu çalışma Ortadoğu bölgesindeki sosyal ve tarihsel gelişmeleri şekillendiren şiddet eğilimli devlet dışı aktörlerden önemli bir tanesinin fi-kirsel ve örgütsel incelemesini yapmaktadır.

“Zalim Düzene” Dini, Politik ve Askeri “Başkaldırı”: Hizbullah’ın İdeolojik Kökleri

”وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ“

“Ve men yetevellallâhe ve resûlehu vellezîne âmenû fe inne hizbellâhi humul gâlibûn.”⁵

Lübnan’daki Şii oluşumlar değişen sosyo-politik koşullara ve uluslararası/bölgesel bağlama farklı şekillerde tepki vermiştir. Bütüncül ve benzer olmayan bu hareketler aynı zamanda Şii toplumundaki çoğulcu aktör yapısını göstermektedir. Sosyal ve tarihsel koşullara bağlı olarak değişen Şii İslami yorumlara ve çoğulcu aktör yapısına rağmen Şii oluşumları Fatimi (969-

5 Hizbullah isminin geçtiği Maide Süresi Ayet 56 şu şekildedir; “Kim Allah’ı, Resulünü ve iman edenleri dost edinirse üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah’ın tarafını (*Hizb’Allah*) tutanlardır.”

1174), Memlük (13-15.yy) ve Osmanlı (1516-1918)⁶ Sünni yönetimlere, Fransa sömürüsüne (1918-1943), Marunî-Sünni hâkimiyetine dayalı Lübnan devleti ile İsrail işgaline karşı siyasi ve askeri mücadelelerinde daima Kerbela olayına başvurmuşlardır. Şiiler arasında derin bir bağ ve üzüntü oluşturan bu söylem ile Şii hareketleri siyasi ve askeri mücadelelerine meşruiyet kazandırmıştır. Bu çerçevede, Şii toplumunun günümüzdeki başat aktörleri Lübnan Direniş Oluşumu (*Afwaj al-Muqawama al-Lubnaniyya-A-MAL*)⁷ ve Hizbullah bu söylemi düzenlediği gösteriler, Aşure törenleri ve toplantılar ile canlı tutmaktadırlar.

“Adil olmayan düzene karşı direnen Şiilerin zalimce katledildiği ve bu yolda şehit oldukları” inancına dayanan ve dolayısı ile zulme karşı şehitlik olgusunu yücelten Kerbela söylemi⁸, Şiilerin Üçüncü İmamı olarak kabul edilen İmam Hüseyin’in ve yanındaki 72 kişinin 680 yılında Emevi devleti tarafından işkence ile öldürülmesi olayıdır. Muharrem ayının 10’cu gününe (*yawm’ashura*) denk gelen bu olay üzerine Şiiler, Aşure yani Muharrem’in onuncu gününde Hz. Hüseyin’in şehit edilmesini acı, gözyaşı (*al-buka*) ve hatta kan akıtma törenleri (*al-hajjama ve al-latam*) ile geçirmektedir. Şii inancının temel kurucu sembollerini oluşturan bu paradigma, ezilen (*mustad’afun*-Şii toplumu) ve zalim (*mustakbirun*-geçmişte Sünni yönetimler günümüzde batı devletleri ve İsrail) arasındaki mücadeleye dikkat çekmektedir.⁹

6 Tamara Chalabi, *The Shi'is of Jabal 'Amil and the New Lebanon: Community and Nation State, 1918-1943*, New York, Palgrave Macmillan, 2006, ss. 162-166; Roschanack Shaery-Eisenlohr, *Shi'ite Lebanon: Transnational Religion and the Making of National Identities*, New York, Columbia University Press, 2008, s. Xi; Talha Köse (Der.), “Lübnan’da İstikrar Arayışları”, *SETA Lübnan Raporu*, Aralık 2006, ss. 8-14.

7 Lübnan’daki Şii toplumunda önemli bir dini ve siyasi figür olan Muhammed Bekir as-Sadr’ın kuzeni İmam Musa as-Sadr tarafından 1975’te Lübnan’da şiddetlenen iç savaş nedeni ile kurulan Mazlumlar Hareketi’nin (*Harakat al-Mahrumin*-1974) askeri kanadı Emel, Şii radikalizminin örgütsel anlamda ilk önemli sonuçlarındandır. Detaylı bilgi için bakınız; Augustus Richard Norton, *Amal and the Shia: Struggle for the Soul*, Austin, University of Texas Press, 1987.

8 Yusri Hazran, “The Rise of Politicized Shi’ite Religiosity and the Territorial State in Iraq and Lebanon”, *Middle East Journal*, Vol. 64, No. 4, 2010, ss. 527-529.

9 Kerbela olayı, aynı zamanda İslam dünyasına kimin liderlik yapacağı meselesine dayanmaktadır. Bu çerçevede bazı çalışmalar, İslam’ın günümüzdeki iki önemli yorumu olan Sünni ve Şii mezhepleri arasındaki siyasi ve askeri mücadeleyi bu tarihsel gelişme üzerinden açıklamaktadır. Bu durum İslam dünyasının ilk halifesi Hz. Muhammed’in vefatından sonra İslam dünyasına kimin liderlik yapacağı ile ilgilidir. Buna göre,

İyi ve kötü arasında tarih boyunca devam eden mücadeleye dikkat çeken bu paradigma, Şiiilerin sosyal ve dini yaşamını çok genel hatları ile iki şekilde etkilemiştir. Bu şekilde bir sınıflandırma kesin çizgilere ve her dönem Şii toplumunda benzer tutumlara ışrat etmemesine rağmen Şii toplumundaki baskın eğilimleri yansıtmaktadır. Kerbela söylemine dayalı ilk eğilim, “adil ve eşit olmayan dünya düzenine karşı çoğu zaman sessiz kalma” ve “bekle-yiş” şeklinde ortaya çıkmıştır. İkincisi ise geçmişte bazı örnekleri olmasına rağmen 1970’li yıllardan itibaren özellikle İranlı ve Lübnanlı Şiiiler arasında daha etkili olan Şii toplumunun askeri ve politik örgütlenmeler aracılığı ile aktif olarak “adil” olmayan düzene karşı koymasındır.¹⁰ Şii toplumunu uzun dönem siyasi olarak sessiz kalmaya yönelten ilk durum, son (12) İmam Muhammed el-Mehdi’nin dünyadaki zulüm ve baskıdan dolayı gizlendiği/kaybolduğu inancına dayanmaktadır. Şii toplumuna göre, el-Mehdi 874 yılında, babası Hasan el-Askeri’nin vefatından sonra gizlenmiştir; “halen sağdır ve kıyametten önce ortaya çıkarak zulümle dolmuş dünyayı adaletle dolduracak ve dünyada İslami düzeni tekrar kuracaktır”.¹¹

Bu tutum Şiiilerin gizlenme (*taqiyya*) ve sessizlik politikası ile Mehdi’nin yeryüzüne inmesini *beklemeye* dayanmaktadır. Bu bağlamda mevcut (Sünni) siyasi otoritelere kuşku ile yaklaşan Şii toplumu kendi İmamları aracılığı ile gündelik hayatını yönlendirmiştir. Diğer taraftan, özellikle İran’daki İslami devrim (1979) ile Ortadoğu bölgesindeki Şii toplumunun önemli bir kısmı “adil ve eşit olmayan sosyal ilişkilere” karşı aktif bir tutuma yönelmiştir. Bu durum Kerbela paradigmasının ikinci yani Şii aktivizmi

---

Sünniler bu liderliğin Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Hz. Ömer ve Ali Bin Abi Talib (Hz. Ali) şeklinde olduğunu düşünürken, Şiiiler Hz. Muhammed’in ardından Hz. Ali’yi ve sonrasında ise Hz. Ali soyundan gelenlerin halife olabileceğini ifade etmişlerdir. Şii mezhebine ait bu varsayımlar İmamiye ekolünde vücut bulmuştur. Bu ekol, Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ali ve sırası ile onun iki oğlu olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ve ardından Hüseyin’in soyundan gelenleri meşru kabul etmektedir. Bugün Şii mezhebi denilince söz konusu İmamiye ekolü ve bu ekolün içerisinde On İki imama inanmayı öğütleyen (12 İmam) kol ön plana çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız; Chalabi, *The Shi’is of Jabal ‘Amil*, a.g.e., s. 161; Ethem Ruhi Fırlalı, “Şiiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran’da Din-Siyaset İlişkisi”, *Avrasya Dosyası Şii Jeopolitiği*, Cilt. 13, Sayı. 3, 2007, ss. 194-197.

10 Shaery-Eisenlohr, *Shi’ite Lebanon*, a.g.e., ss. 24-25; Rodger Shanahan, *The Shia of Lebanon: Clans, Parties and Clerics*, London, Touris Academic Studies, 2005, ss. 10-12.

11 Fırlalı, “Şiiiliğin Ortaya Çıkışı”, a.g.e., ss. 194-197.

boyutuna işaret etmektedir. Velayet-i Fakih anlayışına siyasi boyut eklenerek kendini Kayıp İmam (*al-Ghaybah*) Mehdinin yokluğunda Şii toplumunun dini ve daha önemlisi siyasi “Fakih’i” (*Veliyyi emr el Müslimin*) gören¹² İran Devrimi Projesi’nin (*Mashru al-Thawra al-Iraniyah*) lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni, İran’ı Şii toplumunun merkezi olarak kabul etmiştir. Bu şekilde Şii mezhebindeki “bekleyiş” ve “gizlenme” eğilimi yerine Humeyni, Fakih’lerin daha “aktif” bir tutum geliştirerek Şii topluma sadece dini değil siyasi konularda da liderlik yapmasını önermiştir.¹³

İslam’da din ve politika ayrımı olmadığını savunarak uzun dönemdir tartışılan din ve siyaset/yönetim ilişkisine *kendisi açısından* çözüm getiren Humeyni, Şii toplumundaki siyasi aktivizmin kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. Bu ayrımı batılı güçlerin İslam dünyasını bölme amacı ile geliştirdiğini vurgulayan Humeyni, din adamlarının Kayıp İmam’ın yokluğunda Şii topluma sadece dini değil politik liderlik yapabileceğini¹⁴ ve bunun Şii geleneğinde mevcut olduğunu ileri süren isimlerin başında gelmektedir. Bu şekilde genellikle Şii topluma dini liderlik yapma olarak yorumlanan Velayet-i Fakih kavramına ilk defa siyasi bir boyut eklenmiştir. Bu anlayış çerçevesinde İran’da İslam Cumhuriyeti’ni kuran Humeyni’ye göre Fakih, Kayıp İmam yokluğunda “İslam hükümetini” yönetme yetkisine sahiptir.¹⁵

12 Sünni İslam’ın tersine Şii geleneği İmam dışındaki dini-siyasi otoritelere kuşku ile yaklaşmıştır. Bu nedenle tarih boyunca Şii nüfusun büyük kısmı Sünni otoritelerin önemli kısmını ya eleştirmiş ya da bu otoriteleri tanımamışlardır. Şii nüfus genel itibari ile din adamlarını devletin üstünde nihai otorite ve çözüm bulucu olarak değerlendirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız, Hazran, “The Rise of Politicized Shi’ite Religiosity”, a.g.e., ss. 528-530. Bu nedenle İran devriminin Lideri Humeyni’nin Fakih ve İmam gibi önemli Şii sembollerini kullanması ve *Velayet-i Fakih* kavramına dayalı siyasi-dini yönetim organı oluşturması İmamiye ekolünün İran’daki güçlü yansımaları olarak görülebilir. Bu yönde tartışmalar ve Şii toplumunda farklı mercüiler olmasına rağmen İran lideri (Fakih) kararlarının sadece İran halkını değil, tüm Şii’leri bağladığını savunmaktadır. Çünkü İran dini liderine göre, siyasi-dini liderlik üstlenen Fakih “Kayıp İmam”ın yeryüzündeki temsilcisi” ve “İslam hükümetinin lideridir”. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mazlum Uyar, “Şii Siyasi Düşüncesi Bağlamında İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında Otoritenin Kaynağı”, *Avrasya Dosyası Şii Jeopolitiği*, Cilt. 13, Sayı. 3, 2007, ss. 232-250.

13 Humeyni’nin bu çerçevedeki düşüncelerini incelemek kendi eseri olan kitap için bakınız; İmâm Ruhollah Khomeini ve Hamid Algar, *Islamic government: governance of the jurist*, Alhoda, UK, 2002.

14 Shaery-Eisenlohr, *Shi’ite Lebanon*, a.g.e., ss. 142-144.

15 Serkan Taflıoğlu, “İran İslam Cumhuriyeti’nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı ‘Velayet-i Faqih’”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt. 68, No. 3, 2013, ss. 97-98.

Bu görüşleri ile İran'ı “Şiiğin Vatikan'ı” yapmayı amaçlayan¹⁶ Humeyni'yi, Şii aktivizminin en başarılı hareketlerinden Hizbullah oluşumunun eylem ve söylemlerini şekillendiren en önemli siyasi-dini lider olmuştur. Altıncı İmam Cafer el-Sadık'ın¹⁷ öğretilerine dayanan İmami-Caferi mezhebini (*12 İmam inancı*) fikirsel referans alan Hizbullah, Emel'in (Amal) aksine İran liderinin Fakih konumunu¹⁸ yani Humeyni'nin Kayıp İmam gelene kadar Şii toplumuna liderlik yapmasını onaylamıştır.¹⁹

Bu onay ile Hizbullah uzun yıllar kimlerin Lübnan'daki Şii'lere merci²⁰ (*marja, Ç.-Maraji*) ya da rehber olacağı tartışmasına kısmen nokta koymuştur. Böylece bu oluşum tartışmalı bir yapı olan Velayet-i Fakih'i mercilik (*Marja'iyya*)²¹ makamı olarak tanımıştır. Dahası Hizbullah, en yüksek karar organı Yüksek Danışma Meclisi'ndeki (*Majlis ash-Shura*) olası uyuşmazlık durumunda bu sorunu çözmeye yetkili tek karar mercii olarak İran'ın dini liderini kabul etmektedir. Vefatına kadar Humeyni politik ve

16 Roschanack Shaery-Eisenlohr, “Imagining Shi'ite Iran: Transnationalism and Religious Authenticity in the Müslim World”, *Iranian Studies*, Vol. 40, No. 1, s. 20.

17 Bilindiği gibi bu mezhebe göre, İmamlar Şii toplumu arasında Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi ve dolayısı ile en üst dini lider olarak kabul edilmektedir. Max Weiss, *In the Shadow of Sectarianism: Law, Shi'ism, and the making of Modern Lebanon*, London, Harvard University Press, 2010, s. 93.

18 Detaylı bilgi için bakınız; Hamid Mavini, “Ayatullah Khomeini's Concept of Governance (*wilayat al-faqih*) and the Classical Shi'is Doctrine of İmamete” *Middle Eastern Studies*, Vol. 47, No. 5, 2011, ss. 807-824.

19 Marius Deeb, “Shia Movements in Lebanon: Tehir Formation, Ideology, Social Basis, and Links with Iran and Syria”, *Third World Quarterly*, Vol. 10, No. 2, 1998, ss. 692-696.

20 Mercii olabilmek için Şii'lerin en saygın dini merkezlerinde (Necef, Kum, Kerbela ve İsfahan) eğitim görmeli, bu merkezlerden derece almalı, pek çok dini içerikli yayın yapmalı ve ölen bir mercii tarafından mercii olarak işaret edilmelidir. Örneğin saygın bir mercii olan Ayetullah Muhsin el-Hakim ölümünden önce Ayetullah el-Uzma Ebul Kasım Hoi'yi kendisinden sonraki mercii olarak işaret etmiştir. Detaylı bilgi için bakınız; Shaery-Eisenlohr, *Shi'ite Lebanon*, a.g.e., ss.142-144; Shanahan, *The Shia of Lebanon*, a.g.e., s. 140.

21 Mercii, Kayıp İmam yokluğunda bu kişinin yeryüzündeki valisi ya da vekili olma durumuna ilişkin tanımlamadır. Şii toplumundaki 12 İmam inancının hukuki olarak en üst otoritesi olan mercilik (*Marja'iyya*) kurumu ile ilgili Lübnan içerisindeki tartışmalar ve İran'ın rolü ile ilgili detaylı bilgi için bakınız; Rufa Jüri Abi Saab, “Lebanese Shi'ite and The Marja'iyya: Polemic in the Late Twentieth Century”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 2, 2009, ss. 230-239.

dini anlamda Hizbullah'ın son karar mercii olmuştur. Bu bağlamda Hizbullah'ın resmi sözcüsü İbrahim Âmin el-Seyid'in "Lübnan ve dünyadaki savunmasız/ezilmiş insanlara ve Allah taraftarlarına açık mektup" (16 Şubat 1985) (*al-Risala al-Maftuha allati wajahaha Hizbullah ila-l-Mustad'afin fi Lubnan wa-l-Alam*) olarak ilan ettiği Hizbullah'ın kuruluş belgesi önemlidir.²² Lübnan'a ait *Al-Safir* gazetesinde yayımlanan bu belgede "Kuran, Sünnetler ve Büyük Ayetullah'ı (Humeyni)" kültürlerinin temel kaynağı olarak kabul eden Hizbullah, İran liderine benzer şekilde iç ve dış politika söylemi geliştirmiştir.²³

Şeyh Muhammed Hüseyin Fadllah'ın öğrencisi, İsrail tarafından şehit edilen ilk "din adamı" olması sebebi ile İslami direnişin ve şehitlik kurumunun sembolü olan Şehid Şeyh Ragıp Harp'ın ilk ölüm yıl dönümünde açıklanan bu belge²⁴, Hizbullah'ın askeri kanadı olan İslami Direniş Tugayları'nın (*Muqawama al-Islamiyyah*) kurulduğunu da açıklamıştır. Bu çerçevede Hizbullah dış ilişkilerinde, Siyonizm, İsrail, küreselleşme ve Batı karşıtı tutum benimsemiştir. İç politikada ise mezhebe (*madhhab*) dayalı yapıyı kaldırmayı amaç edinen Hizbullah, Lübnan siyasal-sosyal sistemine İran dini liderinin tasarladığı İslami düzen ya da alan (*hala al-İslamiyya*) fikrini uygun görmüştür.²⁵ Humeyni'den sonra Hizbullah'ın ideolojik zeminine katkı sağlayan ikinci isim, Şii aktivizmini şekillendiren ve kendisi reddetmesine rağmen Hizbullah'ın ruhani lideri, akıl hocası ve "taklit mercii" olan ikinci isim Fadllah'tır.²⁶ Söylem ve eylemleri ile Humeyni'nin en önemli rakibi Ayetullah el-Uzma Ebul Kasım Hoi'yi merci olarak izleyen

22 *Yazılışı şu şekildedir; الرسالة المفتوحة التي وجهها حزب الله إلى المستضعفين في لبنان والعالم*, "Açık mektup"un Orjinal (arapça) metni için bakınız; <http://sleimans.blog.com/files/2010/07/Hizbullahs-Open-Letter-Arabic.pdf> (25.05.2015).

23 Bu metin "Nass al-Risala al-Maftuha allati wajahaha Hizbullah ila-l-Mustad'afin fi Lubnan wa-l-Alam" başlığı ile Lübnan gazetesi *al-Safir*'de (Beirut), 16 Şubat 1985'te yayımlanmıştır. Joshua L. Gleis ve Benedetta Berti, *Hezbollah and Hamas: A comparative study*, Baltimore, JHU Press, 2012, s. 35.

24 Bu belge ve Hizbullah'a ilişkin diğer dökümanlar ile ilgili şu kaynaklara bakılabilir; Mustafa Allahyari, *Direniş'in Dili Bilinmeyen Yönleriyle Seyyid Hasan Nasrallah*, Feta Yayıncılık, İstanbul, 2000; Filippo Dionigi, *Hezbollah, Islamist Politics, and International Society*, Palgrave Macmillan, New York, 2014, s. 95.

25 "Open Letter", www.foia.cia.gov/browse_docs.asp, (25.10.2011)

26 Shaery-Eisenlohr, "Imagining Shi'ite Iran", a.g.e., s. 20.

Fadlallah, 1936'da Irak'ın Şii bölgesi Necef kentinde doğmuştur.

Necef ve Kerbela'da eğitimini tamamlarken Saddam rejimi karşıtı Irak Dava Partisinde (*Hizb al-Dawa*) yoğun ideolojik faaliyetlerde bulunmuştur.²⁷ 1966 yılında Lübnan'a döndükten sonra mezhepsel pratiklere dayalı Şii "ulusalcılığını" (*qavmiyya*) ve İslami yaşamı yaymak amacı ile Fadlallah, Şiiilerin yaşadığı bölgelerde çeşitli İslami okullar, yardımlaşma ve sosyal kurumlar kurmuştur. Modern ve reformcu din adamı görüntüsü çizen Fadlallah'ın, İran ile ilişkileri özellikle Humeyni'nin ölümünün ardından bozulmuştur. 1989'dan beri İran dini lideri olan Ayetullah Seyid Ali Hamaney'in merciliğini tartışma konusu yapan ve İran'ın Lübnan'daki Şiiilere yönelik hegemonik tutumuna karşı çıkan Fadlallah, 1995 yılında kendisini Lübnan'daki Şii toplumu mercisi ve rehber olarak ilan etmiştir.²⁸ Bu durum İran'ın yaklaşımını hegemonik görmeyen ve kendisini otonom bir aktör olarak değerlendiren Hizbullah ve Fadlallah arasındaki ilişkilerin de bir dereceye kadar soğumasına yol açmıştır. Yine de başta Fadlallah ve İran dini olmak üzere Lübnanlı ve İranlı din adamları arasındaki fikirsel gerilim konusunda Hizbullah'ın "uzlaştırıcı" bir yol benimsediği söylenebilir.

Fadlallah'ın ve diğer bazı Lübnanlı Şii gurupların özel olarak Lübnan ve genel olarak tüm Şii toplumu üzerindeki İran/Pers hegemonyasına karşı çıkması ve Arap Şiiiliğine daha yakın durması²⁹ gibi nedenlerin de katkısıyla Hizbullah, kendisini Lübnanlı insanların iradesinin sonucu olarak gelişen bağımsız ve herhangi bir devletin "vekili" olmayan bir cihat hareketi olarak tanımlamıştır. Diğer taraftan kendisini ve İran devletini farklı toplumsal birimler olarak değerlendirmesine rağmen Hizbullah oluşumu, Humeyni tarafından geliştirilen *Fakih* anlayışını kabul etmiştir. Bu çerçevede kendisi açısından orta yol geliştiren Hizbullah, Lübnanlı bir hareket olmasına rağmen herhangi bir ulusal kimliğe ait görmediği fakat şu anda İran'da bulunan İslam dünyasının lideri Fakih'i Hizbullah'ı da içeren bütün

---

27 Shaery-Eisenlohr, *Shi'ite Lebanon*, a.g.e., ss. 142-144.

28 Fadlallah'a göre, Hamaney'in merciliği sahip olduğu dini ilimlerden değil İran anayasasından kaynaklanmaktadır. Shaery-Eisenlohr, "Imagining Shi'ite Iran", a.g.e., ss. 22-23.

29 As'ad AbuKhalil, "Ideology and Practice of Hizballah in Lebanon: Islamization of Leninist Organizational Principles," *Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 3, 2006, ss. 400-401; Shaery-Eisenlohr, *Shi'ite Lebanon*, a.g.e., ss. 139-147.

Şii toplumunun son karar merci olarak kabul etmiştir.³⁰ Bu şekilde hem örgütsel hem de söylemsel ve eylemsel zeminine katkı yapan Fadlallah gibi Lübnanlı ve Humeyni gibi İranlı *merciler* arasındaki gerilimin kendi üzerindeki olumsuz etkilerini belirli oranda yumuşatmayı amaçlamıştır.

Diğer taraftan Fadlallah'ın İran'ın Şii toplumu üzerindeki etkisine yönelttiği eleştiriler, Lübnanlı ve İranlı Şii din adamları arasında iç ve dış politik gelişmelere yönelik büyük oranda benzer tutumların var olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu iki noktayı birbirinden ayırma Şii aktivizmi ve Hizbullah oluşumunun söylem ve eylemlerini anlamak açısından gereklidir. Lübnanlı din adamlarının karşı çıktığı şey İran'ın Şii aktivizmine dayalı iç ve dış politika anlayışı benimsemesi değil "hegemonik" tutum sergilemesidir. Bu çerçevede diğer radikal Şii din adamları gibi Fadlallah'ta, İran'daki İslami devrime benzer şekilde radikal bir dış ve iç politika söylemi benimsemiştir. Bu noktada özellikle askeri mücadele anlamındaki cihat yani Müslümanların meşru şiddet kullanımına ilişkin düşünceleri Hizbullah'ın askeri eylemlerini şekillendirmiştir. Saldırgan ve kendini korumaya yönelik cihat anlayışları arasında ayırma giden Fadlallah, işgalci güçlere (İsrail) karşı yapılan cihadi yani silahlı mücadeleyi meşru olarak kabul etmektedir. Fakat Fadlallah'a göre bazı sınırlandırmaları olan cihat anlayışı, amaç değil temel *ülkü* olan İslam toplumunu oluşturmak için sadece bir araçtır. Ona göre asıl ve çaba gerektiren cihat, Müslüman'ın günlük hayatında İslami emirlere uymasına dayanan İslami toplumu kurmaktır.³¹ Fadlallah'a ait bu görüşler, Hizbullah'ın İslami düzene dayalı direniş toplumu (*mujtama al-muqawama*) düşüncesine önemli oranda etki etmiştir.³²

Bu şekilde Humeyni'yi ve Hamaney'i andıran şekilde din ve politikanın ayrılmasına karşı çıkan Fadlallah, modernleşme, Batı ve sömürü karşıtı uluslararası ilişkiler anlayışına destek vermiştir.³³ Hz. Hüseyin'in Kerbela'da "zulme" karşı direnişini temel alan Fadlallah'a göre, Lübnan'daki Şii

30 Hasan Naşr Allāh, *Voice of Hezbollah: The Statements of Sayed Hassan Nasrallah*, Nicholas Noe (Edit.,)New York, Verso Books, 2007, ss. 91-99.

31 Sami Emile Baroudi, "Islamist Perspectives on International Relations: The Discourse of Sayyid Muhammed Hussein Fadlallah (1935-2010)", *Middle Eastern Studies*, Vol. 49, No. 1, 2013, ss. 113-115.

32 Reinoud Leenders, "Know thy enemy: Hizbullah, 'terrorism' and the politics of perception", *Third World Quarterly*, Vol. 26, No. 2, 2005.

33 Baroudi, "Islamist Perspectives on International Relations", a.g.e., ss. 115-116.

toplumu zorbalığa ve sömürüye dayalı uluslararası ve Lübnan içerisindeki mezhepsel düzene yönelik mücadelesini 12. İmam Mehdi *gaybetten* döneme kadar sürdürmelidir. İranlı ve Lübnanlı çoğu radikal Şii din adamının ortak tavır sergilediği bu anlayış, Hizbullah'ın iç ve dış alandaki temel siyasi-askeri ayrımı Allah'ın yolundan gidenler ile tiranlığın, kibirin ve baskının peşinden giden güçler arasında görmesine katkı sağlamıştır.³⁴ Tarihdışı yorumlanan bu mücadelede Hizbullah, Şeytan toplumuna (*hizb-ush-Shaytan*) karşı Allah taraftarları (*Hizb'Allah*) ile birlikte hareket ettiğini savunmuştur.³⁵ Böylece Kerbela hadisesini de içeren tarihsel olaylar Halliday'in vurguladığı gibi, mevcut olayları *açıklayıcı* olarak değil çağdaş uluslararası ve iç kaygılara yönelik *ideolojik* bir zemin olarak değerlendirilmiştir.³⁶

Sonuç olarak Ortadoğu bölgesindeki ve Lübnan içerisindeki sosyo-politik gelişmelerin etkisi ile güçlenen Şii aktivizminin fikirselden şekillendiren Humeyni gibi Fadlallah'ın iç ve dış politikaya yönelik düşünceleri Hizbullah'ın eylem ve söylemlerini *belirli oranda* biçimlendirmiştir. Aslında Fadlallah, 1976'da yazdığı ve temel eseri olan İslam ve Kuvvetin Mantığı (*Al-Islam wa Mantiq al-Quwwa*) kitabının kapanış cümlelerinde bu kitabın Hizbullah gibi bir oluşuma temel oluşturmasını umduğunu dile getirmiştir.³⁷ Zaman zaman ortaya çıkan gerilimlere rağmen Hizbullah üzerinde önemli etkisi bulunan Şii din adamı Fadlallah, 06 Temmuz 2010 tarihinde vefat etmiştir. Cenaze töreninin düzenlenmesi ve 06 Temmuzun Lübnan'da ulusal yas günü ilan edilmesinde lider rol oynayan Hizbullah, Fadlallah'a fikirselden yakınlığını ve saygısını son kez göstermiştir.³⁸

Bu çalışmanın temel konusu ideolojik/fikirselden faktörlerin Hizbullah üzerindeki şekillendirici etkisini inceleme olmasına rağmen burada bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Modern dünyanın sorunlarına karşı politik ve askeri mücadele yürüten çoğu Şii hareketin tarihdışı yorumlanan

---

34 Baroudi, "Islamist Perspectives on International Relations", a.g.e., ss. 110-111.

35 AbuKhalil, "Ideology and Practice", a.g.e., s. 393.

36 Fred Haliday, *Ortadoğu Hakkında 100 Mit*, Can Cemgil (Çev.), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 16

37 Muhammad Husain Fadlallah, *Al-Islam wa Mantiq al-Quwwa*, Beirut, Al-Mussassah al Jamfiyah M-Dirassat wal-Nashr wal-Tawzi, 1981, s. 298; Deeb, "Shia Movements", a.g.e., s. 692.

38 Baroudi, "Islamist Perspectives on International Relations", a.g.e., ss. 109-110.

bu metinlere/olaylara başvurduğunu düşündüğümüzde, fikirsal unsurların meşrulaştırıcı bir unsur yani önemli oranda araçsal olduğu sonucuna varmaktayız. Aksine bir tutum bu ideolojileri tarihdışı yani değişen sosyal ve tarihsel bağlamı dikkate almadan değerlendirme durumuna yol açmaktadır. Ayrıca ideolojik faktörler dışında bu aktörleri şekillendiren diğer maddi (sosyo-ekonomik) yapısal koşulları da dikkate almak gerekir. Bu bağlamda Hizbullah'ın eylem ve söylemlerini bazı çalışmaların iddia ettiği gibi sadece tarihdışı değerlerindirilen Şii ideolojisi üzerinden açıklamak eksik bir değerlendirmedir.³⁹ Hizbullah ve Şii aktörlerin günümüzdeki “düşmanları” (İsrail ve ABD), eleştirdiği uluslararası (kapitalist devletler sistemi) ve devlet içi yapı (Marunî-Sünni hâkimiyeti) tamamı ile mevcut tarihsel-politik bağlama ve sosyal-maddi koşullara denk gelmektedir. Bu nedenle modern dünyaya yönelik zaman-mekân koşullu ve aktörlerin eylemleri üzerinde belirli oranda şekillendirici etkisi olan (Şii) İslami yorumlara tarih ötesi bir anlam vermek ve bunları tek bir faktör olarak görmek yanıltıcı olmaktadır.

Şii Aktivizminin Şiddet Eğilimli Aktöre Dönüşümü: Hizbullah'ın Oluşum Süreci

Günümüze kadar geçen süreçte Lübnan'daki Şii toplumunda ortaya çıkan ve değişik söylem-eylemleri bulunan aktörleri dikkate aldığımızda İslami yorumlar, aktörler üzerinde her dönem benzer etkilere ve niteliğe sahip olmadığı gibi her durumda şiddet temelli eylemlere yol açmamıştır. Mevcut sosyo-politik gelişmeler diğer fikirsal unsurlar gibi İslami yorumların niteliğini ve etkisini şekillendirmektedir. Bu çerçevede Hizbullah eylemlerinde meşrulaştırıcı rolü bulunan fikirsal unsurlara (radikal Şii söylem) başat konumunu kazandıran bölgesel ve ülke içi siyasi-askeri gelişmeleri dikkate almak gerekmektedir. Bu bağlamda İran'daki İslami devrim, İsrail'in 1982-2000 yılları arasındaki Lübnan işgali ve Suriye'nin 1976-2005 yılları arasında Lübnandaki askeri varlığı gibi bölgesel gelişmeler ve özellikle 2000'li yıllara kadar geçerli olan Şiiilerin “modern” Lübnan devleti içerisindeki ekonomik, kültürel ve siyasi “dışlanmışlık” durumu İslami (Şii) söylemin radikalleşmesi ve ön plana çıkmasına ve Şii aktivizmin Lübnan özelinde şiddet eğilimli aktöre dönüşmesine ve güç kazanmasına zemin

³⁹ Saad-Ghorayeb, *Hezbollah: Politics & Religion*, a.g.e., ss. 88-134.

hazırlamıştır.⁴⁰ Diğer bir ifade ile, Ortadoğu ve Lübnan devleti içerisindeki zaman-mekan koşullu gelişmeler şiddet eğilimli ve radikal İslami (Şii) söylemi benimseyen Şii aktivizminin ve bu aktivizmi değerlendiren Hizbullah'ın bölgesel ve yerel gelişmelerde etkili olmasına yol açmıştır.

Bu sosyo-ekonomik gelişmelerin etkilediği fikrîsel eğilimlere söylemsel/eylemsel temelde başvuran Hizbullah, Şeyh Suphi el-Tufayli ve İslami Emel (*Amal al-Islami*) lideri Seyyid Abbas el-Musavi'nin öncülük yaptığı oluşumların birleşmesi ile çekirdek yapısını kurmuştur. Bu çerçevede bu Şii hareket örgüt, 1982-83 yılları arasında Baalbek'te Lübnanlı din adamlarının yaptığı çeşitli toplantılar sonucu gelişmiştir. Bazı çalışmalar ise Hizbullah'ın kuruluşunu daha erken bir tarihe dayandırmaktadır. Bu bağlamda Hizbullah'ın fikrîsel temeli Cebel Amil (*Güney Lübnan*), Beka (*al-Biqa'*) ve Beyrutu Şiiiler arasındaki üç önemli din adamı tarafından onaylanan 1978'deki "Dokuzlar Belgesi" (*Wathiqa al-Tis'a*) görülmektedir.⁴¹ Hizbullah'ın kurucu üyelerinden ve 1998 yılına kadar Hizbullah Genel Sekreteri Vekilliğini yürüten Naim Kasım da, İslami Direniş fikri ve oluşumunun bu belge ile ilişkisini doğrulamıştır.

Kasım'a göre, Humeyni tarafından onaylanan ve Şii toplumundaki dokuz önemli din adamı tarafından üzerinde tartışılan bu belge, 1960'lı yıllarda gelişen ve güçlenmeye başlayan Şii İslam düşüncesine bağlı İslami hareketlerin gelecekteki eylem ve söylemlerine bir çerçeve sunmuştur. 1985'te açıklanan Hizbullah'ın resmi kuruluş belgesi "Açık Mektup"a benzer şekilde Dokuzlar Belgesi de İslam inancına, Velayet-i Fakih kurumu ile güçlü bağlara ve İsrail ile mücadelede *cihat* fikrine önemli oranda vurgu yapmıştır.⁴² Bu fikrîsel ve söylemsel tutumlar daha sonra "Açık Mektup"ta daha somut bir şekilde yer almıştır. Bu durum aslında İranlı, Iraklı ve Lübnanlı İslami grupların İran'daki İslami devrim öncesine dayanan yoğun

---

40 Bu çerçevede Hizbullah'ı ortaya çıkaran ve Şii radikalizmine zemin hazırlayan yerel, bölgesel ve uluslararası gelişmeleri yeterince dikkate alan çalışmalar için bakınız; Eitan Azani, *Hezbollah: the story of the party of God: from revolution to institutionalization*, USA, Palgrave Macmillan, 2008, s. x; Amal Saad-Ghorayeb, "Factors Conducive to the Politicization of the Lebanese Shi'a and Emergence of Hizbullah", *Journal of Islamic Studies*, Vol. 14, No. 3, 2003, ss. 299-305.

41 Dionigi, *Hezbollah, Islamist Politics, and International Society*, a.g.e., s. 92.

42 Naim Qassem, *Hizbullah: The Story from within*, Dalia Khalii (Çev), London, SAQI, 2005, s. 19-20.

ilişkinde de işaret etmektedir. Güçlü ulus-aşırı bağlara işaret eden bu gruplar arasındaki yoğun etkileşimin varlığı ilişkilerin tamamı ile sorunsuz olduğu anlamına gelmemektedir.⁴³ Hizbullah'ın çekirdek kadrolarını da içeren Lübnanlı İslami guruplar, Irak ve özellikle İranlı din adamları ve İslami grupların etkisinde kalmıştır. Bu çerçevede İran'daki dini yönetime ve Şii aktivizmi inancına benzer şekilde Hizbullah yönetimi, Lübnan'daki Şii topluma dini ve politik liderlik yapacak din adamlarından oluşmuştur. Diğer bir ifade ile Hizbullah, İran'ın Kum ve özellikle Irak'ın Necef kenti merkezli din adamlarının etkisi ile din adamlarının politik roller üstlenebileceği bir yapı olarak gelişmiştir.⁴⁴

Oluşumunun ilk yıllarında Cebel Amil, Güney Beyrut ve Beka vadisindeki Şiiileri etkilemeyi başaran, Velayet-i Fakih kurumunu tanıyan ve Fadlallah'ın da "ruhani lider" olarak yer aldığı Hizbullah, radikal ve dini bir yönetim anlayışı benimsemiştir.⁴⁵ Bu nedenle Hizbullah bir açıdan Emel'i modern ve reformcu olmakla eleştiren din adamlarının politik yükselişini temsil etmektedir.⁴⁶ Bu bağlamda Şii aktivizmi düşüncesinden etkilenen Lübnanlı din adamları (el-Tufayli, el-Musavi, Muhammed Yazbek ve Seyid Hasan Abdelkarim Nasrallah gibi), bu aktivizme yol açan sosyal gelişmelerden İsrail işgaline, İsrail'in Lübnan'daki yerel müttefiklerine ve "siyasi mezhepçi" devlet yapısına karşı İslami düzen söylemini önclemiştir.⁴⁷ Bu söylemi benimseyen Hizbullah, İran Devrim Muhafızları'ndan (*Pas-daran*) önemli askeri ve mali yardım almış ve Baalbek (Beka) merkezli bir komuta-kontrol sistemi geliştirmiştir. Hizbullah'ın ilk yıllarında İsrail ile mücadelesinde İran, 1500 Pasdaran'ı Lübnan'a göndermiş ve bu oluşuma 1980'li yıllar gibi erken bir dönemde yıllık yaklaşık 100 milyon dolar mali yardım sağlamıştır.⁴⁸ Bu şekilde radikal Şii din adamlarının etkisinde,

43 AbuKhalil, "Ideology and Practice", a.g.e., ss. 400-401; Shaery-Eisenlohr, *Shi'ite Lebanon*, a.g.e., ss. 139-147.

44 Hala Jaber, *Hezbollah: Born with a vengeance*, New York, Columbia University Press, 1997, ss. 63-65.

45 Carl Anthony Wege, "Hezbollah Organization", *Studies in Conflict&Terrorism*, Vol. 17, 1994, ss. 154-155.

46 Asad AbuKhalil, "Syria and the Shiites: Al-Asad's policy in Lebanon", *Third World Quarterly*, Vol. 12, No. 2, 1990, s. 14.

47 Shimon Shapira, "The Origins of Hizballah", *Jerusalem Quarterly*, Vol. 46, 1988, ss. 124-125.

48 Krista E. Wiegand, "Reformation of a Terrorist Group: Hezbollah as a Lebanese Political

İran'ın kısmen kontrolünde, Lübnanlı Şiiilerin İslamcı söylem ve eyleme yönelmesini temsil eden ve düzenli silahlı gücü bulunan radikal İslami bir aktör ortaya çıkmıştır.

İslami Emel ve Lübnanlı *Ulema* grubu dışında Hizbullah oluşumuna ideolojik ve eylemsel açıdan katkı sağlayan diğer radikal İslamcı hareket Müslüman Din Adamları Derneği'dir (*Tajammu al-Ulama al Muslimun*). Sünni ve Şii din adamlarından oluşan bu hareket, İslami devrimi desteklemekte ve hala Hizbullah oluşumunda ayrıcalıklı bir konumda bulunmaktadır. Nasrallah'ın da geçmişte üyesi olduğu ve Hizbullah oluşumuna katkı sağlayan diğer örgüt ise 1970'li yıllarda ortaya çıkan Lübnan Dava partisi ve Lübnan Müslüman Öğrenci Derneği'dir (*Al Ittihad Al Libnani Lil-talaba Al Muslimin*). Necef'teki din adamlarını merci olarak kabul eden bu oluşumlar, Irak'tan Lübnan'a dönen ve Hizbullah oluşumuna liderlik eden din adamlarından oluşmaktadır. Bu çerçevedeki diğer önemli oluşum ise Şii din adamlarının liderlik yaptığı, İran ile yakın ilişkileri bulunan ve İsrail'e karşı ilk direniş eylemlerine merkezlik yapan Cebel Amil Din Adamları Derneği'dir (*Tajamu Al Ulama Fi Jabel Amel*).

Önceleri bölgedeki tüm İslamcı Şii gruplar gibi İsrail'e karşı pasif ve "sivil bir direniş" gösteren bu kurum, artan İsrail saldırıları sonrasında Hizbullah'a da model olan savunma temelli cihat anlayışına yönelmiştir. Bu durum Hizbullah'ın "Açık Mektup" ile İsrail'e "kutsal savaş" ilanını andıran aktif ve askeri direniş ile sonuçlanmıştır.⁴⁹ Böylece uluslararası ve "Batının Ortadoğu'ki komplosu" olarak görülen İsrail güçlerinin⁵⁰ Lübnan'dan çekilmesini isteyen, İslami düzen öneren ve Batı değerlerine karşı olan bu oluşumlar Hizbullah'ın çekirdek kadrosunda yer alarak bu aktörün söylem ve eylemlerinde belirleyici olmuştur.⁵¹ Bu oluşumun kurucu komitesinde 3 kişi İslami Emel'den, 3 kişi Lübnan Dava partisinden ve 3 bağımsız din adamı olmak üzere 9 kişi yer almıştır.⁵² Diğer grup ise Lübnanlı 'Kabadiyat' (*Kabadiyat*) oluşumudur. Silahlı mücadele konusunda 1975-1989 yılları arasında yeterince askeri bilgi edinen ve Beyrut bölgelerinde etkili olan

---

Partı", *Studies in Conflict&Terrorism*, Vol. 32, 2009, ss. 670-673.

49 Jaber, *Hezbollah*, a.g.e., s. 24.

50 a.g.e., ss. 59-60.

51 Shapira, "The Origins of Hizballah", a.g.e., ss. 124-130.

52 Shanahan, *The Shia of Lebanon*, a.g.e., s. 113.

söz konusu Kabadayılardan Emel gurubuna katılamayanlar Hizbullah oluşumunda kısmen yer almıştır.⁵³

Hizbullah'ın özellikle fikirsel zeminini şekillendiren ve bu oluşumun iç, bölgesel ve uluslararası gelişmelere ilişkin söylemini etkileyen merkezi öneme sahip diğer bir oluşum ise Lübnan Hizbullah Devleti (*Dawlat Hezbollah Libnan*) gurubudur. Bu oluşuma Hizbullah'a fikirsel ve eylemsel alanda “ruhani liderlik” yapan ve “ilham kaynağı” olan Fadlallah ve Hizbullah'ın kurucu üyelerinden İbrahim Âmin liderlik yapmıştır.⁵⁴ Bu hareketlerin oluşum tarihlerini dikkate aldığımızda Şii toplumundaki fikirsel, siyasi ve dahası şiddet kullanımı konusundaki radikalleşme eğilimlerini 1960'lı yıllara kadar götürebiliriz. Bunun yanı sıra Hizbullah oluşumu, İran'ın da önemli siyasi, askeri ve ideolojik desteği bulunan Lübnan'daki radikal İslami gurupların birleşimi ya da büyük bir koalisyonu şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, erken dönemde “şemsiye” örgüt olarak gelişen bu oluşum zamanla daha merkezi ve hiyerarşik bir yapı haline dönüşmüştür.

Özetlersek, Hizbullah'ın kurucu kadrosundaki hakim söyleme ve eylemsel sürece Humeyni, Muhammed Bekir as-Sadr ve Ebul Kasım Hoi gibi Lübnanlı olmayan İran ve Iraklı din admaları belirli oranda etki yapmıştır. Diğer bir ifade ile, söz konusu Şii din adamları 1960'lı yıllardan itibaren Şii toplumunda önemli etki sahibi olmuştur. Böylece Hizbullah'ın yönetici gurubunu oluşturan Lübnanlı din adamları (el-Tufayli, el-Musavi, Nasrallah, İbrahim Âmin ve Muhammed Yazbek) Kum ve özellikle Necef'te nüfuz sahibi olan bu kişilerden dini eğitim almış ve bu kişilerden bazılarını *merci* olarak kabul etmiştir. Diğer taraftan, İranlı siyasi liderlerin, askeri personelin ve özellikle din adamlarının Lübnan'da gelişen Şii radikalleşmesi ve Hizbullah'ı da içeren İslami gruplar üzerindeki *yadsınamaz* etkisine rağmen, 1960'lı yıllar gibi erken bir döneme işaret eden bu gelişmeler İran'daki İslami devrimden önce gelişmiştir. Dolayısı ile Hizbullah'ın fikirsel ve eylemsel zeminini İran devriminden öncesine denk gelmektedir. Bu nedenle İran'ın bu oluşum üzerindeki etkisine rağmen, Hizbullah İran'ın “parlak fikri” ve “icadi” değil bölgesel ve yerel gelişmelerin etkisi ile gelişen bir oluşumdur.⁵⁵

53 Azani, *Hezbollah: the story of the party of God*, a.g.e., ss. 61-62.

54 a.g.e., ss. 61-62.

55 Saad-Ghorayeb, “Factors Conducive to the Politicization”, a.g.e., s. 306.

Sosyal ve Askeri Cihat: Hizbullah'ın Örgütsel ve Mekânsal Düzeni

1960'lı yıllarda yoğunlaşan Şii aktivizminin Lübnan'daki güçlü ifadesi Hizbullah, özellikle 1990'lı yılların başından itibaren hiyerarşik bir emir-komuta zincirine sahip olmuştur. Günümüze kadar bu oluşumun iç ve dış ilişkilerini şekillendiren üç genel sekreteri olmuştur. Bunlardan ilki el-Tufayli (1987-1991), ikincisi el-Musavi (1991-1992) ve üçüncüsü el-Musavi'nin eşi ve erkek bebeği ile Cebel Amil'de İsrail sadrlırısında öldürülmesi sonrasında bu oluşuma 1992 yılından beri liderlik yapan Nasrallah'tır. Diğer ismi Ebu Hadi olan Nasrallah, Seyyid Abdulkerim ve Mehdiyye Safiyuddin'in dokuz çocuğundan en büyüğüdür. 30 Ağustos 1960 yılında Cebel Amil'den 5 kilometre uzaklıktaki el-Bazuriye bölgesinde doğan ve Güney Beyrut'un fakir bir bölgesi olan Karantina şehrinde yetişen Nasrallah, önemli bir siyasi ve dini figürdür. Manavlık ve tarım işleri ile uğraşan bir ailede yetişen ilk din adamı olan Nasrallah, Necef'te geçirdiği iki yılın ardından Baalbek'te dini eğitimini tamamlamıştır.⁵⁶

Henüz 15 yaşında (1975) tekrar doğum yeri olan Bazuriye'ye dönerek Mazlumlar Hareketi'ne katılan ve 1982'de İsrail'e karşı silahlı direniş gerçekleştirdiği için bu oluşumdan çıkarılan Nasrallah, Hizbullah oluşumunun gelişimi ve güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. 1982 yılında Nabih Berri liderliğindeki Emel oluşumunun İsrail'e karşı direniş hareketini durdurduğunu açıklaması Nasrallah için önemli bir dönüm noktasıdır. Bekir as-Sadr ve özellikle Humeyni gibi merciler Emel'den ayrılan Nasrallah ve el-Musavi gibi dini yönelimli kişilerin siyasi ve askeri tutumlarını şekillendirmiştir. Bu etki ile Nasrallah, Humeyni ve Bekir as-Sadr'a benzer şekilde Şii toplumunun "sessizlik" dönemini bırakarak "zalim" ve "adil olmayan dünyaya" karşı aktif bir direniş göstermesi gerektiğini savunmuş ve Lübnan'daki diğer din adamları ile İslami direniş hareketi üzerinde düşünmüştür. Bu düşünceler Hizbullah oluşumunda somut bir nitelik kazanmıştır. Diğer taraftan, 1990'lı yılların başında yerel-ulusal seçimlere dahil olma ve Lübnan sistemine yönelik eylem-söylemleri belirli oranda yumuşatma ile ilgili tartışmalar Hizbullah oluşumunda bir bölünmeyi ortaya çıkarmıştır. El-Tufayli gibi "tutucu" kanadın aksine bu politikaları belirli oranda destekleyen ve dolayısı ile el-Musavi ile birlikte örgütün "pragmatist" kanadını

---

56 Detaylı bir Nasrallah'ın yaşamını anlatan bir kaynak için bakınız; Naşr Allāh, *Voice of Hezbollah*, a.g.e., ss. 1-15.

oluşturduğu düşünülen Nasrallah, bu tartışmalar devam ederken henüz 32 yaşında Hizbullah'ın lideri olmuştur.⁵⁷

Din adamlarından oluşan Hizbullah'ın en yüksek karar organı Yüksek Danışma Meclisi'ne (*Majlis ash-Shura*) önderlik yapan Nasrallah, Hizbullah'ın eylem ve söylemlerini bir dereceye kadar şekillendirmektedir. Bu çerçevede “koalisyon” bir oluşum olarak ortaya çıkan Hizbullah, Emel'e kıyasla özellikle 1990'lı yıllardan itibaren sıkı askeri kontrol, etkili örgüt ve İran'a daha yakın şekilde yapılanmıştır. Genel sekreter olarak Nasrallah, Yüksek Danışma Meclisi'nde yapılan oylama (10 karşı 2) sonucunda örgüt açısından ilk önemli kararı Hizbullah oluşumunu Ağustos 1992 yılında Lübnan seçimlerine dâhil ederek vermiştir. Parti içerisinde sınırlı bölünmelere yol açan bu adımı genç ve karizmatik lider Nasrallah, örgütün amaçlarından biri olan Lübnan'da siyasi mezhepçiliği ortadan kaldırmak için gerekli görmüştür.⁵⁸ Hizbullah'ın erken dönemde reddettiği bir siyasi yapı ile sınırlı oranda bütünleşmesi anlamına gelen bu adım, bu hareketteki devrimci tutumun belirli oranda dönüştüğünü göstermektedir. Diğer taraftan bu süreç, Hizbullah'ın “İslami düzen” fikri ve “siyasi mezhepçiliği” kaldırma gibi temel amaçlarından vazgeçtiği şeklinde yorumlanmamalıdır.

Fadlallah ve İran dini lideri Hamaney Nasrallah'ın “Lübnanlaşma” kararını desteklemiştir. Hamaney, Hizbullah'ın Lübnan'daki parlamento seçimlerine katılma kararını Mayıs 1992'de yayımladığı bir fetva ile desteklemiştir.⁵⁹ Yine de Nasrallah'ın Lübnan seçimlerine katılma kararı Lübnan sistemine karşı çıkan Hizbullah'ın ilk genel sekreteri el-Tufayli liderliğindeki sertlik yanlılarını Hizbullah hareketinden uzaklaştırmıştır. Bu gelişmeler sonrasında el-Tufayli ve destekçileri 1997 yılında Açlar Devrimi (*Thawrat al-Jiyaa*) hareketini kurarak Hizbullah'tan ayrılmışlardır.⁶⁰ Bu sırada Nasrallah'ın 18 yaşındaki en büyük oğlu Hadi Nasrallah'ın Eylül 1997'de İsrail'in Cebel Amil'e düzenlediği operasyonda öldürülmesi, Hizbullah lideri Nasrallah'ın örgüt içerisindeki gücüne ve direniş hareketi içerisindeki

57 Naşr Allāh, *Voice of Hezbollah*, a.g.e., ss. 4-10.

58 A. Nizar Hamzeh, “Lebanon's Hizbullah: from Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation”, *Third World Quarterly*, Vol. 14, No. 2, 1993, ss. 323-325.

59 Azani, *Hezbollah: the story of the party of God*, a.g.e., ss. 98-100.

60 Adham Saouli, “Lebanon's Hizbullah; the Quest for Survival”, *World Affairs*, Vol. 166, No. 2, 2003 s. 74.

şehitlik kurumuna daha fazla katkı sağlamıştır. Ayrıca Lübnan seçimlerine dahil olma sürecinde Fadlallah ve Hamaney'in desteğini arkasına alan Hizbullah lideri Nasrallah, etkileri sınırlı olan bir takım bölünmelere rağmen Hizbullah oluşumunun askeri ve politik birliğini önemli oranda birarada tutabilmiştir. Bu ilk politik sınavının ardından Nasrallah, özellikle Kerbela olayının anıldığı Aşure günlerinde önemli toplantılar ve İslami konuşmalar gerçekleştirmiştir. Konuşmalarında Kerbela olayındaki gibi Şiiilerin tarih boyunca zulme ve adaletsizliğe uğradığını vurgulayan Nasrallah, “kötü”ye karşı mücadelede Şiiilere birlik, sabır ve inanç çağrısı yapmaktadır.⁶¹

Şii tarihinde önemli yeri olan “teslim olma” ve gizlenme tutumu yerine “direniş” ve siyasi aktivizm boyutunu önceleyen Nasrallah, direniş toplumunu oluşturmayı temel amaç olarak benimsemiştir. Bu bağlamda “ebedi düşman” ve “zalim” güç İsrail ile zafiyete düşmeden mücadele çağrısı yapan Nasrallah, Suriye ve İran ile yakın ilişki geliştirmiştir. Bu ilişkinin gelişmesini Suriye’de Alevi (Şii) Esad (Hafız ve Beşar) rejimi ile İran’da 12 İmam inancına dayalı İslami yönetiminin olması ile açıklayan yaklaşımlar söz konusudur. Değişen ekollerine ve aralarında önemli yorum farklılıklarının olmasına rağmen Şii mezhebine ait olma durumu bu üç aktör arasındaki ortak bir nokta olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan bu üç aktör arasındaki “güçlü” ilişkileri sadece fikirseller üzerinde açıklama yanıltıcı olmaktadır. Suriye’nin Lübnan’daki Şii Emel, Hristiyan ve Dürzi oluşumları, İran’ın ve Hizbullah’ın Hamas ile askeri ve siyasi ilişkilerini dikkate alırsak bu durum daha belirgin olmaktadır.⁶² Aslında Hizbullah ideolojik bağlardan daha fazla İsrail, Batı, kapitalizm ve küreselleşme karşıtı bölgesel ve Filistinli Sünni grup İslami Direniş Hareketi (*Harakat al-Muqawama al-Islamiya-Hamas*) gibi yerel güçlerle birlikte hareket etmeyi temel strateji olarak benimsemiştir.

Bu çerçevede Nasrallah üçüncü dünya söylemini andıran bir tutum benimsemiştir. Bu şekilde Hizbullah, dış ilişkilerinde İran ve Suriye’ye kısmen “bağımlı” ve İsrail’e ya da Hizbullah’ın deyimi ile ‘Siyonist Oluşum’a (*al-kıyan al-Sahyuni*) “ebedi düşman” olarak gelişerek bölgede “ret

---

61 Augustus Richard Norton, *Hezbollah: A Short History*, United Kingdom, Princeton University Press, 2007, ss. 58-68.

62 Hizbullah’ın söylemsel ve eylemsel yöneliminde “Direniş Toplumu” düşüncesinin önemi ve bu aktörün geliştirdiği ilişkilerdeki rolü için bakınız; Shaery-Eisenlohr, *Shi’ite Lebanon*, a.g.e., ss. 66-88; Mona Harb & Leenders, “Know thy enemy”, a.g.e., 2005.

cephesi” ile önemli oranda kalıcı ve istikrarlı ulus-aşırı ilişkiler geliştirmiştir.⁶³ Diğer bir ifade ile Hizbullah’a göre, Ortadoğu’daki siyasi, ideolojik ve askeri mücadele sömürgeleşme döneminden itibaren batılı güçlerin (günümüzde ABD) desteklediği aktörler ve bu güçlerin bölgedeki etkinliğine karşı çıkan güçler arasında süregitmektedir. Bu bağlamda bu oluşum, bu mücadeledeki güç dengesini devam ettirmek ve dahası kendi lehlerine çevirmek amacı ile batı karşıtı ittifakta yer almaktadır. Öyle ki özellikle İran, Suriye ve Hizbullah arasındaki yoğun ilişkiler sürekli değişim ve istikrarsızlığın bulunduğu bir bölgede “istikrarlı yapı” halini almıştır.⁶⁴ Dolayısı ile Batı, küreselleşme ve İsrail karşıtı devrimci bölgesel söylem geliştiren fakat aynı zamanda bölgedeki mevcut güç dengesini de muhafaza eden bu aktörler, siyasi, askeri, ideolojik ve ekonomik yoğun bir ulus-aşırı etkileşime sahiptir.

Dış ilişkilerin yanı sıra Nasrallah örgüt yönetimini de şekillendirmiştir. Hizbullah oluşumunu, Danışma Meclisi üyelerini seçen örgütün kurucu kadrosunu ve 200 çekirdek oluşumu bünyesinde barındıran Merkez Konsey (*Al-Majlis al-Markazi*) şekillendirmiştir.⁶⁵ Bu bağlamda Hizbullah, yönetim (*al-Tanfizi*), politika (*al-siyassih*), cihat (*al-Jihad*), yargı (*al-Qada*) ve parlamento (*al-Tashri*) gibi ana konseyler ile medya ve sosyal servisler gibi diğer birimler olmak üzere yedi alt komiteden oluşmuştur. Bölge olarak ise bu hareket Şiiilerin yoğun olarak yaşadığı Beyrut, Cebel Amil ve Beka vadisi olmak üzere üç önemli coğrafyada yoğunlaşmaktadır.⁶⁶ Hizbullah oluşumunun en yüksek karar organı genel sekreterlerin üçer yıllık süreler ile liderlik yaptığı Danışma Meclisi’dir. 9 üyesi bulunan bu meclisin 2 üyesi İran’ın Beyrut ve Suriye büyükelçiliklerinden 7’si ise çoğunlukla Lübnanlı din adamlarından oluşmaktadır.⁶⁷

63 Rola El-Husseini, “Hezbollah and the Axis of Refusal: Hamas, Iran and Syria”, *Third World Quarterly*, Vol 31, No. 5, 2010, ss. 803-815.

64 Abbas William Sami, “A Stable Structure on Shifting Sands: Assessing the Hizbullah-Iran-Syria Relationship”, *Middle East Journal*, Vol. 62, No. 1, 2008, ss. 33-53.

65 Rula Jurdi Abisaab ve Malek Hassan Abisaab, *The Shiites of Lebanon: Modernism, Communism, and Hizbullah's Islamists*, New York, Syracuse University Press, 2014, s. 129.

66 AbuKhalil, “Ideology and Practice”, a.g.e., s. 398.

67 Martin Rudner, “Hizbullah: An Organizational and Operational Profile”, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, Vol. 23, No. 2, 2010, ss. 227-228.

Lübnanlı olan lider kadrosu şu şekildedir; Genel Sekreter Nasrallah, Genel Sekreter Yardımcısı Naim Kasım, Genel Sekreter Siyasi Danışmanı Hüseyin Halil, Siyasi Konsey Sekreteri Şeyh İbrahim Emin el-Seyyid, Yönetim Konseyi Sekreteri Şeyh Haşim Şafi el-Din, Yargı Konseyi Sekreteri Şeyh Muhammed Yazbek ve Şeyh Cevad Nur el-Din.⁶⁸ Bu şekilde Yönetim, Yargı, Politika, Cihat ve Askeri Konseyler ile Politika Danışmanlığına liderlik yapan Danışma Meclisi, Hizbullah'ın dış ve iç politikası ile ilgili tüm kararlarını ya çoğunluk ya da oy birliği yolu ile almaktadır. Buna rağmen alt komitelerin kendi genel sekreterleri ve kısmen otonom işleyen bir yapısı vardır. Hizbullah oluşumunun organizasyon yapısı ve hiyerarşik düzeni yeterince sistemli ve üst ile alt birimler arasında resmi ve resmi olmayan ilişkilerden oluşmaktadır. Bu çerçevede özellikle İsrail'e karşı saldırılar düzenleyen ve İslami Cihat (*Al-Jihad al-İslami*) ile İslami Direniş (*al-Muqawamah al-Islamiyah*) gibi silahlı güçleri yöneten Cihat Konseyi, Hizbullah oluşumunun askeri cihat kısmını oluşturmaktadır.

1982 sonrasında Cebel Amil bölgesini işgal eden, bu bölgedeki Şii toplumunu özellikle Beyrut'un güney bölgelerine göçe zorlayarak burada "yoksulluk bölgesi (*belt of misery*) oluşmasına, düzenlediği askeri saldırılar ile bu bölgedeki insanların önemli maddi ve insani kayıplar vermesine, Şii radikalizminin ve dahası Hizbullah oluşumunun zemin kazanması ve gelişmesine belirli oranda yol açan İsrail'e karşı cihat anlayışı hem fikrinsel hem de eylemsel olarak Hizbullah oluşumunda merkezi bir rol oynamaktadır.⁶⁹ Direniş toplumunu kurmada ve askeri teknoloji açısından üstün olan düşmana karşı (İsrail) "şehitlik" aracılığı ile zarar vermede Kasım savunma temelli cihat anlayışının önemli olduğunu savunmaktadır. İsrail ile mücadelede ve Lübnan topraklarının özgürleştirilmesinde ABD'nin, uluslararası çabaların ya da diplomatik görüşmelerin değil "direnişin tek çözüm olduğuna" inanan⁷⁰ Hizbullah liderlerine göre, Şii toplumu kendi ruhunu ve bedenini "zalim ve adil olmayan düşman" kuvvetlerine ağır kayıplar vermek amacı ile *feda edebilir*. Kasım'a göre, bu şekilde düşman kuvvetleri

---

68 Robert G. Rabil, "Hezbollah: Lebanon's Power Broker", *The Journal of International Security Affairs*, Vol. 15, 2008, ss. 4-6.

69 İsrail'in bölgede gerçekleştirdiği ve insan hakları ile bağdaşmayan askeri saldırılar ve bu saldırıların Şii toplumunda yol açtığı toplumsal sonuçları değerlendiren kapsamlı bir çalışma için bakınız; Jaber, *Hezbollah*, a.g.e.,

70 Jaber, *Hezbollah*, a.g.e., 46.

ile Hizbullah oluşumu arasındaki güç eşitsizliğini sınırlandırma, düşmanı korkutmak, moralini zedeleme ve beklenmedik eylemler gerçekleştirmek mümkündür. Bu noktada, daha az insani ve maddi kayıp vermek şartı ile Hizbullah oluşumu, kendini “kurban/feda” etme şeklindeki canlı bomba (*al-Amaliya al-istishhaadiya*) eylemlerini Şii İslam geleneğinin ve şehitlik ile cihat anlayışının bir parçası olarak değerlendirmektedir.⁷¹

Direniş toplumunun temel yapıtaşı şehitlik kurumunun ve kişinin kendisini ruhen ve bedenen feda etmesinin temel amacı Kasım'a göre, Hizbullah'ın düşmanlarına onların zalim saldırılarından korkmadığını göstermektedir.⁷² Kerbela olayında Hz. Hüseyin'in sayıca az olmasına ve başarısız olacağını bilmesine rağmen şehitlik aracılığı ile zalime karşı geldiğini savunan Hizbullah liderlerine göre, Kuran'ın yasakladığı intihar saldırılarından farklı olan “kendini feda etme” (şehitlik) cihat anlayışının sadece bir boyutunu oluşturmaktadır.⁷³ Bu çerçevede temel amacı “düşman” kuvvetleri ve bu kuvvetlerin yerel müttefiklerinden Lübnan topraklarını özgürleştirmek olan Cihat konseyi, hücre yapılanması şeklindeki alt birimleri ile direniş toplumu düşüncesinin askeri boyutuna hizmet etmektedir. Cihat Konseyi'nin İran'ın Pasdaran oluşumu ile güçlü bağları ve etkileşimi olduğu savunulmaktadır.⁷⁴ Bu oluşuma 2008 yılına kadar İmad Mughniyah liderlik yapmıştır. Hizbullah'ın iddiasına göre 2008 yılında Suriye'nin başkenti Şam'da İsrail tarafından suikast sonucu öldürülen Mugniye, Hizbullah oluşumunu güçlü bir askeri yapıya dönüştüren ve bu oluşumun insan kaçırmadan canlı bomba eylemlerine kadar askeri faaliyetlerini yöneten önemli bir kişidir.⁷⁵

71 Qassem, *Hizbullah*, a.g.e., ss. 34-41.

72 Qassem, *Hizbullah*, a.g.e., ss. 43-47.

73 Jaber, *Hezbollah*, s. 84.

74 Rabil, “Hezbollah: Lebanon's Power Broker”, a.g.e., ss. 6-7.

75 Azani, *Hezbollah: the story of the party of God*, a.g.e., ss. 244-255.

Diğer taraftan savaş ve kriz durumlarında Şii toplumunun moral ve inancını yüksek tutmak amacı ile Hizbullah'ın değerlendirdiği iki önemli organ daha vardır. Hizbullah'ın “sosyal cihat” boyutunu⁷⁶ oluşturan bu organlardan ilki Şehit Kurumu (*Mu'asasat al-Shadid*) organları ile İslami sağlık birimi ya da Sağlıklı İslam Toplumu (*al-Haya'a al-Suhiyya*) gibi sosyal yardım kurumları ve diğeri el-Manar TV, el-Nur (*Işık*) radyo ve el-Ahed (*Yemin/Söz*) gazetesi gibi propaganda araçlarıdır.⁷⁷ Ayrıca, Hizbullah oluşumundan üç yıl sonra faaliyete geçen *Cihat el-Bina* kurumu vardır. Bu kurum “düşman kuvvetlerinin” saldırısı sonrası yıkılan binaları yeniden inşa etme ve maddi hasara uğrayan kesimlere yardım etmeyi amaçlamaktadır. Dahası, Hizbullah “direniş toplumu”nun moral ve inanç gücünü yüksek tutmak amacı ile bu topluma su kaynağı sağlamaktan eğitim ve tarımsal faaliyetlere kadar çoğu alanda “devlet gibi” destek vermektedir.⁷⁸

Şii toplumuna her alanda *hitap etmeye* çalışan ve İslami direniş toplumu ideolojisini savunan Hizbullah, şehit aileleri başta olmak üzere sağladığı maddi ve manevi kaynaklar ile kendi bölgesindeki halk desteğini büyük oranda sürdürmektedir. Bu çerçevede Hizbullah, dini eğilimi güçlü olan Lübnanlı Şiiler arasında Kerbela söylemi, İslami düzen vurgusu ve Aşure törenleri ile önemli bir meşruiyet zemini ve destek elde etmektedir. İnanç boyutunun yanı sıra Şii toplumunun önemli bir kısmının (özellikle Cebel Amil bölgesindekiler) iç savaş, göç, bölge devletlerinin işgali (İsrail) gibi olayları tecrübe etmesi ve devletin ekonomik-siyasi kaynaklarından yeterince faydalanamaması Şiiler arasında Hizbullah'ın askeri ve sosyal eylemlerine desteği artıran diğer önemli faktörlerdir.⁷⁹ Özetlersek, kısmen İran'ın ideolojik, askeri ve mali kontrolünde gelişen, Humeyni ve Fadlallah gibi dini figürlerin etkilediği Şii radikalizmine dayanan, Kerbela paradigması ve cihat anlayışını savunan ve güçlü bir halk desteği ve örgüt yapısı bulunan

---

76 Hizbullah'ın sosyal yardım kurumları ile ilgili bilgi için bakınız; Shawn Teresa Flanigan ve Mounah Abdel-Samad, “Hezbollah's Social Jihad: Nonprofits as Resistance Organizations”, *Middle East Policy*, Vol. 16, No. 2, 2009, ss. 122-134.

77 Eitan Azani, “The Hybrid Terrorist Organization: Hezbollah as a Case Study”, *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 36, No. 11, 2013, ss. 910-911.

78 Qassem, *Hizbullah*, a.g.e., ss. 83-84.

79 Hizbullah'ın sosyal yardım kurumları ve toplum içerisindeki desteği ile ilgili bilgi için bakınız; Flanigan ve Abdel-Samad, “Hezbollah's Social Jihad”, a.g.e., ss. 122-136; Harb & Leenders, a.g.e., s. 187; Lara Deeb, “Hezbollah: A Primer”, *Middle East Report Online*, 2006.

Hizbullah, zamanla Lübnan içerisindeki politik ve mekânsal hâkimiyetini artırmıştır.

Sonuç

Radikal İslamcı (Şii) hareket olarak ortaya çıkan ve gelişen Hizbullah, 1990'lı yıllardan itibaren Lübnan seçimlerine katılarak ve “terörizm” kapsamında değerlendirilen eylemlerini sınırlandırarak Lübnan politikasında daha meşru bir siyasi hareket ve askeri bir güç olarak yer almaya başlamıştır. Ortadoğu bölgesinde kısmen bağımsız aktör olma özelliğini son dönemdeki bölgesel olaylarla pekiştiren Hizbullah'ın fikirsal zeminini Humeyni ve Fadlallah gibi Şii aktivizmini şekillendiren din adamları etkilemiştir. Ortadoğu'daki ve Lübnan içerisindeki zaman-mekan koşullu sosyo-politik gelişmelerin biçimlendirdiği Şii aktivizmini önceleyen ve zaman içerisinde hiyerarşik ve güçlü bir örgüt yapısı geliştiren Hizbullah, bölgede ABD hegemonyasının oluşturduğu “zulme”, “adaletsizliğe” ve İsrail'in varlığına karşı çıkmaktadır. Özellikle Nasrallah liderliğinde örgütün askeri ve sosyal etkisini artıran Hizbullah, önce Lübnan'daki Şii toplumu sonrasında tüm Lübnan içerisinde İslami prensiplere dayalı direniş toplumunu oluşturmayı amaçlamıştır.

Bölgedeki ABD ve İsrail karşıtı güçler Suriye, İran ve Hamas gibi aktörler ile güçlü ulus-aşırı ilişkiler kuran bu aktör, zaman içerisinde yerel ve bölgesel gelişmelere karşı sergilediği devrimci söylemi belirli oranda yumuşatmıştır. Diğer taraftan bu oluşum, Şii geleneğinde önemli yeri olan Kerbela olayına ve İslami cihat anlayışına dayandırdığı devrimci söylemini tamamı ile terketmemiştir. Bu bağlamda Hizbullah, savunmacı temelde yorumladığı cihat anlayışı ile eşitsiz güç ilişkisi içerisinde bulunduğu düşmanlarına (özellikle İsrail) maddi ve psikolojik kayıplar verilmeyi amaçlamaktadır. Bu süreçte bu örgüt, cihat anlayışının bir parçası olarak gördüğü şehitlik kurumuna özellikle başvurmaktadır. Sonuç olarak Hizbullah, özellikle Filistin ve 1982-2000 yılları arasında Lübnan topraklarını işgal eden İsrail'e karşı düzenlediği askeri saldırıları ve “feda” eylemlerini de içeren şehitlik olgusunu “zalim” güçlere karşı *normal* bir tepki olarak değerlendirmiştir.

Kaynakça

- Abisaab, Rula Jurdi ve Malek Hassan Abisaab (2014), *The Shiites of Lebanon: Modernism, Communism, and Hizbullah's Islamists*, New York, Syracuse University Press.
- Abukhalil, Asad (1990), "Syria and the Shiites: Al-Asad's policy in Lebanon", *Third World Quarterly*, Vol. 12, No. 2, ss. 1-20.
- Abukhalil, As'ad (2006), "Ideology and Practice of Hizbullah in Lebanon: Islamization of Leninist Organizational Principles," *Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 3, ss. 390-403.
- Allahyari, Mustafa (2000), *Direnif'in Dili Bilinmeyen Yonleriyle Seyyid Hasan Nasrallah*, Feta Yayıncılık, İstanbul.
- Azani, Eitan (2008), *Hezbollah: the story of the party of God: from revolution to institutionalization*, USA, Palgrave Macmillan.
- Azani, Eitan (2013), "The Hybrid Terrorist Organization: Hezbollah as a Case Study", *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 36, No. 11, ss. 889-916.
- Baroudi, Sami Emile (2013), "Islamist Perspectives on International Relations: The Discourse of Sayyid Muhammed Hussein Fadlallah (1935-2010)", *Middle Eastern Studies*, Vol. 49, No. 1, ss. 108-133.
- Chalabi, Tamara (2006), *The Shi'is of Jabal 'Amil and the New Lebanon: Community and Nation State, 1918-1943*, New York, Palgrave Macmillan.
- Deeb, Marius (1998), "Shia Movements in Lebanon: Tehir Formation, Ideology, Social Basis, and Links with Iran and Syria", *Third World Quarterly*, Vol. 10, No. 2, ss. 683-698.
- Deeb, Lara (2006), "Hezbollah: A Primer", *Middle East Report 31*, No. 7.
- Dionigi, Filippo (2014), *Hezbollah, Islamist Politics, and International Society*, New York, Palgrave Macmillan.

- Eisenlohr, Roschanack Shaery (2008), *Shi'ite Lebanon: Transnational Religion and the Making of National Identities*, New York, Columbia University Press.
- Eisenlohr, Roschanack Shaery (2007), "Imagining Shi'ite Iran: Transnationalism and Religious Authenticity in the Müslim World", *Iranian Studies*, Vol. 40, No. 1, ss. 17-35.
- Erdağ, Ramazan (2013), "Security Studies and International Terrorism", *European Scientific Journal*, Vol. 9, No. 23, pp.62-73.
- Fadlallah, Muhammad Husain (1981), *Al-Islam wa Mantiq al-Quwwa*, Beirut, Al-Mussassah al Jamfiyah M-Dirassat wal-Nashr wal-Tawzi.
- Fığlali, Ethem Ruhi, "Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişki-si", *Avrasya Dosyası Şii Jeopolitiği*, Cilt. 13, Sayı. 3, 2007, ss. 191-230.
- Flanigan, Shawn Teresa ve Mounah Abdel-Samad (2009), "Hezbollah's Social Jihad: Nonprofits as Resistance Organizations", *Middle East Policy*, Vol. 16, No. 2, ss. 122-137.
- Ghorayeb, Amal Saad (2002), *Hezbollah: Politics & Religion*, London, Pluto Press.
- Ghorayeb, Amal Saad (2003), "Factors Conducive to the Politicization of the Lebanese Shi'a and Emergence of Hizbullah", *Journal of Islamic Studies*, Vol. 14, No. 3, ss. 273-307.
- Gleis, Joshua L. ve Benedetta Berti (2012), *Hezbollah and Hamas: A comparative study*, Baltimore, JHU Press.
- Halliday, Fred (2008), *Ortadoğu Hakkında 100 Mit*, Can Cemgil (Çev.), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hamzeh, A. Nizar (1993), "Lebanon's Hizbullah: from Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation", *Third World Quarterly*, Vol. 14, No. 2, ss. 321-337.
- Harb, Mona & Reinoud Leenders (2005), "Know thy enemy: Hizbullah, 'terrorism' and the politics of perception", *Third World Quarterly*, Vol. 26, No. 2, ss. 173-197.

- Hazran, Yusri (2010), "The Rise of Politicized Shi'ite Religiosity and the Territorial State in Iraq and Lebanon", *Middle East Journal*, Vol. 64, No. 4, ss. 521-541.
- Husseini, Rola El (2010), "Hezbollah and the Axis of Refusal: Hamas, Iran and Syria", *Third World Quarterly*, Vol 31, No. 5, ss. 803-815.
- Jaber, Hala (1997), *Hezbollah: Born with a vengeance*, New York, Columbia University Press.
- Khomeini, İmâm Ruhollah ve Hamid Algar, *Islamic government: governance of the jurist*, Alhoda, UK, 2002.
- Köse, Talha (Der.) (2006), "Lübnan'da İstikrar Arayışları", *SETA Lübnan Raporu*, Aralık, ss. 1-61.
- Mavini, Hamid (2011), "Ayatullah Khomeini's Concept of Governance (wilayat al-fâqih) and the Classical Shi'is Doctrine of İmame-te" *Middle Eastern Studies*, Vol. 47, No. 5, ss. 807-824.
- Mulaj, Klejda (2010), "Violent Non-State Actors: Exploring Their State Relations, and Operationality", Klejda Mulaj (Der.), *Violent Non-State Actors in World Politics*, Columbia University Press, ss. 1-27.
- NaşrAllâh, Hasan (2007), *Voice of Hezbollah: The Statements of Sayed Hassan Nasrallah*, Nicholas Noe (Edit.), New York, Verso Books.
- Norton, Augustus Richard (2007), *Hezbollah: A Short History*, United Kingdom, Princeton University Press.
- Norton, Augustus Richard (1987), *Amal and the Shia: Struggle for the Soul*, Austin, University of Texas Press.
- Qassem, Naim (2005), *Hizbullah: The Story from within*, Dalia Khalii (Çev), London, SAQI.
- Rabil, Robert G. (2008), "Hezbollah: Lebanon's Power Broker", *The Journal of International Security Affairs*, Vol. 15, ss. 1-20

- Rudner, Martin (2010), "Hizbullah: An Organizational and Operational Profile", *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, Vol. 23, No. 2, ss. 226-246.
- Saab, Rufla Jüri Abi (2009), "Lebanese Shi'ite and The Marja'iyya: Polemic in the Late Twentieth Century", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 2, ss. 215-239.
- Sami, Abbas William (2008), "A Stable Structure on Shifting Sands: Assessing the Hizbullah-Iran-Syria Relationship", *Middle East Journal*, Vol. 62, No. 1, ss. 33-53.
- Saouli, Adham (2003), "Lebanon's Hizbullah; the Quest for Survival", *World Affairs*, Vol. 166, No. 2, ss. 71-80.
- Shanahan, Rodger (2005), *The Shia of Lebanon: Clans, Parties and Clerics*, London, Touris Academic Studies.
- Shapira, Shimon (1988), "The Origins of Hizballah", *Jerusalem Quarterly*, Vol. 46, ss. 115-130.
- Tafloğlu, Serkan (2013), "İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı 'Velayet-i Faqih'", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt. 68, No. 3, ss. 95-112.
- Wege, Carl Anthony, "Hizbollah Organization", *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 17, 1994, ss. 151-164.
- Weiss, Max (2010), *In the Shadow of Sectarianism: Law, Shi'ism, and the making of Modern Lebanon*, London, Harvard University Press.
- Wiegand, Krista E. (2009), "Reformation of a Terrorist Group: Hezbollah as a Lebanese Political Party", *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 32, ss. 669-680.
- Uyar, Mazlum (2007), "Şii Siyasi Düşüncesi Bağlamında İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında Otoritenin Kaynağı", *Avrasya Dosyası Şii Jeopolitiği*, Cilt. 13, Sayı. 3, ss. 232-250.

.....Açık Mektup Orijinal (Arapça) Metni <http://sleimans.blog.com/files/2010/07/Hizbullahs-Open-Letter-Arabic.pdf>, (25.05.2015)

.....“Open Letter”, www.foia.cia.gov/browse_docs.asp, (25.10.2011).

Yemen's Question: From the Struggle for Freedom to the Struggle for Survival

Ahmed A. Al Zandani*

Abstract

When Yemenis demonstrated almost 5 years ago, shouting “The People Want the Fall of the Regime,” they did not know how complex the situation is, and how regional and international powers will determine their future. As one of the objectives of the revolution, Yemenis deemed that by removing President Salih from power, the revolution would guarantee their freedom. But the politics of the Arab World and the Middle East proved otherwise. Since the collapse of the Ottoman Empire almost a century ago, the Arab World has been subjected to the hegemony of the great powers. Thus, the real obstacle for democratic transition within the Middle Eastern countries comes from outside rather than domestic threats. The objective of this study is to demonstrate that revolutionary leader's reliance on foreign powers to change the political system and to achieve the revolutionary objectives was counterproductive in which constituted a huge obstacle in achieving those objectives, paving the way to civil war in Yemen, turning the struggle for freedom to struggle for survival.

Keywords: *Yemen, National Dialogue Conference, Civil Conflict., Houthi, Separatist, Liberals.*

---

*Dr., Sakarya University, Middle East Institute, aaahaz@gmail.com

Yemen'in Sorunu: Özgürlük Mücadelesinden, Hayatta Kalma Mücadelesine

Ahmed A. Al Zandani*

Özet

Bundan yaklaşık beş yıl önce “halk yönetimin düşmesini istiyor” sloganı ile sokaklara akın eden Yemenliler, kendi geçmişlerinin, hali hazırdaki durumlarının ve geleceklerinin bölgesel ve küresel güçler tarafından nasıl bir karmaşık durum ile kontrol altına alındıklarının bilincine hiçbir şekilde sahip değillerdi. Yemenliler gösteriler anında yolsuzluğa batmış başkanları Salih'i devirdiklerinde aslında Yemen'deki devrimin mutlu son ile neticeleneceğini düşünmüşlerdi. Fakat küresel siyasetin gerçeği ve özellikle de Ortadoğu'nun Arap dünyası hikayeyi farklı şekilde anlatacaktır. Arap dünyası yaklaşık bir asır önce Osmanlı halifeliğinin yıkılmasından sonra hegemon güçlerin kontrolünde olmuşlardır. Bundan dolayı bu ülkelerin herhangi birinde gerçekleşek olan barışçıl demokratik geçiş süreci ulusal tehlikeyi ikinci sıraya iterek uluslararası düzeyde bir tehlike olarak değerlendirilmektedir. İşte bundan dolayı da bu çalışma devrim öncülerinin yolsuzluğa bulaşmış liderlerinin devrilmesi konusunda kendi halkından daha çok dış güçlere güvenmelerinin hata olduğunu gösterecektir. Doğrusu Yemenlileri özgürlükleri için verdikleri mücadeleden kendi yaşamlarını sürdürmelerinin uğraşına neden olan bir sivil savaşın içine sürüklediğinin gerçeğini ortaya çıkaracaktır.

Anahtar Kelimeler: *Yemen, Ulusal Diyalog Konferansı, Sivil Çatışma, Husiler, Ayrılıkçı, Liberaller*

Introduction

---

*Dr. Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, aaahaz@gmail.com

This article describes, analyzes and explains the reasons behind the Yemeni severe crisis, which is one of the key crises in the Middle East. In 2011, mass demonstrations were erupted throughout the country. The Yemeni people were demonstrating for liberty, as the country was ruled by a corrupt regime since its establishment in May 22, 1990.¹ However, nowadays, the country is on the brink of collapse. Yemen is facing huge challenges. The main law of the land, the Yemeni constitution, would be replaced against the free will of its people, its territorial unity would be divided, and its social fabric is being torn apart by civil war. Moreover, this miserable situation turns Yemen to be an area of a proxy war theater for regional powers, Saudi Arabia and Iran. It suffices to say, that there are real fears of a possible Russians violent interference here as they did in Syria. All this causes severe impact on Yemeni people. Tens of thousands were killed and injured, hundreds of thousands were displaced, and millions of Yemenis are suffering from sharp shortage in supplies of water, food, energy and medicine. All this poses a main question. Why the Yemeni people's struggle for liberty turned to be struggle for mere survival?

In order to give an answer to the above-asked question, we need to give a concise background of the Yemeni revolution that broke out in February, 2011 within the so called the Arab Spring. As this study focuses on the external interference in the Yemeni affairs, what led to the abortion of the revolution and the eruption of a civil war, it is important to start with a framework of analysis that explains the nature of the international order and the role played by the great powers in the international arena. In fact, the foreign policy of the great powers toward the crises of the small powers in the world needs to be understood within the framework of the international order. Besides, the framework of analysis has to show the position of the small states and their milieus. In this context, we can explain the Yemeni politics and the policies of its political power groups. This may give an objective answer to the main question of this paper: Why the Yemeni people

---

1 As a result of the dissolution of the Ottoman Caliphate after WW I in 1918, Yemen, which was an Ottoman province, was separated into two countries. One of which had been established in the North which later (after 1962) became known as the Yemen Arab Republic. The other one had been established in the South which (after 1963) became known as the People's Democratic of Yemen. The two countries were reunited in May 22, 1990 to establish The Republic of Yemen. For more information see الجزء الأول في دراسة قيمة عن اليمن وتاريخه قدمه عبد الولي الشميري , ملحمة الوحدة اليمنية : ألف ساعة حرب , (صنعاء , ٥٩٩١م) , ص ٥٣ .

struggle for liberty turned to be struggle for mere survival?

A Framework of Analysis

This study tries to analyze Yemeni Politics after 2011 revolution. We need to understand the policies of the Yemeni political powers in the transnational period, since 2011. The policies are of two types: domestic and foreign. Rosenau believes that domestic and foreign affairs have always formed a seamless web and there is a need to treat them as such.² In fact, foreign policy has been termed a “boundary activity” implying that those making policy straddle two environments: an internal or domestic environment and external or global environment. In this context, the foreign policy approach would be suitable to analyze the Yemeni crisis.

There are several approaches to explain variations in foreign policies.³ There is, however, a consensus among scholars of foreign policy behavior that structuralism best fits the milieu of the Middle Eastern states. Structuralism sees international relations as a struggle for economic dominance. It analyzes international relations in terms of core - periphery relations. International relations are, therefore, concerned with exploitation, imperialism and underdevelopment, and the main outcome is one of the continued exploitation of the poor periphery by the rich core. The collapse of communism in 1990s made capitalism the global model, thereby increasing the importance of the core-periphery cleavage as the dominant one in international relations.⁴ Structuralists argue that the

---

2 James N. Rosenau, *Along the Domestic-Foreign Frontiers: Exploring Governance in a Turbulent World* (Cambridge UK: Cambridge University Press, 1997) 4.

3 It is frequently claimed that foreign policy may be explained through several approaches. For example, the psychologistic approach views foreign policy as a function of the impulses and idiosyncrasies of a single leader whose personal attitude is the only criterion that determines his decisions in times of peace and war. The great powers approach views foreign policy as a function of East-West conflict. And the reductionist or model-builders approach argues that the behavior of all states follows a rational actor model of decision-making; that all states seek to enhance their power, and that all are motivated by security factors. See Bahgat Koraney and Ali E. Hillal Dessouki, *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Change* (Oxford: Westview Press, 1991) 8.

4 For more details about Structuralism see Graham Evans and Jeffrey Newnham, *The Penguin Dictionary of International Relations* (London: Penguin Books, 1998) 520.

world capitalist system is decisive. For them, it is a hierarchy in which the economic dependency of late-developing states such as those of the Middle East sharply constrains their sovereignty.⁵ According to L. Carl Brown, the Middle East is a penetrated system, one subject to an exceptional level of external interference and control; however, by virtue of its cultural distinctiveness, the Middle East is stubbornly resistant to subordination.⁶

One cannot ignore also the external influence over the Third World countries of which the Middle Eastern countries are part. The countries of the Third World are part and parcel of a world system; they are greatly affected by international stratification and inequality. Hence, external constraints and global structures affect its foreign policy-making process as well as its international behaviour. An important aspect of the foreign policy determinants in Third World countries is the economic status of an actor's position in the global stratification system. In this context, inequality becomes a core focus, for developing countries exist in a world social order characterized by inequality between states at the levels of socioeconomic development, military capability, political stability and prestige. This results in the penetration of developing countries' decision-making processes from the outside, with external actors participating authoritatively in the allocation of resources and the determination of national goals. Accordingly, the governments of the Third World countries now have to implement policies that are in line with the decisions and rules of some key international institutions, the United Nations (UN), the World Bank, the International Monetary Fund (IMF) and the World Trade Organization (WTO).⁷

After the demise of the Soviet Union in 1991, the United States of America (U.S.) was left to lead the post-cold war world system. Although the U.S. is facing a growing competition from major powers in the international level and the regional level, it is still considered to be the most influential actor in international politics. In Barry Buzan's words, the U.S.

---

5 Raymond Hinnebusch and Anoushiravan Ehteshami, *The Foreign Policies of Middle East States* (London: Lynne Rienner, 2002) 2.

6 Ibid.

7 Martin Khor, *Globalization and the South: Some Critical Issues* (Malaysia: Third World Network, 2000) 4-6.

is centrally located in the international order.⁸ The U.S. influences several international organizations including the UN, the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), the IMF, the World Bank, and the WTO.⁹ The U.S. has tremendous power in the international order due to its unparalleled military might and its ability to force its influence and leadership over others. This provides it with considerable benefits (economically, politically, and militarily). Furthermore, in order to maintain this position, the U.S. assigns itself to be a status quo power within the post-Cold War global system that must protect and conserve it.

In fact, the U.S. fights for the triumph of its values which Francis Fukuyama called the “liberal idea” with its salient features: liberal democracy and market capitalism. The new technology of connectedness that carries liberal ideas and practices through the multitude of new global networks can be summed up in the ubiquitous term “globalization”.¹⁰ Thomas Barnett calls the areas where “globalization” has been thwarted the “Non-Integrated Gap”. The Middle East lies in Barnett’s “non-integrated gap”. Barnett hypothesizes that U.S. is most likely to intervene in areas like the Middle East where globalization has been thwarted.¹¹ However, the values of the Arab states, including that of Yemen, which is led by Islamists, reject the global system based on the U.S. values and policies.¹²

Consequently, in its relations with states that have not accepted the global system from which the U.S. derives many benefits, the U.S. must be an agent for change in order to defend the global system and expand it.¹³ On

---

8 Barry Buzan, “Implications for the Study of International Relations”, in *Global Response to Terrorism: September 11, Afghanistan and Beyond*, edited by Mary Buckley and Rick Fawn (New York: Routledge, 2003), 307.

9 See, for example, Andrew Harvey, Ian Sullivan, and Ralph Gorves, “A Clash of Systems: An Analytical Framework to Demystify the Radical Islamist Threat”, *Parameters*, vol. 35, no. 3, Autumn 2005, 74.

10 Murden, 1-3.

11 Thomas Barnett, “the Pentagon’s New Map”, *Esquire*, (March 2003), via Thomaspmbarnett, <<http://www.thomaspmbarnett.com/>>.

12 Simon W. Murden, *Islam, the Middle East, and the New Global Hegemony* (London: Lynne Renner, 2002), 16.

13 Andrew Harvey, Ian Sullivan, and Ralph Gorves, “A Clash of Systems: An Analytical Framework to Demystify the Radical Islamist Threat”, *Parameters*, vol. 35, no. 3,

this basis, the U.S. would act to impede the Arab states led by the Islamists and pushing them into internal political processes. The main goal of the political processes is to impose the values of the global system. However, this process is risky as the targeted countries would face different types of conflicts because the milieu of Arab politics is an Islamic milieu. The role of Islam is influential, the Islamic values remain alive, politics is shaped within Islamic milieu, and the tensions created by the meeting of the global and the local are particularly stark.¹⁴ This cause instability and conflict. In fact, this is exactly what causes and leads to civil war in Yemen.

A Background

In January 2011, after a popular uprising in Tunisia that forced President Ben Ali to leave power and inspired similar protests in Egypt that forced President Mubarak to leave the power too. Similarly thousands of protesters gathered in Sana'a and several other Yemeni cities calling President Salih to step down. The protesters chanted pro-democracy slogans and condemned poverty and official corruption. Unlike the Egyptian and Tunisian protests, which seemed to have little centralized leadership, protests in Yemen appeared to have been organized and directed by a coalition of Yemeni opposition groups, Al Mushtarak. In response to the demonstrations, Salih made several concessions, including a reduction in income taxes and an increase in the salaries for government employees. In February, he promised not to stand for reelection when his current term was to end in 2013, and he vowed that his son would not succeed him in office. The move failed to calm down protesters, who have no trust in Salih anymore.

Rejecting Salih's concessions, protesters held daily rallies, often clashing with the loyalists of Salih who attacked them with stones, sticks, and occasionally firearms. On February, thousands of Yemeni university students and recent graduates staged a sit-in on the main street near the campus of Sana'a University, vowing not to leave until Salih stepped down. Salih resisted the calls for his ouster, saying that his early departure would cause chaos in the country.

Autumn 2005, 75.

14 Murden, 16.

Clashes between protesters and police continued in March and led to several more deaths. On March 10, Salih tried again to absorb the public anger by vowing to draft a new constitution that would strengthen the parliament and the judiciary. He said that the draft constitution would be put to a referendum by the end of the year, 2011. The opposition immediately rejected the initiative and insisted on Salih's immediate departure.

The increasingly violent tactics used by security forces against protesters eroded support for Salih within the Yemeni government, weakening his hold on power. On March 18, Salih loyalists dressed in civilian clothes, opened fire on protesters in Sana'a, killing at least 45 people.¹⁵ The Yemenis reaction was beyond expectations; protestations started everywhere in the country. Maj. Gen. Ali Mohsen al-Ahmar, commander of the army's 1st Armoured Division, announced his support for the revolution and vowed to use his troops to protect the protesters. The defection of Ahmar, considered to be the most powerful military officer in Yemen, was quickly followed by similar announcements from several other senior leaders. Religious, army, and tribal leaders declared their support to the revolution.¹⁶ Moreover, ministers, diplomats and many officials resigned. Salih felt that he has lost the battle. Accordingly, he managed to meet pro-revolutionary leaders to find a safe way to leave the country.¹⁷

---

15 For more information see Human Rights Watch Report, *Unpunished Massacre Yemen's Failed Response to the "Friday of Dignity" Killings*, FEBRUARY 12, 2013 at, <https://www.hrw.org/report/2013/02/12/unpunished-massacre/yemens-failed-response-friday-dignity-killings#page>

16 See Aljazeera Report, *Top army commanders defect in Yemen Troops and tanks deployed in Sanaa to protect anti-government protesters as senior military officials back uprising*, Mar 21, 2011, at <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/03/2011320180579476.html>

17 For more information see "Yemen Uprising of 2011–12, *Encyclopædia Britannica*", at <http://www.britannica.com/event/Yemen-Uprising-of-2011-2012>

The Critical Mistake

During the meeting between Salih and the pro-revolutionists leaders an agreement of power handover was written and signed by the two parties. Yet, during Salih's meeting with the pro-revolutionary leaders the American ambassador was summoned to be a witness of the agreement.¹⁸ The attendance of the US ambassador reflected the hegemonic role of the US and the realization on the part of the Yemeni political elites of their disability to take decisions without a green light from the US. After the meeting, Salih's foreign Minister announced that Salih would transfer the power within days through the Yemeni parliament.¹⁹ However, the American ambassador stated that the power transfer must take longer time as his administration is worried about the fate of its "security investment in Yemen".²⁰ The attitude of the U.S. was taken by Salih and his party as an indicator to stay in power. Accordingly, Salih did not call the parliament to be held to transfer the power, instead he pushed his followers to demonstrate in Sana'a just like the revolutionists do. In fact, the U.S. did not want an early election where the Yemeni people can choose new leaders without its consent.²¹ The U.S. wanted to do some preparations to guarantee its continuous influence over Yemen. Somehow, the agreement signed by Salih and the pro-revolutionists sent to Saudi Arabia in order to make it basis for an initiative in the name of Gulf States to settle the political dispute in Yemen by launching a process of power transfer. As a result, the door was opened to foreign states to intervene in Yemeni affairs and to lead its political process.

---

18 See أحمد عبد الواحد الزندان , الحوار الوطني في اليمن مقترحاً أمريكياً! : استراتيجيات استنباة الأقليات وبحكيتها دراسة وأيقية في 46 أسباب الصراع, صنعاء : مركز البحوث للدراسات السياسية والاستراتيجية: 2015 - ص 46

19 Ibid.

20 The U.S. under the name of security partnership programs was able to train and build the capacity of the Yemeni security forces. The U.S. managed to help in establishing, the republican guards, the Special Forces and the Anti-Terrorists Forces during Salih's rule. That is by spending several US\$ millions every year, especially since 2005. For more information see Anthony H. Cordesman, Robert M. Shelala II, and Omar Mohamed, *Yemen and U.S. Security*, August 8, 2013, Center for Strategic and International Studies, p 13, available at: http://csis.org/files/publication/130808_yemen_burkechair_updated.pdf

21 See بحري الآن مفاوضات تسلم السلطة بضغط أمريكي: صحيفة أمريكية: واشنطن بدأت بحث مرحله ما بعد صالح ورحيله سيكون الرابط <http://marebpress.net/nprint.php?sid=32622> : المفتاح لترتيب نقل السلطة باليمن , مارب برس , الثلاثاء 5 أبريل 2011م على الرابط

The U.N. and the Process of Power Transfer

In the name of the international community, the United Nations Security Council (UNSC) intervened to supervise the power transfer process in Yemen. In fact, as we explain in the framework, the UN is influenced by the hegemonic role played by the U.S. in international politics. Accordingly, the role played by the UN was to give legality U.S. policies in Yemen. On this basis, the representatives of the UNSC, Jamal Benomar, arrived to Yemen in April 2011 to prepare for a power transfer political in the country. Benomar started to deal selectivity with Yemeni groups and individuals within the political spectrums. The individual groups who are known for their resistance to the Western strategies and policies, based on the values of the global system, in the Muslim world, were deliberately excluded. Most of the individuals of the excluded group belong to the revolutionary camp, in particular, those who defend Yemen's sovereignty based on Arabic Islamic identity.

Actually, the severe conflict between the political groups in Yemen facilitated the UNSC mission as its representative became able to select and exclude whoever he wants. Based on this selectivity, Benomar, successfully, penetrated the Yemeni political fabric. His success was not only due to the political antagonism between the Yemeni groups, but also due to the unlimited collaboration with him by many Yemeni politicians. These were people who had strong ties with the foreign "civil society" associations working in Yemen for almost two decades. Benomar's collaborators in fact, were to be found in all the political groups including the revolutionaries' camp. They were the pillars on which the foreign powers depended on to pass their agendas in Yemen. Benomar declared that after months of negotiations, the Yemeni political groups had reached an agreement called the Executive Mechanism of the Gulf States' Initiative (EMGS), based on the Gulf States Initiative.²²

الألية التنفيذية للمبادرة الخليجية , صحيفة 14 أكتوبر العدد رقم : 15319 , الموافق 24 نوفمبر 2011 , يوم الخميس متوفرة على النت الرابط : <http://www.14october.com/news.aspx?newsno=3019505>

The American Suggestion: A Formula of Conflict

While the Yemeni constitution contains very clear articles tackling the problem of power vacuum,²³ the EMGS abandoned the Yemeni constitution and launched a “National Dialogue Conference» (NDC) based on an American suggestion.²⁴ The American-suggested NDC is but a process of compromise between all legal and illegal groups in Yemen, except Al Qaeda, to set the fate of Yemen. However, the process of compromise neglected the Yemeni constitution, the democratic rules, and the political will of the Yemeni people. In fact, it was a process of legalizing and empowering Yemeni illegal groups like Al Houthi movement, the separatist movement in the south, the secularist groups, and the ousted President, Salih. Those groups categorized as illegitimate groups due to their violation of the Yemeni constitution. Here, it is important to emphasize that the people revolted against President Salih because he violated the rules of the Yemeni Constitution and, therefore, he lost his legitimacy as a President. However, the American-suggested NDC came to legalize the ousted president and other illegal groups as the U.S. policies would not be implemented without planting conflicting groups in power.

Al Houthi movement which is a militia implicated in a militant conflict against the state and the people who resist its rule. This movement is responsible for killing and displacing hundreds of thousands of Yemenis. Ironically, it has been given the right to participate in the NDC without compelling it to stop even its expansionist wars. Moreover, this movement, which constitutes only 2% to 5% of the Yemeni population, bears an odd

---

23 According to the Constitution of the Republic of Yemen, article (116) : “If the post of the President of the Republic becomes vacant or should the President become permanently disabled, the Vice President temporarily takes over the presidential functions for a period that does not exceed sixty days, during which new elections for the President of the Republic shall take place. If the posts of the President of the Republic and Vice President become vacant at the same time, the Presiding Board of the House shall temporarily take over the functions of the President. If the House of Representatives is under dissolution, the government shall replace the Presiding Board of the House in carrying out the functions of the Presidency, and in this case election of the President of the Republic shall take place within a period that does not exceed sixty days from the first session of the new House of Representatives” see the Constitution of the Republic of Yemen, at <http://www.refworld.org/pdfid/3fc4c1e94.pdf>

24 See : السفير الأمريكي: لدى الجنوبيين "مظالم مشروعة , الثورة نت , الإثنين, 25-مارس-2013 , على الرابط : <http://www.althawranews.net/portal/news-39046.htm>

theology of that of the Yemeni people, whether Zaydis (Moderate Shia) or Shafei (Sunnah). Its leaders studied and trained in Iran since 1980s, particularly in Qum the stronghold of the Shia' Twelvers who have no followers in Yemen at all.²⁵

In addition, the door of the NDC was also opened for what so called Al-Herak Al-Janoubi (Hirak) which is movement for a group that fights for independence in the south of the country. It claims that the central government of Sana's is discriminating against southerners and looting their natural resources. The separatists wish to control the south of the country to establish a country for their own in the name of the southerners. Furthermore, the secularist groups which are working through a network of "civil society" associations, in particular, those associations that pursue a westernization agenda in Yemen, in the name of modernity and civil life, were also invited to participate in the NDC. While it's clear that the main crisis in Yemen was between the revolutionists and the regime, inviting illegitimate groups to the NDC will complicate the crisis rather than solving it.

Moreover, the process of compromise had granted the ousted president Salih immunity from jurisdiction for any crime he may committed during his rule period, 33 years. It, also, gave him the right to practice politics as he kept the position of the head of the General People's Congress (GPC), the ruling party during his rule, for himself. Therefore, the GPC was also invited to participate in the NDC. Furthermore, all these illegitimate groups were given almost 80% of the seats of the conference while the legitimate groups takes only 20% of the seats in the conference. In addition, the regulations of the NDC declared, very clearly, that no decision can be made without getting at least 75% of the votes of the participants in the NDC. However, if the participants cannot reach the required 75%, they have to empower the groups' leaders of the NDC to pursue negotiations to reach an agreement. If they cannot reach to an agreement, the NDC rules do not provide any solution. This, of course is but a formula of conflict rather than a formula of conflict resolution. Logically, the bitterly conflicted groups would never come to any kind of compromise without referring them to legitimate controlling references, such as the constitution, referendum, and powerful actors to force the reluctant group to apply the agreement.

---

25 For a serious study on Houthi Movement see أحمد محمد الدغيني، الحوثيون دراسة منهجية شاملة، الدار العربية للعلوم، لبنان- والمورد للإعلام- قطر الطبعة الأولى 2010م.

Based on these unjust rules, the NDC was launched on March 2013 and lasted for 10 months. It was held under the supervision of 10 countries, the permanent members of the UNSC and the Gulf States except Qatar.²⁶

The Empowered Projects by NDC

It was very clear that the so called NDC was a smart way to assassinate the Yemeni revolution. In fact, in the name of dialogue, it was very clear that the country was set to go through a very dangerous process, NDC. A process that threatens the core issues of its national security: its identity, its security, its people freedom, and its territorial unity. In reality, Yemen's fate was set to be in the hand of illegal local actors who are bearing short-sighted projects which are refused by most Yemeni people but supported by international actors. These projects were four: first, Salih's project (the ousted president) which focused on regaining the power again depending on the deep state capabilities. Second, Al Houthi's project which focused on controlling Yemen to resurrect an Imamate polity based on Shia's theology, that Yemenis have a bitter history with, depending on full support from Iran. Third, the separatists' project which pursued by groups working to separate Yemen into two countries, claiming that they were defending what so called the Southern Issue. Lastly, the fourth project, which is the project of the anti-Arab Islamic identity of Yemen, adopted by the "civil society" associations sponsored by foreign organizations interfering in Yemeni affairs under the banner of "human rights", and pursuing a westernization agenda.

Legitimizing the Illegitimate, Why?

To the surprise of Yemeni people, who became powerless as their revolution being stolen before their eyes, the NDC did not started until all the participated political powers agreed to sign a document called the

---

²⁶ Qatar withdrew when it realizes that President Salih is not serious in applying his part in the agreement.

Twenty Points.²⁷ This document was but an agreement contained articles in favor of the separatists, Al Houthi movement and the secularists. Of course, the representatives of the revolutionaries who were chosen by Benomar, the UNSC's representative, accepted the Twenty Points believing that this document was a right step towards a just solution to the Yemeni crisis. They considered it as essential step to the success of the political process led by Benomar. However, many Yemeni organizations and figures have been opposing the political process as they believe that it was but a duplication to the political process applied in Iraq which ended up with the destruction of the country and the exclusion of the Sunni people of Iraq. In fact, those organizations and figures were deliberately marginalized and deprived the right to express their views through effective media to alert the Yemeni people. For that reason, the Yemeni people and also those who were interested in Yemeni affairs, were misled on purpose what made them put great hope on the NDC.

Consequently, the above mentioned political process, the illegitimate powers gave legitimacy to the illegitimate powers, Salih, Al Houthi movement, the secessionists and the secularists. Thanks for the foreign interference, served by the UNSC representative, the Yemeni constitution was frozen to remove the legal barrier before the illegitimate demands and policies of the illegal powers. In sum, all the illegitimate powers' policies and actions, since the launching of the political process, could not be stopped as the constitution became impotent and the country became an open theater for the illegitimate powers. Consequently, Yemen became open theatre for external players to pursue their agenda in through a local actor.

Saudi Arabia and UAE have supported Salih to thwart the Yemeni revolution. Of course, their main aim was to make sure that the "infection" of revolution would not spell over to their absolute Monarchies. For its part, Iran has found a golden opportunity to enhance its support to its claw in Yemen, Al Houthi movement. The goal is to establish a loyal government to be controlled by Iran. So, it will be able to extend its influence to the southern part of the Arab peninsula including the strategic strait Bab Al Mandab the only marine route leading to Suez Canal of Egypt, one of the

---

27 <http://www.hiwar-watani.org/nd-documents/1605158515801593161015751578-157516041581160815751585-157516041608159116061610.html>

most important straits of the world. This will enable Iran to be the most important regional power in the Middle East. Moreover, its importance would be multiplied before the great powers what gave it strategic weight. This would drive the great powers to deal with Iran as a strategic partner in the Middle East.

Western countries on their part, enhanced their support to the secular groups who focused on creating a new constitution based on secular principles in Yemen. By a secular constitution Yemen would be compatible with global system values adopted and defended by the U.S. with its "liberal idea". In fact, they have succeeded by ending the NDC with a draft to a new secular constitution as the outcomes of the NDC show. The outcomes are full of secular concepts and declare, very clearly, that Yemeni laws must be rewritten to be compatible with the international treaties issued by the United Nations Committee of Human Rights.²⁸ And it is well-known that the reference of the human rights treaties of the UN Committee is the values of the global system defended by the U.S. In fact, in these treaties there are many articles in stark contrast with Islamic law. For instance, the rules that organized the obligations and rights of the members of the Muslim family.

As to the separatists, they were able to secure support from several supporters: internal, regional and international supports. In fact, separatists are several conflicting groups. Each group wants to control the South of Yemen after separation. One of the separatists groups is led by Ali Salm Al Biad who was the vice president of Yemen (1990-1994). He had committed treason by launching a war to separate the South in 1994. But, he failed and ran out of the country. Recently, Al Biad managed to get support from Iran to realize his goal of regaining South Yemen as an independent state.²⁹ Other separatist groups managed to get support from the socialist party in Yemen. The Yemeni socialist party was the ruling party of South Yemen before the reunification of Yemen in 1990. On this basis, the socialists claim guardianship over the South. Their main goal is to re-gain the

---

28 To see the Document of Outcomes of the NDC visit the official website of the NDC at : <http://www.hiwar-watani.org/nd-documents--1605158515801593161015751578-157516041581160815751585-157516041608159116061610.html>

29 See Middle East December 5, 2012, "Long-exiled South Yemen leader Beidh defends his calls for secession", at <http://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/middle-east/article24741268.html>

control of the South as a sovereign state. They are active in maintaining financial support from Yemeni merchants of Gulf States, especially those who are of Hadrami origins, a province in Southern Yemen. In addition, many separatists managed to get support from the foreign-sponsored “civil society” associations for their fervent support to the values of the global system supported by the West, the U.S. in particular. They promised to create a secular state in South Yemen once separated.

The Civil War Erupted, Why?

On 25-Jan. 2014, the NDC came to its end; its outcomes reflected most of the demands of the above conflicting projects. In fact, the NDC and its outcomes are the main reason of the civil war erupted in Yemen directly after the end of the NDC. The conflicting groups gained the legitimacy by the NDC, and during the NDC they worked to enhance their short-sighted projects in Yemen at the expense of the national project. They exploited the political chaos in the country and the external interference to achieve their own goals and this has created divisions among Yemeni people, and led to civil war.

The secularists (the pro-global system values) believe that the implementation of the outcomes of the NDC is the most important goal. Hence, they push towards issuing the Security Council Resolution 2140 (2014) under Chapter VII of the United Nations Charter. That is to force the Yemeni people to accept the secular constitution prepared in the NDC. However, once this resolution issued, Yemen has lost its sovereignty. Its fate, according to international law, became at the disposal of foreign nations, in particular, the permanent members of the Security Council. Yet, those members are in disagreement over the fate of Yemen as each of them has its own interests and agenda to follow in the Middle East region including Yemen.

Al Houthi, the Iranian claw in Yemen, realized that the UNSC members are in disagreement over Yemen. This encouraged Al Houthi to impose his agenda by force. Accordingly, Al Houthi movement declared that the outcomes of the NDC were not just outcomes and continued their expansionist wars until they occupied the capital of Yemen, Sana'a. Al

Houthi, also, expanded to the other governorates including the southern governorates of country. Al Houthi expansionist wars caused violent resistance by the Yemeni people to defend themselves. The resistance is to be found in several provinces, Marib, al Bayda, Taiz, Ebb, Al Dhali', Aden and others.

The separatists refused the outcomes as the outcomes would divide the South into two provinces while they want to regain the control over the South as one independent state.³⁰ On this basis, they focused on enhancing their militia in the South and started to attack the citizens of Northern origins to force them to leave the South. Moreover, they had to face Al Houthi militia that started to invade the Southern governorates.

For his part, the ousted president Salih put his loyal army, the Republican Guard, under the disposal of Al Houthi movement to enable it to control the country. His plan was built upon a cunning idea. He understands that Al Houthi movement is but a tiny minority in the country, 2%-5% of the population. They are not strong enough to control the country. Also, Salih realized that Saudi Arabia and the other Gulf States will not allow Al Houthi movement to control Yemen due to the fear of the influence of Iran over Al Houthi movement which threatens their national security. Thus, at one point, Salih thought, that the Yemeni people and the Gulf States would be in dire need for him and his Republican Guards to fight Al Houthi movement. For him, this would be his time, to regain the power in Yemen by directing the Republican Guard to fight and control Al Houthi movement.³¹

However, Salih's calculations were not accurate as Saudi Arabia refused his offer to play this role. The Saudis, after the coming of King Salman to Power, decided to build and lead an Arab military coalition to fight Al Houthi movement under the banner of liberating Yemen. They lost any hope of Salih as he proved time and again that he never respects his treaties or keeps his promises. This drove Salih to strengthen his alliance with Al Houthi movement and fight beside it under Iranian support against what they call the Saudi aggression on Yemen.

---

30 See 130 أحمد عبد الواحد الزندان ص

31 See Wall Street Journal, Yemen's Ousted President Salih Helps Propel Houthi Rebel Advance, at <http://www.wsj.com/articles/yemens-ousted-president-salih-helps-propel-houthi-rebel-advance-1428704009>

Unfortunately, the battles still are going and the Yemeni people suffering a lot. The conflict has now reached 21 out of 22 of Yemen's provinces. While the population of Yemen reached 26 million, more than 1.4 million people have been displaced. An estimated 12.9 million are considered food insecure. More than 20.4 million people now lack access to safe drinking water, sanitation or hygiene services. Moreover, an estimated 15.2 million people across Yemen now lack access to basic healthcare. Suffice to say, that tens of thousands of Yemeni People were killed and injured.³²

Conclusion

This study shows that Yemen serves as an example how the great powers have exploited the political crises in the Middle East countries to follow their agendas. Nevertheless, in the Yemeni case, we need to know that the strategic mistake committed by the pro-revolutionists, is the call upon the regional and international actors to intervene while the pro-revolutionists have no national agenda to bear and defend. Consequently, the external interference came to impose its agenda at the expense of the Yemeni people. This strategic fiasco reflects the complete failure of the pro-revolutionists powers in managing the battle of 2011 revolution. However, the main responsibility is to be borne by the Yemen's corrupt authorities, as they allowed the penetration of the Yemeni political powers, since mid 1990s, by foreign actors in the name of supporting "civil society" and defending "human rights". This failure, led to the historical catastrophe Yemenis are suffering from.

In fact, the external interface in Yemeni affairs led to civil war and the civil war turn to be regional war by proxies. In addition, with the Russian military interference in Syria the winds of Cold War are looming again over the Middle East, including Yemen. This may affect the power balance in the region and perpetuates the proxy wars. Thus, a Russian military interference in Yemen is expected. Undoubtedly, this will affect and complicate the Yemeni crisis. However, the only way to a practical resolution to the Yemeni conflict is to establish a strategy of liberating Yemen from foreign control.

---

³² For more information on the Yemeni humanitarian situation see Yemen crisis: How bad is the humanitarian situation? at <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34011187>

That is by enabling Yemenis to freely decide their fate by democratic means reflecting their free-will by free and fair elections. Yet, to create a political environment for free and fair elections, the Yemeni legitimate resistance must regain control over the Yemeni capital and governorates occupied by Al Houthi movement, the Iranian claw. For that reason, the resistance must be supported to regain peace in Yemen.

Bibliography

- Barnett, Thomas. (2003), "the Pentagon's New Map", Esquire, via Thomaspmbarnett, <http://www.thomaspmbarnett.com>
- Buzan, B. (2003). Implications for the study of international relations. In Buckley M. & Fawn, R. (eds.), *Global Response to Terrorism: 9/11, Afghanistan and Beyond* (pp. 269-309). New York: Routledge.
- Dessouki, A. H. (1991). The primacy of economics: the foreign policy of Egypt. In Koraney, B. & Dessouki, A. H. *The foreign policies of Arab states: The challenge of change*. Oxford: Westview Press.
- Harvey, A., Sullivan, I., & Gorves, R. (2005, Autumn). A Clash of systems: An analytical framework to demystify the radical Islamist threat. *Parameters*, 35 (3), pp. 72-86.
- Hinnebusch, R. & Ehteshami, A. (2002). *The foreign policies of Middle East states*. London: Lynne Rienner.
- Khor, Martin. (2000). *Globalization and the South: Some Critical Issues* (Malaysia: Third World Network).
- Murden, Simon W. (2002). *Islam, the Middle East, and the new global hegemony*. London: Lynne Renner.
- Rosenau, James N. (1997). *Along the domestic-foreign frontiers: Exploring Governance in a turbulent world*. Cambridge: Cambridge University Press.

الشميري, عبد الولي. (1995). *ملحمة الوحدة اليمنية: ألف ساعة حرب, صنعاء الزنداني, احمد عبد الواحد. (2015). الحوار الوطني في اليمن مقترحا امريكيا! : استراتيجية استنبات الأقليات وتمكينها دراسة وثائقية في اسباب الصراع, (صنعاء : مركز البحوث للدراسات السياسية والاستراتيجية).*

الدغشي, أحمد. (2010), *الحوثيون دراسة منهجية شاملة, (الدار العربية للعلوم- لبنان- والمورد للإعلام -قطر).*

11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti

Bilgehan Alagöz* & Ekber Kandemir**

Özet

İran ile Afganistan arasındaki ilişkilerin Kopenhag Okulu'nun Bölgesel Güvenlik Kompleksi (BGK) bağlamında ele almaya çalıştığımız bu çalışmamızda, karşılıklı bağımlılığın ne tür bir güvenlik ilişkisini meydana getirdiği üzerinde durulmuştur. Özellikle 11 Eylül öncesi ve sonrası dönemde söz konusu iki ülke arasında meydana gelen gelişmelerin Kopenhag Okulu'nun sektörel analizi çerçevesinde, güvenlik alanı üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bununla birlikte, Tahran-Kabil yakınlaşmasının bölgesel anlamda ortaya çıkardığı değişiklikler ve bunun bölgesel güvenliğe etkileri üzerinde durulmuştur. Buna ek olarak, Kopenhag Okulu temsilcilerinin özellikle 1990'lı yıllarda ortaya koydukları bazı yaklaşımların farklı açılardan yeniden değerlendirilmesi gerektiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Kopenhag Okulu, Bölgesel Güvenlik Kompleksi, İran, Afganistan, 11 Eylül*

* Dr. Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri, bilgehan.alagoz@marmara.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler, ekberkandmyr@gmail.com

“Regional Security and Iran’s Afghanistan Policy in Post 9/11 Period”

Bilgehan Alagöz* & Ekber Kandemir **

Abstract

This article addresses the relationship between Afghanistan and Iran in terms of Regional Security Complex (RSC) of Copenhagen School. It focuses on security relationship due to interdependence. The effects of emerging developments, especially before and after September 11, on security issues between the two countries are discussed within the framework of sectoral analysis for Copenhagen School. It focuses on changes in the regional context due to Tehran and Kabul rapprochement and its effects on regional security. This study finally argues some approaches of the Copenhagen School representatives, particularly the ones in 1990’s, should be re-evaluated with different perspectives.

Keywords: *Copenhagen School, Regional Security Complex, Iran, Afghanistan, 11 September*

---

* Dr., Marmara University, Institute Research of Middle East and Islamic Countries, Political History and International Relations, bilgehan.alagoz@marmara.edu.tr

** Master’s Degree, Marmara University, Institute Research of Middle East and Islamic Countries, Political History and International Relations, ekberkandmyr@gmail.com

Giriş

Güvenlik, günümüzde her bireyin ve devletin öncelikli gündem maddeleri içerisinde yer bulan bir kavramdır. Bu bağlamda, bireyler gibi devletler de güvenlik ihtiyacı duyar ve güvenliğin sağlanmasına yönelik büyük harcamalar yaparlar. Uluslararası ilişkiler disiplini açısından baktığımızda güvenliğe yönelik birçok farklı yaklaşım görmek mümkündür. Ancak bunlar içerisinde özellikle Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu çok boyutlu güvenlik anlayışı farklı bir yere sahiptir. Kopenhag Okulu ile birlikte güvenlik çalışmaları devlet merkezli yaklaşımın etkisinden kurtulmuş ve sivil bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Söz konusu ekolün ortaya koyduğu güvenlik anlayışının yapı taşları olarak değerlendirebileceğimiz “güvenlikleştirme”, “sektörel analiz” ve “bölgesel güvenlik kompleksi” gibi kavramlar yeni bir güvenlik anlayışı ortaya çıkarmıştır.¹

Bu çalışmamız, Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu güvenlik anlayışı çerçevesinde ve özellikle *Bölgesel Güvenlik Kompleksi* (BGK) bağlamında 11 Eylül 2001 sonrası dönemde, İran İslam Cumhuriyeti'nin Afganistan siyasetini analiz etmektedir. Bu bağlamda, çalışmada özellikle 11 Eylül 2001 sonrası dönem üzerinde durulmuş, bununla birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihi arka planı olarak 1979 yılından sonra ortaya çıkan gelişmelere değinilmiştir.

Çalışmamızda İran'ın 11 Eylül sonrası dönemde Afganistan'da izlediği politikalar bölgesel güvenlik kompleksi kavramı ışığında değerlendirilmiş ve söz konusu dönem içerisindeki ilişkiler yalnız askerî ve siyasî boyutları ile değil, farklı değişkenler üzerinden ele alınmıştır. Bu ilişkiler çerçevesin-

1 Kopenhag Okulu'nun kurucularından Barry Buzan'ın sınıflandırması olan ve genel olarak akademik çevrelerde kabul gören “Sektörel Analiz” güvenliği askeri, ekonomik, toplumsal (sosyal), siyasi ve çevresel güvenlik başlıkları altında ele almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publisher, Colorado USA, 1998. Güvenlikleştirme ise bir süreçtir. Bu bağlamda, Güvenlikleştirme (securitization) süreci genel olarak, güvenlikleştirme aktörünün (securitizing actor) ortaya koyduğu söz ediminin (speech act), algılayıcı kitle (audience) tarafından kabul görmesi ve güvenliğe tehdit olarak değerlendirilen referans nesnenin (referent object) gerçek bir tehlike olarak değerlendirilmesi ile başlar. Bu süreç güvenlikleştirme adımı olarak tanımlanan başlangıç kısmını oluşturur. Güvenlikleştirme ise söz konusu tehdidin algılayıcı kitle tarafından gerçek ve varoluşsal bir tehdit olarak algılanması ve ikna olması ile gerçekleşmiş olur. Buzan, Wæver, Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 23-25.

de iki ülke arasında gelişme gösteren yeni alanların İran'ın ulusal ve bölgesel güvenliğine etkileri değerlendirilmiştir. Bu gelişmeler ışığında İran ile Afganistan arasında bir bölgesel güvenlik kompleksinin oluşup oluşmadığına ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme yapılmıştır.

Son olarak, bu çalışmamızda Barry Buzan ve Ole Wæver'in eserlerinde Afganistan ve İran'ın içinde bulunduğu bölgeye ilişkin ortaya koydukları tezlerin, özellikle ABD'nin, Afganistan ve Irak müdahaleleri sonrası geçerliliğini devam ettirip ettirmediği analiz edilmiş, ayrıca 11 Eylül sonrası dış değişkenlerinde dâhil olduğu söz konusu bölgede, Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu yaklaşım çerçevesinde bir güvenlik kompleksinin oluşma ihtimali ele alınmıştır. Bu çalışmadaki temel amacımız, aslında Avrupa için geliştirilmiş olan Kopenhag Okulu'nun yaklaşımlarının siyasî ve askerî sektörlerin yoğun olduğu Ortadoğu ve Güney Asya'nın kesiştiği bir bölgede uygulanabilirliğini görmektir.

Güvenliğe Teorik Bir Bakış: Kopenhag Okulu ve Bölgesel Güvenlik

Uluslararası İlişkiler disiplindeki yaklaşımlar açısından en önemli çalışma konuları güç, güvenlik, savaş, barış ve çatışma çözümleme gibi alanlar olmuştur. Bu konulardan anlaşılacağı üzere uluslararası ilişkiler alanındaki teorilerin genel yaklaşımı güç dağılımı ve bunun ortaya çıkardığı etkiler olarak ele alınmaktadır. Bu kavramlardan biri olan *güvenlik* 1980'li yılların sonu itibariyle Kopenhag Okulu tarafından kapsamlı ve bilinenin dışındaki bir analiz düzeyinde ortaya konulmuştur. Uluslararası ilişkiler disiplindeki diğer tüm yaklaşımlar gibi eksik ve eleştirilecek yönleri olmasına rağmen Kopenhag Okulu'nun, güvenliğe yönelik diyalektik ve kapsamlı bakış açısı ile daha uygun bir analiz yapmaya zemin hazırladığını söylemek mümkündür.

Kopenhag Okulu yaklaşımının temelleri 1985 yılında Danimarka'da kurulan Barış ve Çatışma Araştırmaları Merkezi çevresinde atılmıştır. Bu merkezde çalışan *Avrupa Güvenliği* çalışma grubunun ortaya koyduğu yeni güvenlik anlayışı bu ekolün teorik altyapısını oluşturmaktadır.² Kopenhag

---

2 Sinem Akgül-Açıkmeşe, "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30 ,s. 43-73.

Üniversitesi bünyesinde çalışmalarına devam eden Merkez, ortaya koyduğu ilk çalışma ile Avrupa güvenliğinin sadece askerî boyutlarda değerlendirilmemesi gerektiğinin, bunun yanında diğer alanların da önemli olduğunun üzerinde durmuştur.³ Kopenhag Okulu her ne kadar bir araştırma grubunun çevresinde kurulsada esasında Wæver ve Buzan'ın ortaya koyduğu görüşler ve yaklaşımlar etrafında şekillenmiştir.

Kuramsal çerçevede Kopenhag Okulu, Realist ekolün ortaya koyduğu güvenlik anlayışına karşı eleştirel bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Yaklaşımın, Realist ekole yönelik en önemli eleştirisi, hiç şüphesiz Realist yaklaşımın güvenliğe dar bir açıdan yaklaşması ve güvenliği yalnız askerî ve siyasal güvenlik gibi *yüksek politika* (high politics) konusu olarak ele alması ile ilgilidir.⁴ Bununla birlikte Kopenhag Okulu'nun teorik olarak kendi içinde çeliştiği, özellikle devlet merkezli olmakla eleştirdiği Realist bakış açısı gibi kendisinin de devlet merkezli bir düşünceye sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan Kopenhag Okulu, kendisine yöneltilen eleştirilere karşı, alternatif bir teori meydana getirmek amacıyla olmadıklarını, var olan yaklaşımı geliştirerek, farklı bakış açıları sunmayı amaçladıklarını dile getirmiştir. Okulun temsilcilerinden Wæver bu durumu '*amacımız güvenlik nedir değil, güvenlik ayrıca nedir sorusunu cevaplamak*' şeklinde ifade etmiştir.⁵

Kopenhag Okulu'nun kurucularından olan Buzan tarafından, ilk defa *People, States and Fear* başlıklı kitapta⁶ dile getirilen Bölgesel Güvenlik Kompleksi (BGK) Teorisi, daha sonra yayımlanan *Regions and Powers*

3 "Avrupa Güvenliği'nin Askeri-Olmayan Boyutları" başlıklı çalışma 1987 yılında ortaya konulmuştur. Projede görev yapan araştırmacılar, Egbert John, Pierre Lemaitre ve Ole Wæver'dir. Kopenhag Okulu için önemli bir yere sahip olan Barry Buzan ise bu ekibe bir yıl sonra dâhil olmuştur. Öte yandan, ilk projede Buzan'a yapılan sayısız atıfta ekip içerisinde olmamasına rağmen, fikirlerinin ne kadar etkili olduğunun göstergesidir.

4 Barry Buzan, "People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War", Harvester Wheatsheaf, 2nd Edition, London, 1991, s. 8., Bülent Aras, Şule Toktaş, Ümit Kur, "Araştırma "Merkezlerinin Yükselişi: Türkiye'de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü", *SETA Yayınları* XI, I. Baskı: Kasım -2010, Ankara, s.27.

5 Ole Wæver, "Concepts of Security", University of Copenhagen Press, Kopenhag, 1997, s.47.

6 Buzan, "People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations Brighton", Harvester Wheatsheaf, 1983.

başlıklı kitapta ayrıntıları ile açıklanmıştır.⁷ BGK Teorisi'nin genel olarak Kopenhag Okulu'nun diğer yaklaşımları gibi Avrupa için üretildiği ve söz konusu bölgeyi açıklamaya çalıştığı söylenebilir. Ancak Soğuk Savaş'ın bitmesi ile BGK yaklaşımı Kopenhag Okulu tarafından yeniden tanımlanmış ve küresel güvenliğe karşı bölgesel güvenliğin ön plana çıkarıldığı bir yaklaşım olarak güvenlik alanındaki tartışmalara dâhil olmuştur. BGK aslında *güvenlikleştirme* kavramının küresel siyaset alanında pratik bir hale dönüşmesidir. Devletler güvenlikleştirdikleri nesnelere üzerinden veya güvenlik tehdidi algıladıkları durumlar özelinde ortak hareket edebilmektedirler. Ayrıca BGK sadece coğrafi olarak değil, bunun yanında *sektörel güvenliği* kabul etmek ile diğer güvenlik yaklaşımlarına karşı yeni bir bakış açısı getirmiştir.

Buzan'a göre, bölgesel güvenlik temel olarak güç dengesi, tarihsel dostluk ve düşmanlıklar çerçevesinde oluşan bir kavramdır. Öte yandan, Kopenhag Okulu'nun diğer iki yaklaşımı (güvenlikleştirme, sektörel analiz) gibi BGK yaklaşımı da ilk olarak askerî ve siyasî güvenlik alanları için geliştirilmiştir. Ancak 1990'lı yıllar ile birlikte Okulun temsilcileri BGK'yi ortak bir yaklaşım haline getirmiş ve diğer güvenlik sektörlerini de bölgesel güvenlik analizine dâhil etmişleridir. BGK yaklaşımının önceki analiz düzeylerine yönelik eleştirisi, yeteri derecede açıklayıcı olamamalarıdır.⁸ Bundan dolayı Buzan ve arkadaşları *alt sistem* olarak tanımladıkları bölgesel güvenliği ön plana çıkarmışlardır.⁹

Kopenhag Okulu BGK'leri tanımlarken, iki veya daha fazla BGK'nin iç içe geçtiği bölgeleri *süper kompleks* olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda standart ve merkezi komplekslerin dışında süper komplekslerinde oluşması mümkündür.¹⁰ Güvenlik kompleksi tanımlanırken devletlerarasındaki

---

7 Barry Buzan, Ole Wæver, "Regions and Powers: The Structure of International Security", Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

8 Uluslararası İlişkiler disiplini açısından önemli bir tartışma konusu olan Analiz Düzeyi'ni birçok uluslararası ilişkilerci ele almıştır. Bu kapsamda analiz seviyesi sorununu en ayrıntılı şekilde inceleyen J. David Singer'dir. Makalesinde iki farklı analiz düzeyinden bahseden Singer disiplinde bu analiz düzeylerinden faydalanılması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Singer, J. David, "Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Meselesi", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 3, Sayı 11 (Güz 2006), s. 3-24.

9 Buzan, Wæver, Regions and Powers, s.43.

10 Ibid, s.56-60.

güvenlik bağları ortak çıkarlar üzerinden keşşebilir ve güvenlik kompleksi olumlu bir ilişki sonucunda ortaya çıkabilir.¹¹ Ayrıca söz konusu teoriye göre, bölgesel güvenlik kompleksleri statik değil dinamik bir yapıya sahiptir. Yani zaman içerisinde bu bölgeler değişiklik gösterebilir ve yeni kompleksler meydana gelebilir.¹² Öte yandan BGK'lerin içerisinde hâkim olan güvenlik sektörlerinin önceliği farklıklar gösterebilir. Örneğin, Ortadoğu ve Güney Asya BGK'lerinde askerî ve siyasî sektörler öne çıkarken, Avrupa ve Kuzey Amerika güvenlik bölgelerinde ise siyasî, ekonomik ve toplumsal güvenlik sektörleri ön plandadır.¹³ Bölgesel güvenlik kompleksini en basit şekilde bir bölgede bulunan devletler veya devlet grupları arasında var olan coğrafi yakınlık, tarihsel bağlar ve ilişkilerden dolayı karşılıklı olarak oluşmuş güvenlik bağımlılığı şeklinde tanımlayabiliriz. Bu bağlamda, söz konusu bölgesel güvenlik bağımlılığı uluslararası ilişkiler açısından güç dengeleri, güvenlik ikilemi ve güvenlik yapıları çerçevesinde şekillenen bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴ Öte yandan Buzan tarafından daha çok coğrafyaya ve güvenlik tehditlerine atıfla yapılan BGK tanımlaması '*ulusal güvenlikleri belirli bir çerçevede (coğrafi ve askeri) birbirinden ayrı düşünülemez kadar girift bir ilişkiye sahip iki ya da daha fazla devletin, belli başlı güvenlik kaygıları açısından yeterli ölçüde güvenlik açısından birbirine bağımlı olması*' şeklindedir.¹⁵ Kopenhag Okulu'nun BGK yaklaşımında bölge güvenlik çevresinde şekillenmekte, askerî ve siyasî olarak güç sevkini kolay olduğu bir coğrafyayı kapsamaktadır.¹⁶

Herhangi bir grup devletin oluşturduğu yapıları her zaman için güvenlik kompleksi olarak tanımlamak doğru değildir.¹⁷ BGK olarak tanımlanan bölgenin, diğer bölgelerden ayrılan özellikler taşıması, bu kapsamda bölgenin coğrafi olarak birbirine yakın olması ve askerî unsurların ulaşımı

11 Ibid, s.53.

12 Ayrıca, Kopenhag Okulu BGK'leri tarih içerisinde çeşitli dönemlerde olmak üzere üçe ayırmıştır. Bu sınıflandırma, bugüne kadar BGK'lerin nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemi "1+4+ Bölgesel Güvenlik Bölgeleri" olarak tanımlamıştır.

13 Buzan, Wæver, Regions and Powers, s.463.

14 Buzan, Wæver, Wilde, Security: A New Framework for Analysis, s.11.

15 Buzan, People, States, and Fear, 1983, s.15, Buzan, Regions and Powers, s.40.

16 Buzan, Wæver, Wilde, Security: A New Framework for Analysis, s.12.

17 Buzan, Wæver, Regions and Powers, s.47.

açısından uygun olması gibi niteliklere haiz olması gerekmektedir. B i r bölgenin BGK olarak tanımlanabilmesi için çeşitli şartları taşıması gerekmektedir. Bu şartlar;

- *Bölgesel güvenlik kompleksini diğer bölgelerden ayıran belirli bir coğrafi sınırının olması,*
- *İki ya da daha fazla özerk yapının/ünitenin (genelde devletler) bölgesel güvenlik kompleksi içinde yer alması, yani anarşik bir yapının mevcut olması,*
- *Yapılar/Üniteler arasında güç dağılımını sağlayan kutupların olması,*
- *Düşmanlık ve dostluk ilişkilerinin inşa edilmesini sağlayan sosyal yapılanmanın olması,*

şeklindedir.¹⁸

Kopenhag Okulu'nun temel argümanları çerçevesinde bir bölgenin güvenlik kompleksi olarak tanımlanmasına mani olan bir durum vardır. Bu da bölge dışı bir aktörün (genelde ABD gibi bir süper gücün) bölgeye askerî müdahale yoluyla dâhil oluşu ve bölgeyi kaplamasıdır (*overlay*).¹⁹ Bu bağlamda, yapacağımız çalışmada İran ile Afganistan arasında bir güvenlik kompleksinin varlığından daha çok, iki ülke arasında bir güvenlik bölgesinin oluşmasının ihtimalleri üzerinde duracağız. Bunun içinde öncelikle söz konusu iki ülkenin nasıl bir tarihsel süreç içerisinde geçtiğine bakmamız faydalı olacaktır.

11 Eylül Öncesi İran'ın Bölgesel Dış Politikası

Kopenhag Okulu'na göre bölgesel güvenlik kompleksi temel olarak güç dengesi, tarihsel dostluk ve düşmanlıklar çerçevesinde oluşan bir kavramdır. Bu açıdan bir ülkenin bölgesindeki diğer devletler ile sahip olduğu tarihsel bağları ve ilişkileri, güvenlik bağımlılığının oluşmasında etkili olan

---

18 Ibid, s.18.

19 Ibid, s.61-63.

faktörlerdendir. Bu bağlamda, İran ve Afganistan'ın özellikle 1979 yılından sonra içinden geçtiği önemli olaylara bakmak söz konusu dostluk ve düşmanlık bağlarını anlamamız açısından faydalı olacaktır.

Tarihsel süreç açısından baktığımızda, İran'da 16 Ocak 1979 tarihinde gerçekleşen Devrim'in ardından Şah ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Öte yandan sürgünde bulunan ve otoritesi İran'da bir hayli güçlenmiş olan dinî lider Ayetullah Humeyni aynı yılın Şubat ayında İran'a dönmüş ve İran İslam Cumhuriyetini kurmuştur. Humeyni'nin kurduğu ve dinî temele dayanan yeni rejim kendi değerlerini yakın coğrafyaya ihraç etme çabasında olmuş ve "Ne Doğu Ne Batı" sloganını kendisine şiar edinmiştir.²⁰ Bundan sonraki süreçte İran dış politikası, Batı ve Amerikan karşıtlığı, 1979 yılının Aralık ayında başlayan Sovyet-Afgan Savaşı ve İran- Irak Savaşı gibi değişkenler çerçevesinde şekillenmiştir.

Bölgesel güvenliği önemli derecede etkileyen İran-İrak Savaşı ilk olarak 1979 yılı Haziran ayında İran ve Irak radyoları arasındaki propaganda savaşı ile başlamış, 1980 yılının Eylül ayında Irak tarafından Cezayir Antlaşması'nın fesih edilmesi ile savaş resmen başlamıştır.²¹ Yaklaşık sekiz yıl süren savaşta birçok taktik ve stratejiler denenmiş, ancak her iki devlet de birbirine üstünlük sağlayamamıştır. Temmuz 1988'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı Kararı gereğince, taraflar ateşkesi kabul etmiş ve İran-İrak savaşı sona ermiştir.²² Savaşın *Tanker Krizleri* döneminde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyük önem taşıyan petrol taşınım hatlarının deniz rotasının hedef alınmaya başlanması, ortaya bir ekonomik güvenlik meselesini çıkarmıştır. Bölgesel ve küresel etkileri olan bu güvenlik sorunundan dolayı, dönem içerisinde *overlay* olarak değerlendirilebilecek olan ABD de bölgeye müdahil olmuş ve ABD ile İran arasında Basra körfezinde küçük çaplı çatışmalar çıkmıştır.²³

20 Muahmmmed Rıza Hafizani, "İnkilabi İslami ve Peydayşı Jeopolityki Cediti İran", *Research Journal on Islamic Revolution*, Vol 2, No 5, Winter 2013, s. 10.

21 Iraklı yetkililer savaş kararını vermeden önce Ürdün'de ABD, Suudi Arabistan ve Körfez Emirlikleri'nden yetkililer ile görüşerek İran'a saldırı konusunda anlaşmışlardır. Bu toplantıdan beş gün sonra ise 8 yıl sürecek, yaklaşık beş yüz bin kişinin canına mal olacak ve sonunda bir kazanını olmayan İran-İrak Savaşı başlamıştır Jubin, "Syria and Iran", s.33., William L. Cleveland, "Modern Ortadoğu Tarihi (A History of the Modern Middle East)", çev. Mehmet Harmancı, Agora Yayınları, 2008, İstanbul, s.461.

22 Cleveland, "Modern Ortadoğu Tarihi", s.464-465.

23 Ibid, s.463. Kopenhag Okulu'nun temel argümanları çerçevesinde bir bölgenin

Irak savaşı döneminde, Afganistan'da başlayan Sovyet işgalinde İran'ın Afganistan'a olan ilgisi artmış ve ülkedeki Şii gruplara önemli destekler vermiştir. İran'ın bu dönemde Afganistan'daki Hazaralara ve diğer Şii gruplara yaptığı yardımlar özellikle kendi güvenliği ile doğrudan ilişkilidir.

İran-İrak savaşının sona ermesi, İran Devrimi'nin lideri Humeyni'nin ölmesi ve Sovyet işgalinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, İran dış politikası bölgesel olarak önemli bir değişiklik evresine girmiştir.²⁴ Buna paralel olarak, İran'ın Afganistan politikaları da konjonktürel olarak farklılıklar göstermiştir. Bu dönemde İran "Ne doğuluyuz, Ne batılıyız" anlayışının dışında "Hem Kuzey Hem Güney" anlayışını benimsemiş ve komşularla iyi ilişkiler çerçevesinde bir dış politika takip etmeye başlayarak, önceki dönemin aksine uluslararası toplum ile daha fazla entegre olma çabasına girmiştir.²⁵ Soğuk Savaş sonrası İran dış politikasında Afganistan ve bağımsızlıklarını yeni kazanmış Orta Asya devletleri öncelikli alanlardan biri olmuştur. Bu da söz konusu ülkelerin Tahran'ın bölgesel güvenliği açısından taşıdığı önemden ileri gelmiştir. Ayrıca İran'ın güvenlik riski açısından bölgesel olarak en önemli meselelerini, sınırı aşan ve Şii olmayan Azınlıklar²⁶, Afganistan'daki Şii ve Fars azınlıklar ile mülteciler sorunu oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere İran'ın güvenlik riski/tehdidi olarak algıladığı meselelerin salt askerî ve siyasi problemlerin dışında olanları da vardır. Bu da bize Kopenhag Okulu'nun güvenliği farklı sektörler üzerinden tanımlamasının İran dış politikası bağlamındaki geçerliliğini göstermektedir.

---

güvenlik kompleksi olarak tanımlanmasına mani olan bir durum vardır. Bu da bölge dışı bir aktörün bölgeye askerî müdahale yoluyla dâhil oluşu ve bölgeyi kaplaması (overlay) durumunun ortaya çıkmasıdır. Bölgesel kompleks içinde böyle bir durumun gerçekleşmesi, devletlerin karşılıklı bir güvenlik bağımlılığı ilişkisi kurmaktan yoksun kalmalarına sebep olabilir.

24 Lawrence Davidson, Arthur Goldschmidt, "Kısa Ortadoğu Tarihi" (A Concise History of Middle East), çev. Aydemir Güler, Doruk Yayınları, 2011, İstanbul, s.516.

25 R. K. Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Both North and South", The Middle East Journal, Yaz 1992, Cilt: 46, Sayı: 3, s. 393.

26 Bu azınlıklardan en önemlilerini Beluçlar ve Kürtler oluşturmaktadır. Kürtlerin daha çok Türkiye sınırına yakın bölgelerde yoğun olarak yaşadığı ve rejim için çok fazla tehdit unsuru oluşturmadığı görülmektedir. Ancak tamamı Sünni olan ve sınırı aşan bir nüfusa sahip olan Beluçlar, Afganistan ve Pakistan sınırı boyunca İran için önemli bir güvenlik riski olarak değerlendirilmektedir.

1990'lı yılların sonuna doğru, İran'ın Afganistan'dan algıladığı güvenlik tehdidi artmıştır. Söz konusu dönemde, Taliban tehdidinde ek olarak Afganistan sınırı boyunca ortaya çıkan güvenlik sorunları, İran'ı doğrudan tehdit etmiştir. Tahran açısından bu tehditler, sınırın güvenliksiz hale gelmesi, buna paralel olarak uyuşturucu ve insan kaçakçılığının artmış olması, Sovyetler işgali ile başlamış olan Afgan mülteci sorunu ve terörizm gibi başlıklar altında irdelenebilir. 1996'dan sonra Taliban'ın Afganistan'daki etkisini artırmasıyla bahsi geçen tehditler daha da büyümüştür. Ayrıca Taliban'ın Şiileri ülke içindeki en büyük düşman olarak görmesi ve Bamyan gibi yaşadıkları kentleri hedef alması İran'ı önemli derecede rahatsız etmiştir. Bu bağlamda, Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Mezar-i Şerif kentinin 1998 yılının Ağustos ayında Taliban tarafından ele geçirilmesi ile büyük bir kriz ortaya çıkmıştır. Taliban kuvvetleri bu şehirde bulunan İran Konsololuğu'nu basarak burada çalışan İranlı diplomatlar ile İran resmi haber ajansı İRNA'nın Mezar-ı Şerif büro şefi Mahmud Saremi'yi rehlin almış²⁷ ve daha sonra bu kişileri öldürülmüştür.²⁸ Söz konusu olaydan sonra İran ile Taliban yönetimi savaşın eşğine kadar gelmiştir.²⁹ 1996-2001 yılları arasında Tahran ile Kabil arasındaki ilişkiler krizlerin olduğu, tehdit algılamalarının en üst düzeyde tutulduğu ve güvenlik tehditlerini barındıran bir halde devam etmiştir.

11 Eylül saldırılarının ardından Taliban'ın iktidarını kaybetmesi, İran'ın Afganistan'daki politikalarının değişmesine neden olmuş ve Tahran bundan sonraki süreçte güvenlik merkezli ve Afganistan'ın istikrarını önceleyen bir dış politika takip etmiştir.

11 Eylül Öncesi Afganistan'ın Bölge ve Dünya Siyasetindeki Rolü

Barry Buzan ve Ole Wæver, ülkeler arasında bölgesel güvenlik kompleksinin

27 Abrar, Mahmud Saremi, Taliban Tarafından Esir Alındı,10.08.1998.

28 Ahmed Raşid, "Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun" (Taliban: Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia), çev: Osman Akinhay, Everest-Mozaik, İstanbul, 2001, s.119.

29 Reuters'in 09.09.1998 tarihli ve "İran Taliban'a Baskıyı Arttırdı" başlıklı haberinde Devrim Muhafızlarına mensup 70 bin askerin Afganistan sınırındaki Tatbikat için görevlendirilmesi emrinin İran'daki tüm orduların komutanı olarak görülen Ali Hamaney tarafından verildiği belirtilmiştir.

oluşmasını, dostluk ve düşmanlık ilişkilerinin inşa edilmesini sağlayan sosyal yapıların varlığına ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir.³⁰ Bu bağlamda, İran'ın özellikle Sovyet işgali ve sonrasında Afganistan'da belli gruplar üzerinden sosyal bir yapı inşa etmeye çalıştığı görülmektedir³¹. Bu noktada, Afganistan'ın yakın tarihindeki önemli gelişmeler ve İran tarafından ülkedeki sosyal yapılara yapılan yardımlar önemlidir.

Afganistan'da 1978 yılında gerçekleşen Nisan Darbesi³² sonrasında iktidarı elinde bulunduran komünist yönetimler üzerinden SSCB Kabil'de önemli bir nüfuz kazanmış ve sistemi dönüştürmeye başlamıştır. Öte yandan, İran İslam Devrimi sonrası kurulan yeni rejimin SSCB'yi tehdit olarak algılamasından dolayı Afganistan'ın İran ile ilişkileri işgal öncesi dönemde durağan bir şekilde seyretmiştir. Afganistan 1979 yılının Eylül ayında yeniden bir darbe ile iktidar değişikliğine gitmiştir. Darbe ile birlikte, Taraki'nin yerine uzun yıllar ABD'de eğitim görmüş olan Hafizullah Emin iktidara geçmiştir.³³ 100 gün süren Emin'in iktidarı KGB'nin verdiği istihbarat ve Kızıl Ordu'nun sağladığı askerî destek ile Babrak Karmal tarafından sona erdirilmiştir. Emin'in iktidardan uzaklaştırılmasının sebebi iç siyasetteki öngörülemez kararları ve dış siyasette Pakistan üzerinden ABD ile yakınlaşma çabaları olmuştur.³⁴ Babrak Karmal'in yönetimi ele alması sonucunda, Kabil tam anlamıyla SSCB'nin uydusu haline gelmiştir ve Karmal'in daveti üzerine 27 Aralık 1979'da Sovyetlerin Afganistan işgali başlamıştır.³⁵

1979 yılında başlayan Sovyet işgalinden 1992 yılına kadar geçen süreçte Afganistan'ın yönetimi açısından Kabil'i merkez almak eksik bir analiz

---

30 Buzan, Wæver, *Regions and Power*, s.18.

31 Raşid, Taliban, s.119

32 Bu darbenin bazen Saur darbesi olarak adlandırılmasının sebebi, darbenin Farsi Takvime göre ikinci aya denk gelen "Saur" veya "Sawr" ayında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu ay kabaca 21 Nisan ile 21 Mayıs tarihleri arasını kapsar.

33 Esedullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2001., s.79, Kabil Radyosu ise Taraki'nin ciddi bir hastalıktan dolayı sabaha karşı hayatını kaybettiğini duyurmuştur.

34 Peter Tomsen, "The Wars of Afghanistan", Paperback Pub., December, 2013, s.161-162, Oğuz, s.131-133.

35 Amin Saikal, "Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival", I.B.Tauris Publications, New York, 2012, s.196.

yapmamıza neden olacaktır.³⁶ Bu dönemde ülkede tek merkezde toplanan bir güçten bahsetmek mümkün değildir. Kabil'in desteklediği Sovyetlere karşı çevredeki gruplar (mücahit hareketler) gerek dışarıdan aldığı yardımlar gerekse de iç ittifakların verdiği destek ile mücadele etmiştir. Bu dönemde dışarıdan yapılan yardımların bölge güvenliğine yaptığı etki açısından rolü çok büyüktür. İran, ABD, Çin, Suudi Arabistan ve Pakistan'ın Afganistan'da desteklediği farklı gruplar zaman içerisinde Mücahidin adını almış ve bu gruplar 1989 yılına kadar mücadele ettiği SSCB'ye ağır bir yenilgi yaşatmıştır.³⁷ Mücahitlere³⁸ belirtilen ülkelerin dışında uluslararası toplumdaki ve özellikle Müslüman ülkelerden de büyük destek gelmiştir. Bu dönemde Afganistan'a savaşıma gelen mücahit gruplardan biri olan Suudi grubu 1988 yılında El-Kaide terör örgütüne dönüşmüş ve grubun liderliğini Usame Bin Ladin yapmıştır.³⁹ Savaşmak için gelen bu yabancıların gerek bölge güvenliğine gerek küresel güvenliğe karşı oluşturdukları veya taşıdıkları potansiyel tehdit/riskler 11 Eylül 2001'de yapılan saldırı ile ortaya çıkmış ve günümüze kadar devam etmiştir.

İşgal dönemindeki Afganistan İran ilişkilerine baktığımızda, İran özellikle Abdul Ali Mezari liderliğindeki Hazaraları desteklemiş ve İran'da eğitim verdiği Hazaraları Sovyetlere karşı savaşıma göndermiştir. 1990'lı yılların başında Sovyetlerin ekonomik olarak çökmesi ve Gorbaçov'un açıkladığı Glasnost ve Perestroyka (Açıklık ve Yeniden Yapılanma) politikaları çerçevesinde SSCB, Afganistan işgalini sona erdireceğini açıklamıştır. Bu çerçevede Sovyet güçlerinin Afganistan'dan çekilmesi başlamış ve İran'ın da çeşitli fraksiyonlarını desteklediği Mücahitler büyük bir za-

36 Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 153.

37 Z. Nilüfer Karacasulu, "Bölgesel Güvenlik Analizi Afganistan", Beta Yayıncılık, 2011, İstanbul, s.39.

38 Bunlar; 1-Sünni Peştunların oluşturduğu Hizb-i İslam, 2- Sünni Taciklerin oluşturduğu Cemiyet-i İslam, 3- Gülbettin Hikmetyar'ın liderliğini kabul etmeyen Peştunların oluşturduğu Hareket-i İnkılab-i İslam, 4- Suudi Arabistan'daki Vahabi fraksiyonlar tarafından desteklenen İttihad-i İslami (Taliban'a kaynaklık edecek), 5-Hazara Şiiilerinin oluşturduğu ve İran tarafından desteklenen Hizb-i Vahdet, 6- Özbeklerin oluşturduğu Cünbüş-ü Milli'dir.

39 Nouredin Nimeti, "Cünbüşü Mukave-mat ve Tehacümü Şureviy beh Afğanistan der Salhayı 1979-1989", *Siyaset Bilimi ve Hukuk Üniversitesi Dergisi*, Tahrani, 2013, 43. Cilt, 2. Sayı, s.255.

fer kazanmıştır.⁴⁰ Her ne kadar işgal sonrası dönemde Kabil’de kurulmuş geçici bir hükümet mevcut olsa da⁴¹, ülkenin kırsalında güçlenen Peştun kuvvetlerini de görmezden gelmek mümkün değildir. Söz konusu Peştun gruplar ABD’nin de desteği ile 1994 yılında kurulacak ve kısa bir süre sonra yönetimi ele geçirecek olan Taliban’ın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1994 yılının Kasım ayında kurulan Taliban,⁴² aynı ay içerisinde Kandahar, Laşkarga ve Hilمند vilayetlerini ele geçirmiş ve 1995 yılının Şubat ayına geldiğinde Afganistan’daki 30 vilayetin dokuzunu kontrolü altına almıştır.⁴³ Taliban uzun bir süre ülke içinde bulunan diğer gruplarla mücadele etmiş ve ülkedeki kontrolün büyük bir kısmını ele geçirmiştir. 2000’li yıllara girilirken acımasız ve kanlı uygulamalarından dolayı uluslararası toplumun Taliban’a karşı tepkisi artmıştır. Bu dönemde El-Kaide ile birlikte hareket etmeye başlayan Taliban’ı uluslararası alanda destekleyen ve tanıyan yalnız üç devlet kalmıştır.⁴⁴ Öte yandan Afganistan’da yönetimi elinde bulundurduğu dönemde Taliban, Tahran’ın öncelikli güvenlik riskleri arasında yer almıştır. İran’ın Taliban’dan algıladığı güvenlik tehdidi ve stratejik çıkarlarına karşı oluşturduğu riskin bu denli büyük olmasının çeşitli nedenleri vardır. Bunlar;

- Taliban’ın ülkede yaşayan ve azınlık olan Şii Hazaralara karşı takip ettiği sert politikaların İran’ın çıkarları açısından ortaya çıkardığı sonuç,
- Sovyet işgali dönemine benzer bir şekilde Afganistan’dan İran’a yönelik büyük bir göç dalgasının gerçekleşme ihtimali,

---

40 Sovyetlerin Afganistan’dan çekilmesi 15 Şubat 1989’da resmen sona erecektir.

41 Afganistan’da çekilme sürecinde ilk olarak Necibullah hükümeti görev yaparken, 1992 yılında yapılan baskın ile yerine Burhannedin Rabbani liderliğindeki Tacik ağırlıklı bir hükümet kurulmuştur. Bu dönemde ülkede bir parçalanmışlıktan söz etmek mümkündür. Özellikle Kabilde Taciklerin ağırlığı, Kuzeyde Raşid Dostum liderliğindeki Özbeklerin hâkimiyeti ve güneyde Peştunların kontrolü buna örnek olarak gösterilebilir. İran’ın özellikle bu dönemde Taciklere yönelik bir temayüllü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

42 Kaynaklarda, 1994’ün Aralık ayında yaklaşık 12 bin menderese öğrencisinin savaşmak için Taliban’a katıldığı belirtilmektedir.

43 Raşid, s.375.

44 Bu ülkelerde; Suudi Arabistan, Pakistan ve Birleşik Arap Emirlikleri idi.

- Afganistan'da güçlü bir Taliban'ın İran içerisinde bulunan Sünni kökenli Beluçları Tahran'a karşı harekete geçirebileceği korkusu,
- İran'ın rakibi olan ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın Taliban'ı bölgesel çıkarları açısından bir maşa olarak kullanabilme ihtimali,
- Taliban'ın üretimini teşvik ettiği uyuşturucunun İran üzerinden gerçekleştirilen ticareti ve bunun İran'ın toplumsal yapısına verdiği zararlar olarak gösterilebilir.

11 Eylül saldırılarının ardından İran açısından Afganistan yeni fırsatlar ve tehditler ortaya çıkarmıştır.

Amerika'nın New York şehrinde bulunan Dünya Ticaret Merkezi'nin faaliyet binalarının hedef alındığı 11 Eylül 2001 terör saldırıları ABD açısından olduğu kadar Afganistan ve bölge ülkeleri açısından da bir kırılma noktası olmuştur. Bu saldırıların ardından başlayan ABD öncülüğündeki operasyon sonucunda Afganistan'da Taliban rejimi yıkılmış ve ülke yeniden dizayn edilemeye çalışılmıştır.⁴⁵ Öte yandan 11 Eylül sonrası döneme İran'ın güvenliği açısından baktığımızda, ABD tarafından gerek Afganistan'ın işgal edilmesi, gerekse de 2003 yılında başlayan Irak işgali büyük ironiler taşımaktadır. Tahran açısından bu durumun ortaya çıkardığı ikilem, bir taraftan kendisi için küresel anlamda en büyük düşman olarak gördüğü ABD tarafından çevrelenmesi iken, diğer taraftan güvenliği açısından tehdit olarak gördüğü Saddam Hüseyin ve Taliban rejimlerinin ortadan kaldırılması olmuştur. Bu bağlamda İran, daha önce siyaseten zayıf kaldığı komşu ülkeler Afganistan ve Irak'ta, bundan sonraki süreçte önemli bir bölgesel güç haline gelmiştir. Kopenhag Okulu temsilcilerinin 2003 yılında yazdıkları eserde Afganistan'ı bölgede yalıtıcı (*insulator*) devlet olarak değerlendirmelerine rağmen, daha sonraki dönemde bunun değiştiği, İran ile geçmişten gelen bağlarının da etkisiyle iki ülke arasında bir güvenlik bağımlılığının ortaya çıktığı söylenebilir.⁴⁶ Tüm bunların dışında bir gerçek

45 Afghanistan Reconstruction: Fact vs. Fantasy, Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR), New York City, 2015, https://www.sigar.mil/newsroom/ReadFile.aspx?SSR=7&SubSSR=29&File=speeches/15/SIGAR_Cornell_Speech.html.

46 Buzan, Wæver, Regions and Powers, s.110

daha vardır, o da ABD'nin artık bölgenin bir aktörü haline gelmesidir. Daha önceki dönemlerde nüfuz gücü ile bölgede var olmaya çalışan Washington, 11 Eylül sonrası dönemde gerek askerî gerekse siyasî olarak doğrudan bölgeye müdahil olmaya başlamıştır. Bu bağlamda ABD, bölgenin güvenlik paradigmaları içinde Kopenhag Okulu'nun tanımladığı bölgeyi kaplaması (*overlay*) rolü ile önemli bir değişken olmuştur.

Afganistan'ın Yeniden İnşa Süreci ve Güvenlik Sorunsalı

11 Eylül'den sonra Tahran'ın Kabil'e yönelik politikalarında önemli değişiklikler olmuştur. Özellikle bu ikili ilişkiye güvenlik açısından baktığımızda birçok değişkenin olduğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda 2001 sonrası İran ile Afganistan arasındaki münasebetleri güvenlik kapsamında ele alırken, Tahran yönetiminin Şii ve Tacik gruplarla olan yakın ilişkilerini, Afganistan'daki siyasî rolünü, yaptığı pozitif ekonomik etkileri, İran'ın ABD'nin politikalarına karşı geliştirdiği hamleleri, su sorununu, uyuşturucuyla mücadele girişimlerini, enerji güvenliğini ve mülteci sorununu ele almak gerekmektedir. Söz konusu değişkenlerin tümünün içinde olduğu bir analiz, iki ülke arasındaki olası bir bölgesel güvenlik kompleksinin oluşup oluşmadığı konusunda bize bir fikir verecektir. Nitekim Kopenhag Okulu'na göre güvenlik çok boyutlu yaklaşılması gereken bir meseledir.

İran, Afganistan'da 11 Eylül sonrası dönemde, etnik ve mezhepsel bir yaklaşım sergilemeyeceğini göstermeye çalışsa da fiiliyatta öyle olmamış, Afganistan siyasetinde belirli bir dönem için mezhepçi politikalar izlemeye devam etmiş ve kendisine doğal müttefik olarak gördüğü Şii'leri⁴⁷ ve özellikle de Hazaraları Afganistan siyasetinde desteklemiştir. Bunun en önemli göstergesi 2001 sonrasında Hazaraların Afganistan'da elde ettiği siyasî güçtür. Hazaralar daha önceki hiç bir dönemde ülkede bu denli bir siyasî güç elde edememiştir. Tahran yönetiminin bu noktada rolü büyüktür. İran, Hazaralardan sonra özellikle Tacik grupları Afganistan'da desteklemiştir. Tahran tarafından Taciklerin desteklenmesinin en önemli sebebi hiç şüphesiz bu grubu kendilerine etnik olarak yakın görmelerinden kaynaklanmak-

---

47 Afganistan'da yaşayan Şii'lerin büyük bölümü Hazaralar'dan oluşmaktadır. Diğer taraftan ülkede yaşayan Kızılbaşlar ve Aymaklar gibi küçük Şii gruplarda bulunmaktadır.

tadır.⁴⁸ Taliban'ın iktidara gelmesi ile birlikte Afganistan'daki etkinliğini tamamen kaybeden Tahran, 2001 sonrası dönemde Hazaralar ve Tacikler ile ülkedeki bu gücünü yeniden konsolide etmiştir. Buna ek olarak, İran'ın 11 Eylül sonrası dönemdeki Afganistan'a yönelik politikalarını sadece mezhepsel ve etnik değişkenler üzerinden analiz edersek yanlış ve eksik bir analiz yapmış oluruz. Bu dönemde ortaya çıkan Afganistan'a yönelik farklı politikaların, İran'ın güvenliğine ilişkin olarak ortaya çıkardığı etkileri değerlendirmek gerekmektedir. Özellikle İran'ın iki ülke arasındaki bağımlılığı ve ilişkileri artırma çabasını yalnızca dış politika hamlesi olarak görmemek gerekir, bu hamleler aynı zamanda İran'ın bölgesel güvenliğine yönelik Tahran tarafından yapılan birer manevra olarak değerlendirilebilir.

İran'ın 2001 sonrası Afganistan'ın yeniden inşa sürecinde oynadığı pozitif role ekonomik açıdan baktığımızda, Afganistan'ın hızlı bir şekilde yeniden imar edilmesi konusunda önemli çabalar sarf ettiği görülmüştür.⁴⁹ 2002 yılının Temmuz ayında Tokyo'da Afganistan'ın yeniden inşasının ele alındığı konferansta, İran, beş yıllık bir süre için Afganistan'ın yeniden inşasına 560 milyon dolar yardım edeceğini taahhüt etmiştir. Tahran tarafından taahhüt edilen bu yardımın 250 milyon dolarının karşılıksız hibe şeklinde olacağı, 250 milyon doların ikili harcamalar veya proje yardımları ve 60 milyon dolarının ise geçici yönetime yardım ve devlet kurumlarının yeniden tesis edilmesi için verileceği belirtilmiştir.⁵⁰ İran yaptığı bu yardım miktarı ile Tokyo Konferansı'nda Afganistan'a en çok yardım eden ülkeler sıralamasında 5. ülke olmuştur. Öte yandan İran'ın yardımları yalnız Tokyo Konferansı ile sınırlı kalmamıştır. İran ayrıca, 2006 yılının Ocak-Şubat aylarında gerçekleşen Londra Konferansı'nda Afganistan'a daha önce taahhüt ettiği miktara ek olarak 100 milyon dolar daha vereceğini beyan etmiştir.⁵¹

48 Afganistan'da yaşayan ve en büyük ikinci etnik grup olan Taciklerin Türk olduğu iddia edilmektedir. Buna karşın bazı kaynaklarda da Taciklerin Aryan ırkına mensup olduğu ifade edilmektedir. Öte yandan az olmakla birlikte bazı kaynaklarda Taciklerin Arap olduğunu iddia etmektedir. Farsçanın bir çeşidi olan Darice'yi konuşan Taciklerin, tamamına yakını ise Sünni'dir. Bu iki farklı özellik Tacikler üzerindeki tartışmaları daha da arttırmaktadır.

49 İbrahim Abbas, Mecid Rençberdar, "Kumek-Hayı Maliyi İran Ba Afganistan: Ehdafi ve Asarı İğtisadiy An", http://www.sid.ir/fa/VEWSSID/J_pdf/30813901107.pdf. erişim tarihi: (29.08.2015).

50 Abbas, Rençberdar, s.198.

51 Kayhan Barzegar, "Iran's Foreign Policy in Post-Taliban Afghanistan", *The Washington Quarterly*, (2014), 37:2, s.126.

Diğer taraftan, 11 Eylül sonrası dönemde iki ülke arasındaki ticarî ilişkilere baktığımızda, 2001 yılında 60 milyon dolar olan ticaret hacminin⁵² 2012 yılına gelindiğinde 2 milyar dolar seviyelerine yükseldiği görülmektedir.⁵³ Bu ticarî ve ekonomik bağların sonucunda iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştiği ve bunun da özellikle güvenlik politikalarını etkilediği dile getirilmektedir.

Bu bağlamda Koppenag Okulu'nun *sektörel analiz* olgusuna değinmek faydalı olacaktır. Güvenliğin yalnız askerî ve siyasî tedbirler içermediğini dile getiren Okul, bunların yanında çevresel, toplumsal ve ekonomik koşullarında güvenlik üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir.⁵⁴ İran 11 Eylül sonrası dönemde, Afganistan'a yaptığı yaklaşık 650 milyon dolarlık yardım ve bunun yanında bu ülkedeki farklı gruplara sağladığı maddi destekleri ile bölgesel güvenlik kompleksinin oluşmasının temel şartlarından biri olan düşmanlık ve dostluk ilişkilerinin inşa edilmesini sağlayan sosyal ve ekonomik yapılar oluşturulmasına önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2 milyar dolar seviyelerine çıkarılması güvenliği etkileyen bir diğer olumlu ekonomik gelişmedir. Böylelikle iki ülke arasında olası bir BGK'nin oluşması sürecinde ekonomik değişkenlerin etkisinin de olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan temelleri Afganistan'ın Sovyet işgali yıllarına dayanan mülteciler konusu İran için en önemli güvenlik sorunlarından biridir. İşgal döneminde 4 milyona yakın Afganistan vatandaşı Pakistan veya İran'a sığınmıştır. Bu kişilerden yaklaşık 1,5 milyonunu ülkesine kabul eden İran, zaman içerisinde söz konusu mültecilerin ülkede çeşitli toplumsal sorunlara yol açtığını tecrübe etmiştir. Sovyetlerin geri çekilmesinin ardından bir kısım mülteci yeniden Afganistan'a dönmüş,⁵⁵ ancak daha sonra ortaya çıkan Taliban tehdidi ile birlikte önemli bir Afgan nüfusu mülteci olarak yeniden

---

52 Official: Iran-Afghanistan Bilateral Ties Unaffected by Western Sanctions , Fars News Agency, Şubat 2013, <http://english.farsnews.com/newstext.php?nn=9107144322>.

53 Sumitha Narayanan Kutty, "Iran's Continuing Interests in Afghanistan", *The Washington Quarterly*, (2014), 37:2, s.146.

54 Buzan, Wæver and Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*.

55 Sovyet işgalinin sona ermesi ile birlikte yaklaşık 1,2 milyon insanın Afganistan'a geri döndüğü ancak İç savaşın şiddetini artırmasıyla birlikte yeniden bir göçün başladığı ifade edilmektedir. http://www.refugeecooperation.org/publications/afghanistan/pdf/10_schmeidl.pdf, erişim tarihi: (22.09.2015).

Pakistan ve İran'a sığınmışlardır. Sosyal yaşamın yanında, İran ekonomisi için de büyük bir yük getiren ve önemli bir tehdit oluşturan bu sığınmacılar, aynı zamanda ülke içindeki demografik yapıyı etkileyerek çeşitli sorunlara yol açmışlardır. Bunların başında yerel halkın iş olanaklarını azaltıp işsizlik oranını arttırmaları gelmektedir. Sığınmacıların İran'a geçişleri özellikle İran-Afganistan sınırını güvenlik açısından zayıflatmıştır. Her ne kadar Tahran yönetimi izinsiz geçişleri önlemek için güvenlik önlemleri almaya çalışsa da, bu bölgelerde bir insan kaçakçılığı sektörünün oluşmasının önüne geçememiştir.

Afganistan'dan gelen sığınmacıların zaman içerisinde İran için önemli bir güvenlik sorununa dönüştüğü söylenebilir. Özellikle Sünni Afganlıların İran'da bulunan diğer Sünni gruplarla etkileşim içerisine girmesi ve gelen sığınmacıların bir kesiminin Taliban rejiminin getirdiği radikal din anlayışını İran'a taşıma endişesi, Tahran'ın bu sorun ile yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Bu sebeplerden dolayı İran sığınmacı sorununu kalıcı bir şekilde çözmek için özellikle 2001 sonrası dönemde kademeli bir şekilde bu kişileri Afganistan'a göndermeye başlamıştır.⁵⁶ Bu kapsamda, 2002 yılından 2013 yılına kadar olan sürede 909 bin 957 Afganistanlı sığınmacı BMMYK'nin desteği ile İran'dan ülkesine dönmüştür.⁵⁷

İran ile Afganistan arasında ortaya çıkan bir diğer önemli güvenlik sorunu mülteci meselesi ile bağlantılı olan uyuşturucu meselesidir. Söz konusu iki mesele de sınır güvenliği ile birebir ilişkilidir. İran, dünya uyuşturucu ticaretinin ana geçiş güzergâhlarından biri konumundadır. Tahran bu sorunun üstesinden gelebilmek için 900 kilometreden uzun bir sınıra sahip olduğu komşusu ile sınır güvenliğini sağlamak zorunda olduğunun farkındadır. Bu bağlamda alınan önlemlere rağmen İran'da son otuz yılda yaklaşık 3.700 güvenlik görevlisinin öldüğü, ayrıca 12.000'nin üzerinde kişinin de yaralandığı belirtilmektedir.⁵⁸ Tahran bu sorunla mücadele edebilmek için özellikle Afganistan'ın istikrarlı bir yapıya sahip olması gerektiğinin ve ülke genelinde etkili kontrole sahip bir iktidarın, uyustu-

56 İnsan Hakları İzleme Örgütü 2002 Raporu (Human Rights Watch Report 2002), "Closed Door Policy: Afghan Refugees in Pakistan and Iran", Vol. 14, No. 2(G). <http://www.hrw.org/reports/2002/pakistan/>, erişim tarihi: (22.09.2015).

57 Ibid, s.5

58 Iran on 'Frontline' of Fight Against Drug Smuggling, Al Arabiya, 26 Haziran 2013.

rucu üretiminin önüne geçebileceğinin farkındadır.⁵⁹

Genel olarak değişen güvenlik paradigması ile birlikte İran'ın son yirmi yıllık süreçte tehdit/risk algıladığı güvenlik meseleleri önemli değişikliklere uğramıştır. Özellikle uyuşturucu sorunu ile mücadele ve mülteci meselesinin çözülmesi her ne kadar salt güvenlik konuları gibi görünmese de zaman içerisinde İran'ın güvenlik gündeminin başlıca konuları arasına girmiştir. Bu kapsamda Buzan tarafından *'ulusal güvenlikleri belirli bir çerçevede (coğrafi ve askerî) birbirinden ayrı düşünülemez kadar girift bir ilişkiye sahip iki ya da daha fazla devletin, belli başlı güvenlik kaygıları açısından yeterli ölçüde güvenlik açısından birbirine bağımlı olması'* şeklinde yapılan BGK tanımlanmasının, iki ülke arasında gerek mülteci gerekse uyuşturucu ile mücadele bağlamında ortaya çıkan sınır güvenliğine ve diğer girift ilişkilere ne kadar uygun düştüğünü görmek mümkündür. Bu bağlamda İran kendi kamu düzenini tesis etmek ve güvenliğini sağlamak için Afganistan'ın da toplumsal ve ekonomik istikrarını incelemek zorundadır.

11 Eylül'ün hemen öncesinde ve sonrasında meydana gelen gelişmeler İran ve ABD gibi iki düşman ülkenin, bazı dönemlerde işbirliği yapabileceğini veya en azından güvenlik politikalarının ortak bir noktada kesişebileceğini göstermiştir. Bu da Tahran ve Washington'un Afganistan'daki politikalarının geçici bir süre ile birbirine yakın olmasına neden olmuştur. Ancak ABD ve İran arasındaki bu yakınlaşma uzun sürmemiş 2004 sonrası dönemde yeniden gergin ve çatışmacı bir ilişkiye dönüşmüştür. Diğer taraftan İran, ABD'nin Afganistan gibi sınır komşusu olan bir bölgeye yerleşmiş olmasının risklerini de hesaplamaktadır. Bu kapsamda Tahran özellikle güvenlik kaygılarından dolayı Afganistan'da uzun süreli bir ABD varlığına şiddetle karşı çıkmıştır. Tahran ve Washington arasındaki bu karşılıklı mücadelenin Afganistan'ın içinde de devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, İran ve ABD'nin Afganistan'da askerî olarak olmasa da, yumuşak güç araçları ve istihbarî olarak kıyasıya bir rekabet içerisinde olduğu görülmektedir.⁶⁰ İran ulusal güvenliği ve Afganistan'daki nüfuzunu

---

59 Cansın Özel, Afganistan ve Pakistan'da Yaşanan Sorunlar ve Bu Sorunların Uluslararası Güvenliğe Etkileri, Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları, Bilgesam Yayınları, 2013, s.138.

60 İran'ın en önemli yumuşak güç unsurlarından biri olan ve İran kültürünün transferini sağlamak için çalışan İmam Humeyni Yardım Komitesi'nin (İmam Khomeini Relief

arttırmak üzerinden Kabil'de rol oynarken, Washington güvenlik ve terörizmle mücadele kaygıları öncelikli olmak üzere küresel anlamda bölgede var olmaya çalışmaktadır. Bu iki aktörün Afganistan'daki rollerinin öncelikli olarak seviye açısından farklılıklar arz ettiğini saptamak gerekmektedir. İran'ın bölgesel bir aktör olduğu, elindeki gerek sert güç (*hard power*) gerekse yumuşak güç (*soft power*) araçlarının ancak bölgesel düzeyde etki edecek bir kapasiteye sahip olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca bölgesel komplekse dışarıdan müdahalelerin gerçekleşmesi, devletlerin karşılıklı bir güvenlik bağımlılığı ilişkisi kurmaktan yoksun kalmalarına sebep olabilir. Süper güç olan ABD sahip olduğu olanak ve imkânlar açısından tüm BGK'lara müdahil olma kabiliyetine (*bölgeyi kaplaması-overlay*) sahiptir. Ancak burada hangi aracı ne seviyede kullanacağı da Washington'un inisiyatifindedir. Bu kapsamda Afganistan, İran, Pakistan ve Hindistan'ı da içine alan bir bölgede oluşması muhtemel bir Güney Asya bölgesel güvenlik kompleksinde ABD'nin daha çok askerî, siyasî ve ekonomik araçlarla yer bulmaya çalıştığını görmek mümkündür. Her ne kadar böyle bir komplekse dâhil olmak için Kopenhag Okulu'nun üzerinde durduğu şartları⁶¹ taşıyorsa da, ABD'nin süper güç olması ve bu bölgedeki çıkarları onu bu denklem içerisinde değerlendirmemizi gerekli kılmıştır.

İran, Ortadoğu ülkeleri arasında önemli miktarda petrol ve doğalgaz rezervine sahip olan ülkelerden biridir. Bu açıdan enerji geçiş yolları ve enerjinin uluslararası piyasalara ulaştırılması Tahran için önem arz eden bir husustur. Ancak su kaynakları bakımından ise İran'ın aynı durumda olduğunu söylemek pek mümkün değildir. İran kurak olarak nitelendirebileceğimiz bir konumda yer almaktadır.⁶²

Foundation-IKRF) Afganistan'da, Tahran'ın ideolojik ve siyasal amaçlarını destek bulmak ve ülkede ABD'ye karşı politik hamleler yapmak amacıyla 30 binin üzerinde İranlıyı görevlendirdiği iddia edilmiştir. Buna karşın, ABD tarafından yayımlanan 2014 Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Yayıncılık başlıklı kapsamlı faaliyet raporunda kamu diplomasisi için 2014 yılında en çok harcamanın Afganistan'a yönelik olarak gerçekleştirildiği belirtilmiştir. ABD'nin yalnız 2014 yılında Afganistan'a kamu diplomasisi alanında harcadığı miktar 65 milyon dolardır.

61 1-Ülkelerin coğrafik konumları açısından bir birine yakın olması; 2-Devletlerin güvenlik sahasındaki ilişkileri açısından bir birleriyle bağlantılı olması; 3-Ülkeler arası güç ilişkilerin ve karşılıklı jeostratejik çıkarların mevcudiyeti; 4-Komşuluk, savunma, destek, şüphe veya korku içeren güçlü ilişkilerin varlığı.

62 İranlı Su Uzmanı Arash Azaranfar ile gerçekleştirilen röportaj, ORSAM, <http://www.orsam.org.tr/tr/SuKaynaklari/uzmangorusugoster.aspx?ID=707>, erişim tarihi: (21.09.2015).

İran açısından su sorununa baktığımızda, söz konusu durumun güvenlik boyutunun da olduğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda Afganistan ile İran arasında 1973 yılında imzalanmış olan Helmand Nehrine ilişkin su paylaşımı konusundaki anlaşma iki ülke arasındaki su rejimini düzenlemektedir. Söz konusu anlaşmaya göre İran'a Helmand Nehri'nden saniyede 26 m³ (26 m³/sn) su verilmesi gerekmektedir.⁶³ Ancak Taliban'ın Afganistan'da yönetimi ele aldığı 1996 yılından, Kabil'deki iktidarını kaybettiği 2002 yılına kadara geçen sürede söz konusu su paylaşımı anlaşmasının rafa kaldırıldığı görülmüştür. 2002 sonrası Afganistan'da göreve gelen yönetim ise Helmand Nehrine ilişkin anlaşmayı onaylamış ve yeniden uygulamaya sokmuştur. 2012 yılının Mart ayında İran, Afganistan ve Tacikistan arasında imzalanan memorandum ile su, enerji ve demiryolu hatları konusunda bir anlaşma sağlanmıştır.⁶⁴ Ancak daha sonra kurulması planlanan çalışma komisyonlarının kurulmadığı ve Farsça konuşan bu üç ülke arasında söz konusu alanlarda hayata geçirilmeye çalışılan işbirliğinin yapılamadığı belirtilmiştir.⁶⁵ Görüldüğü üzere su sorunu gibi çevresel faktörler her ne kadar askerî ve siyasî konuların dışında bir konu olmasına karşın çeşitli güvenlik meselelerini etkileyebilmektedir. Bu kapsamda Kopenhag Okulu'nun ekolojik güvenlik ya da çevresel güvenlik başlığı altında irdelediği güvenlik türünün ülkeler arasındaki ilişkileri de etkileyebildiği görülmüştür. Bu çerçevede Tahran ile Kabil arasındaki ilişkilerin olumlu bir düzlemde seyretmesi su konusundaki anlaşmazlıkların ortaya çıkmasını engelleyecektir. Buna ek olarak Tahran, Kabil ve Duşanbe arasında su konusuna ilişkin olarak oluşturulacak bir ortaklığın bölgesel güvenliğe olumlu etkilerinin olabileceği değerlendirilmektedir.

İran'ın enerji kaynaklarına baktığımızda doğal gaz miktarı açısından kanıtlanmış rezervleri ile dünyada birinci sırada olduğunu görmekteyiz. Bu rezervler dünya doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %18,2'sine denk gelmektedir.⁶⁶ Petrol açısından baktığımızda ise İran dünya rezervlerinin yaklaşık

---

63 Su Uzmanı Arash Azaranfar ile gerçekleştirilen röportaj.

64 Dushanbe Quadrilateral Meeting Looking Past Us Curbs Govt Pushes Ahead With İp Project, The Express Tribune, 26 Mart 2012.

65 ORSAM Su Araştırmaları Programı uzmanı Dr. Tuğba Evrim Maden ile gerçekleştirilen görüşme.

66 BP Statistical Review of World Energy June 2015, s.20, http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy_economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-natural-gas-section.pdf, erişim tarihi: (22.09.2015).

%10'una sahiptir. Bu miktar OPEC ülkeleri arasında yaklaşık %13'lük bir orana tekabül etmektedir. Petrol açısından dünyanın 4. büyük rezervine sahip İran'ın kanıtlanmış petrol rezervlerinin 157 milyar varil olduğu tahmin edilmekte olup, bunların %70'i denizde, %30'ü ise karada yer almaktadır.⁶⁷ Söz konusu enerji rezervlerinin çıkarılması kadar, işlenmesi ve uluslararası piyasalara ulaştırılması da büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, İran'a uygulanan yaptırımlardan en çok etkilenen sektörlerin başında enerji sektörü gelmektedir.

İran, enerji güvenliğini sağlamak için özellikle komşuları ile olumlu ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu komşularının başında da Afganistan gelmektedir. Tahran'ın Kabil ile sahip olduğu ticarî ilişkiler içerisinde enerjinin önemli bir yer tuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İran'ın Afganistan'ın en büyük enerji tedarikçisi olduğu, 2011 yılının Aralık ayında imzalanan anlaşmayla çok açık bir şekilde görülmektedir. Söz konusu anlaşma ile İran yıllık bir milyon tonun üzerinde petrol ürününü Afganistan'a ihraç etmeyi kabul etmiştir.⁶⁸ Bu ürünlerin yaklaşık 600-700 bin tonu motorin dizel, 250-300 bin tonu benzin ve 100 bin tonu da jet yakıtından oluşmaktadır.⁶⁹ Öte yandan İran için Afganistan sadece enerji sattığı bir komşu ülkesi değil, aynı zamanda Tahran'ın özellikle Güney ve Orta Asya'ya geçirmeyi planladığı boru hatları içinde kilit konumda bulunan bir ülkedir. İran'ın Çin ve Hindistan gibi büyük enerji pazarlarına doğrudan enerji taşınım hatları ile ulaşabilmesi için Pakistan veya Afganistan üzerinden bir rota takip etmesi gerekmektedir. Her iki güzergâhın çeşitli avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Örneğin, İran'dan Çin'e gaz taşıyacak bir projenin Pakistan'dan geçirilmesi, boru hattının güvenliği için Afganistan'ın da istikrarlı olmasını gerektirmektedir. Buna karşın, aynı projenin Afganistan'dan geçirilmesinde de söz konusu ülkenin istikrarlı olması en öncelikli meseledir. Bu bağlamda İran'ın enerji güvenliği için Afganistan'ın istikrarlı bir yapıda olması öncelikli şarttır. Öte yandan Afganistan üzerinden geçecek bir boru hattının İran'a gerek maliyet gerekse fayda

67 Emin Akhundzada Seray Özkan, "İran Enerji Görünümü", *Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi*, Aralık 2014, İstanbul.

68 Head of Iran's Customs, Abbas Memarzadeh, "The Volume of Trade between Iran and Other Countries", *Khabar Online*, 27 Ekim 2012, <http://www.khabaronline.ir/detail/254224/> erişim tarihi: (22.09.2015).

69 Barzegar, s.121.

açısından Pakistan üzerinden geçecek olan hattın daha avantajlı olacağı dile getirilen bir diğer husustur. Nitekim Afganistan'ın Çin sınırı ile İran arasındaki mesafe Tahran'a Pakistan güzergâhından daha kısa bir mesafe sunmaktadır. Ayrıca Afganistan rotasında, İran sadece tek ülke üzerinden Çin'e ulaşabilmektedir. Ancak diğer güzergâhta Pakistan'dan sonra hangi rota üzerinden gidileceği de bir muammadır. Tüm bu sebeplerden dolayı İran'ın enerji güvenliği açısından Afganistan'ın ne kadar önemli olduğunu görmek mümkündür.⁷⁰ Burada Afganistan'ın tarihsel açıdan Asya'nın geçiş noktası olarak görülmesi güney-kuzey ve batı-doğu bağlantısını sağlaması da büyük rol oynamaktadır. Afganistan'da istikrarlı bir yapının tesis edilmesi İran'ın ulusal güvenliği açısından da büyük önem taşımaktadır.⁷¹ Buna ek olarak istikrarlı bir yapı, enerji güvenliğinin sağlanması ile bağlantılı olarak Tahran'ın ekonomik güvenliğine de olumlu etkiler yapacaktır. Kopenhag Okulu'nun üzerinde durduğu şekilde güvenlik, bağlantılı sektörler arasında birbiri ile ilişkili bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda Kabil ile Tahran arasındaki ilişkilerin ekonomik boyutunun da bölgesel güvenlik ile doğrudan ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu ilişkilerin olumlu bir şekilde gelişmesi iki ülke arasında güvenlik konusunda bir işbirliği meydana getirecek ve bunun sonucunda su kaynakları ve enerji taşınım hatları konusunda ortaya çıkacak bir ortaklık iki ülkenin de istikrarına olumlu etkiler yapacaktır.

11 Eylül Sonrası İran-Afganistan Bölgesel Güvenlik Kompleksi Olasılığı

Bölgesel Güvenlik Kompleksi'nin oluşması devletler arasında belirli etkileşimlerin ortaya çıkması ile mümkündür.⁷² Kopenhag Okulu'nun temsilcileri Buzan ve Wæver özellikle Asya ve Avrupa gibi alanların Soğuk Savaş sonrası dönemde süper güçlerin mücadele alanına dönüştüğünü belirtmişlerdir. Bu bağlamda Asya süper kompleksinin üç güvenlik kompleksine ayrıldığını, bunların Güney Asya, Kuzeydoğu Asya ve Güneydoğu Asya

---

70 Ibid, s. 122.

71 Kutty, s.144.

72 Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publisher, Colorado USA, 1998.

BGK'leri olduğu üzerinde durmuşlardır.⁷³ 2003 yılında yaptıkları analizde, Güney Asya BGK'si içinde Afganistan'ı yalıtıcı (*insulator*) devlet olarak değerlendiren⁷⁴ Kopenhag Okulu temsilcileri, ayrıca bu bölgede bir kompleksin oluşmasının mümkün olmadığını dile getirmişlerdir. Bunun gerekçesini ise Afganistan'ın konumlandığı bölgenin Ortadoğu, Orta Asya ve Güney Asya'nın kesiştiği bir nokta olmasına ve bahse konu bölgeler arasındaki güvenlik dinamiklerinin birbirinden tamamen farklı olmasına dayandırmışlardır.⁷⁵

Buzan ve Wæver Güney Asya BGK'sını irdelerken Taliban ve Afganistan'a ilişkin güvenlik meselelerini çok önemsememişlerdir. Kopenhag Okulu temsilcileri söz konusu bölgeyi ayırıcı (*insulator*) bir konumda görüp sadece doğu-batı ve güney-kuzey bağlantısını sağlayan bir ülke olarak değerlendirmişlerdir. Bu bakımdan Buzan ve Wæver Afganistan'ın çevresinde bir bölgesel güvenlik kompleksinin ortaya çıkmasının mümkün olmadığını dile getirmişlerdir. Buradaki yapıyı daha çok bir *mini komplekse* benzeten Kopenhag Okulu temsilcileri, sadece terör çerçevesinde dar bir analiz yapmışlardır.⁷⁶ Öte yandan Kopenhag Okulu temsilcileri tarafından kaleme alınan ve özellikle bölgesel güvenlik kompleksinin ele alındığı *Regions and Powers* adlı eserin 2003 yılında yayınlanmış olması ve bahse konu dönemden bugüne kadar geçen sürede gerek İran ile Afganistan arasındaki ilişkilerde gerekse de bölgede kayda değer gelişmelerin meydana gelmiş olması, bu iki ülke arasındaki güvenlik değişkenlerini yeniden ele almayı gerekli kılmıştır.

İran'ın 1990'lı yıllardan sonra Afganistan'dan algıladığı başlıca güvenlik tehdidi/riski radikal İslamcı hareketlerin oluşturduğu sorunların Afganistan'ı aşarak kendi ülkesine sıçraması olmuştur. Ayrıca bu hareketlerin (Taliban, El-Kaide) Afganistan'daki İran nüfuzunu da olumsuz etkilediği ve özellikle İran'ın desteklediği gruplar olan Hazaraları ve Tacikleri oyun dışında bırakmaya çalıştığı söylenebilir. Ancak İran özellikle 2001 sonrası dönemde rasyonel bir politika takip etmiş, bir yandan kendine yakın olan grupları el altından desteklerken bir yandan da Afganistan'da oluştu-

73 Buzan, Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, s.96.

74 Ibid, s.110.

75 Ibid, s.96.

76 Ibid, s.110-111.

ruhan yeni hükümete yardım etmeye devam etmiştir. Böylece komşusu ile iyi ilişkiler geliştirirken, diğer taraftan da söz konusu ülkedeki nüfuzunu artırmayı başarmıştır. Tahran özellikle 2001 sonrası dönemde Afganistan'a yönelik çok boyutlu bir güvenlik politikası geliştirmiştir. Bu bağlamda Kopenhag Okulu'nun güvenlik algısı ile örtüşen bir politikadan bahsetmek mümkündür. Bununla birlikte, Afganistan'ın istikrarını önceleyen bir güvenlik politikası takip etmesi Tahran'ın bölgesel güvenliğe verdiği önemin bir işaretidir. Bunu daha iyi anlamak için aynı dönemde Tahran'ın etkili olduğu bir diğer ülke olan Irak'ta izlediği politikalar dikkat çekicidir; zira Afganistan'da istikrarlı bir yapının savunucusu olan İran, Irak'ta özellikle 2003 sonrası yıkılan Saddam rejiminin ardından her zaman için *kontrollü istikrarsızlığı* savunmuştur.⁷⁷ İki komşu ülkede bu denli farklı politikalar takip eden Tahran'ın en öncelikli hedefi 2001 sonrası elde ettiği kazanımları⁷⁸ koruyarak ulusal güvenliğini sağlamak olmuştur. Bunun için de İran bölgede gereken tüm siyasî ve askerî manevraları yapmış ve yapmaya devam etmektedir.

İran'ın bölgesel güvenlik politikalarını Afganistan özelinde değerlendirdiğimizde Buzan ve Wæver'in dediğinin aksine özellikle 2005 sonrası ortaya çıkan durum çok farklıdır. Ancak Buzan ve Wæver'in savunduğu tezin de artık değiştiği ve yeni bir düzlemin ortaya çıktığı aşikârdır. Bu dönem öncesinde Kopenhag Okulu'nun savunduğu bölgede oluşması mümkün olmayan bir kompleksin 2005 sonrası dönemde işaretlerini görmek mümkündür. Bununla birlikte Tahran ile Kabil arasındaki ilişkilerin tam bir *Bölgesel Güvenlik Kompleksi* oluşturduğunu söylemek yanlış olur.

İran'ın özellikle 11 Eylül sonrası Afganistan'a ilişkin güvenlik politikasını iki ana eksen çerçevesinde belirlemiştir. Bunlardan ilki Afganistan'da istikrarın sağlanmasıdır. İran açısından eğer Afganistan'da istikrarlı bir ortam oluşursa Taliban vb. yapılar yeniden ortaya çıkamayacak ve ülkenin gerek ulusal güvenliğine gerekse de Afganistan'daki çıkarlarına

---

77 İran- ABD Müzakereleri Ekseninde İran'ın Irak Politikası, TASAM, 21.06.2011, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2233/iran-_abd_muzakereleri_eksen_inde_iranin_irak_politikasi, erişim tarihi: (23.09.2015).

78 Afganistan'daki Taliban yönetiminin 1996 sonrası İran'a yönelik oluşturduğu risk/tehdit 11 Eylül'ün ardından minimize edilmiştir. Ayrıca Irak'taki Saddam rejiminin de ABD tarafından yönetimden indirilmesi İran'ın bölgesel rolüne önemli katkılar sağlamıştır.

tehdit oluşturamayacaktır. İran'ın 2001 sonrası güvenlik anlamında takip ettiği ikinci politika ise Afganistan'daki uluslararası savunma gücüne karşı olan muhalif duruşudur. İran uluslararası barış gücü kapsamındaki, yabancı askerî birliklerin yanı başında olmasından hoşnut değildir. Özellikle en büyük düşmanı olarak gördüğü ABD'nin Afganistan'da üslenmesini Tahran doğrudan kendisi için bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirmiştir.⁷⁹ İran ile Afganistan arasındaki bölgesel güvenliği ele alırken, Afganistan'da nüfuz sahibi olan diğer ülkelerin de süreç içerisinde, söz konusu ülkede önemli derecede güç kaybı yaşadıkları görülmüştür. Bu kapsamda, 2001 sonrası dönemde daha önce bu bölgede önemli bir etkiye sahip ülkeler, nüfuzlarını kaybetmiş ve bölgede bir güç boşluğu (*vacuum of power*) durumu ortaya çıkmıştır. Bu dönem içerisinde ABD ve İran'ın Afganistan'daki konjonktürü iyi değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Bu iki ülke izledikleri politikalar ve kullandıkları farklı araçlar ile Afganistan'daki güçlerini arttırmış ve siyasi alanda manevra kabiliyetlerini geliştirmişlerdir. Bu bölgede 2001 öncesi önemli bir güce sahip olan Pakistan ve Suudi Arabistan gibi ülkeler eski gücünü kaybetmiş ve nüfuzu zayıflamıştır.⁸⁰

Sonuç

İstikrarlı bir Afganistan'ın kendi ulusal güvenliğine ve bölgesel güvenliğe olumlu etkiler yapacağını düşünen Tahran, 11 Eylül sonrası uyguladığı politikalar ile Afganistan kaynaklı yaşadığı güvenlik risklerini ortadan kaldırabileceğini düşünmektedir. Bu sebeplerden dolayı Taliban sonrası dönemde, İran ile Afganistan arasındaki güvenlik konularının farklı değişkenler ile çözülmeye çalışıldığı, ancak bunun tam anlamıyla bir bölgesel güvenlik kompleksi olarak tanımlamanın doğru olmayacağı görülmektedir. Bu bağlamda, Afganistan ile İran arasında oluşan yapıyı BGK yerine, “*güvenlik kaygılarının ön plana çıktığı geliştirilmiş bir ortaklık ya da işbirliği*” şeklinde tanımlamak daha doğru olacaktır. Buna ek olarak, 16 Ocak

79 Dicle Sasaoğlu, NATO Sonrası Afganistan ve İran, *Bilgesam*, Mart 2015, s.4, <http://www.bilgesam.org/incele/2059/-nato-sonrasi-afganistan-ve-iran/#.VgTfd8vmtko>, erişim tarihi: (28.09.2015).

80 Armağan Kuloğlu, Sercan Doğan, Afganistan ve Pakistan'da Yaşanan Gelişmeler ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri, ORSAM Asya Araştırmaları Programı, Mart 2011, s.163.

2016 tarihi itibarıyla P5+1 ülkeleri⁸¹ ve AB ile İran arasındaki Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) kapsamında İran'a uygulanan yaptırımlar kaldırılmıştır.⁸² Söz konusu gelişme, İran'ın ülkesindeki zenginleştirilmiş uranyumun %98'ni ülke dışına çıkarması, uranyum zenginleştirmede kullanılan santrifüjlerinin sayısını 2/3 oranında azaltması ve İran'ın önemli nükleer santrallerinden biri olan Arak nükleer reaktörünün çekirdeğinin sökülmesi gibi gelişmelerden sonra gerçekleşmiştir. 1996 yılından bu yana farklı sektörlerde İran'a karşı uygulanan yaptırımların kaldırılması, bölge güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır. Yaptırımların kaldırılmasının ardından Tahran'ın enerji, finans ve sanayi gibi İran'ın ambargo döneminde tamamen dışında kaldığı makro sektörlerde yeniden uluslararası siteme dâhil olmasının, bölge istikrarına olumlu katkılar yapmasının muhtemel olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle söz konusu etkilerin enerji piyasalarında kayda değer bir şekilde görüleceği, bu kapsamda İran'ın günlük bir milyon varil olan petrol üretiminin kısa bir süre içinde 2-2,5 milyon varile çıkarmasının beklendiği; bununla birlikte doğalgaz taşınım hatlarına ilişkin yeni projelerin gündeme gelebileceği muhtemeldir. Bu kapsamda yaptırımların kaldırılmasının ardından, Afganistan üzerinden geçmesi muhtemel bir enerji taşınım hattının bölgesel güvenliğe olumlu etkiler yapacağı ve karşılıklı güvenlik bağımlılığını daha da arttıracacağı düşünülmektedir. Çalışmamızda vardığımız bir diğer önemli sonuç, nükleer anlaşma ve benzeri önemli gelişmelerin, Buzan ve Wæver'in *Regions and Power* başlıklı çalışmalarında Afganistan ve Güney Asya kompleksi için ortaya koydukları tezin 11 Eylül sonrası dönemde değiştiğini ve söz konusu tezin yeniden ele alınmasını gerekli kıldığını ortaya koymaktadır.

---

81 BM'nin 5 daimi üyesi ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin ve Almanya'dan oluşan ülkeler grubudur.

82 BBC Persian, http://www.bbc.com/persian/iran/2016/01/160120_t01_aftersanc012016.

Kaynakça

Kitaplar

Ahmed Raşid, Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun (Taliban: Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia), çev: Osman Akınhay, Everest-Mozaik, İstanbul, 2001.

Amin Saikal, Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival, I.B. Tauris Publications, New York, 2012.

Armağan Kuloğlu, Sercan Doğan, Afganistan ve Pakistan'da Yaşanan Gelişmeler ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri, ORSAM Asya Araştırmaları Programı, Mart 2011, Rapor No:31.

Atay Akdevelioğlu, İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004).

Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, Security: A New Framework for Analysis, Lynne Rienner Publisher, Colorado USA, 1998.

Barry Buzan, Ole Wæver, Regions and Powers: The Structure of International Security, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Barry Buzan, People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War, Harvester Wheatsheaf, 2nd Edition, London, 1991.

Barry Buzan, People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations, Brighton, Harvester Wheatsheaf, 1983.

Bülent Aras, Şule Toktaş, Ümit Kur, Araştırma Merkezlerinin Yükselişi: Türkiye'de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü, SETA Yayınları XI, I. Baskı: Kasım -2010, Ankara.

Cansın Özel, Afganistan ve Pakistan'da Yaşanan Sorunlar ve Bu Sorunların Uluslararası Güvenliğe Etkileri, Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları, Bilgesam Yayınları, 2013.

Emin Akhundzada, Seray Özkan, İran Enerji Görünümü, Hazar Strateji

- Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi, Aralık 2014, İstanbul.
- Esedullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü 2002 Raporu (Human Rights Watch Report 2002), *Closed Door Policy: Afghan Refugees in Pakistan and Iran*, Vol. 14, No. 2.
- Kayhan Barzegar, *Iran's Foreign Policy in Post-Taliban Afghanistan*, *The Washington Quarterly*, (2014).
- Lawrence Davidson, Arthur Goldschmidt, *Kısa Ortadoğu Tarihi (A Concise History of Middle East)*, çev. Aydemir Güler, Doruk Yayınları, 2011, İstanbul.
- Mecid Rençberdar, İbrahim Abbas, *Kumek-Hayı Maliyi İran Ba Afganistan: Ehdafları ve Asarı İktisadiyını An*, sid. ir.
- Muahmmmed Rıza Hafizani, *İnkilabi İslami ve Peydayşı Jeopolityki Cedidi İran*, *Research Journal on Islamic Revolution*, Vol 2, No 5, Winter 2013.
- Noureddin Nimeti, *Cünbüşi Mukave-mat ve Tehacümü Şureviy beh Afğakistan der Salhayı 1979-1989*, *Siyaset Bilimi ve Hukuk Üniversitesi Dergisi*, Tahran, 2013, 43. Cilt, 2. Sayı.
- Ole Wæver, *Concepts of Security*, University of Copenhagen Press, Copenhagen, 1997.
- R. K. Ramazani, *Iran's Foreign Policy: Both North and South*, *The Middle East Journal*, Yaz 1992, Cilt: 46, Sayı: 3.
- Sinem Akgül-Açıkmeşe, *Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri*, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30
- Sumitha Kutty Narayanan, *Iran's Continuing Interests in Afghanistan*, *The Washington Quarterly*, 2014.

William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi (A History of the Modern Middle East)*, çev. Mehmet Harmancı, Agora Yayınları, 2008, İstanbul.

Z. Nilüfer Karacasulu, *Bölgesel Güvenlik Analizi Afganistan*, Beta Yayıncılık, 2011, İstanbul.

İnternet Kaynakları

“Afghanistan Reconstruction: Fact vs. Fantasy, Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR)”, New York City, 2015.

“BP Statistical Review of World Energy”, June 2015.

“Head of Iran’s Customs, Abbas Memarzadeh, ‘The Volume of Trade between Iran and Other Countries’”, Khabar Online, 27 Ekim 2012.

“İran”, BBCPersian, 16.01.2016.

“İran ABD Müzakereleri Ekseninde İran’ın Irak Politikası”, TASAM, 21.06.2011.

“İranlı Su Uzmanı Arash Azaranfar ile gerçekleştirilen röportaj”, ORSAM.

“NATO Sonrası Afganistan ve İran”, Dicle Sasaoğlu, *Bilgesam*, Mart 2015.

“Official: Iran-Afghanistan Bilateral Ties Unaffected” by Western Sanctions, Fars News Agency, Şubat 2013

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Filistin’de Toplum ve Siyaset 1919-1922

İsmail Ediz*

Özet

Filistin’in yakın tarihi açısından Birinci Dünya Savaşı büyük önem arz eder. İngiltere 1917’de Filistin’i işgal etmiş ardından Balfour deklarasyonu ile birlikte bölgede bir Yahudi devleti kurulacağını dünya kamuoyuna ilan etmiştir. Dolayısıyla 1917 sonrasında ortaya çıkan süreç Filistin’de Siyonist projenin siyasi olarak uygulamaya konulduğu dönemdir. Arap halklarının nüfus çoğunluğunu oluşturduğu Filistin’de self determinasyon ilkesine rağmen böyle bir projenin uygulamaya konması, diplomasi tarihi açısından kendine özgü bir dönemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Siyonist projenin batılı devletler tarafından desteklenmesiyle ortaya çıkan süreç aynı zamanda Filistin’in siyasi, ekonomik ve sosyal durumunu olumsuz etkilemiş, bölge bu dönemden itibaren hiç bitmeyecek karışıklıkların ve çatışmanın merkezi haline dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Filistin, Balfour Deklarasyonu, Siyonizm*

---

*Yrd.Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, ismailediz@sakarya.edu.tr

The Society and Politics in Palestine After The First World War 1919-1922

İsmail Ediz*

Abstract

The First World War has a great significance in terms of recent history of Palestine. After Britain had occupied Palestine in 1917, she declared Balfour Declaration for announcing to the world that a Jewish state would going to be established in this region in the near future. Therefore, the events after 1917 was the story of Palestine in which Zionist project put into practice politically. Although the principle of self-determination, the implementation of such a project in Palestine where Arab people constitute the majority of the population, led to the emergence of a specific period in terms of the history of diplomacy. The process associated with the Zionism supported by Western states, also affected Palestinian political, economic and social situation adversely and since this period Palestine has become the center of the conflict and confusion that would never end.

Keywords: *Palestine, Balfour Declaration, Zionism*

---

*Phd.Asst.Prof., Sakarya University, Faculty of Political Science, ismailediz@sakarya.edu.tr

Giriş

Filistin 1516’den I. Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı Devleti’ne bağlı bir bölge olarak kalmıştır. 1917’de İngiliz ordularının işgaline uğrayan Filistin toprakları bu tarihten itibaren General Allenby’in yönetimindeki askeri idarenin eline geçti¹. Aynı yıl ortaya çıkan Balfour Deklarasyonu Filistin’in yakın tarihindeki en önemli gelişmelerden biri olarak kayıtlardaki yerini aldı. Savaş sonrası düzende ise Filistin, siyasi sınırları belli Suriye’den ayrı bir idari bölge olarak tesis edilmiş ve İngiliz mandası altında yönetilmeye başlanmıştır². 1917 sonrasında İngiliz kontrolüne giren bölge, Arapların çoğunlukta, Yahudilerin ise azınlıkta olduğu bir coğrafya olarak bu statükosunu 1948’e kadar devam ettirmiştir³. Bu gelişmeler ışığında Birinci Dünya Savaşı neticeleri itibariyle, binlerce yıllık geçmişe sahip Filistin tarihinin son yüz yılına damgasını vurmuştur.

Dünya savaşının hemen ertesinde Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Filistin’de yaşayan halklar da kendi bölgelerinin geleceğiyle ilgili tartışmalarla yüzleşmek zorunda kaldı. Bu tartışmalar arasında Filistin halklarını ilgilendiren en önemli gelişme Balfour Deklarasyonu’yla somut bir anlam kazanan Siyonizm⁴ sorunudur. Savaş sonrasında günümüze kadar devam eden süreçte Filistin tarihini domine eden temel olgu Siyonizm’in doğal bir sonucu olan Arap-Yahudi çatışmasıdır. Savaş sonrasında bu çatışmanın üçüncü tarafı ise önce işgalci sonra da mandater devlet pozisyonundaki İngiltere’dir.

Birinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı neticeler Filistin için hayati önem arz etmiştir. Savaş başladığında Siyonistler uzun zamandır arayış içerisindeydi fakat henüz uluslararası siyasi bir destek bulmuş değillerdi.

- 1 John J. McTague Jr., “*The British Military Administration in Palestine 1917-1920*”, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 7, No: 3, (Spring 1978), pp. 55-76.
- 2 Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-1998*, Knopf Doubleday Publishing Group 2011, s.7.
- 3 Zachary Lockman, *Comrades and Enemies: Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906-1948*, University of California Press 1996, s. 3.
- 4 Siyonizm terimi halk arasında ilk defa 23 Ocak 1892’de Viyana’da düzenlenen bir toplantıda Nathan Birnbaum tarafından kullanılmıştır. Kavramın siyasal bir anlam kazanması ise bundan dört yıl sonra Herzl’in *Judenstaat* adlı eseri yayımlanmasıyla gerçekleşmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Walter Laqueur, *A History of Zionism*, New York 2003, s.xxvi.

Beklenen fırsat savaş sırasında İngiltere’de yaşanan kabine değişikliğiyle doğdu. 1916’da Başbakan olan Lloyd George ve aynı kabinede dışişleri bakanlığı görevini üstlenen Balfour, Siyonist talepleri dikkate almak niyetindedir. Lloyd George, İngiliz çıkarları için Yahudileri bir enstrüman olarak kullanmayı hedeflemiştir⁵. Yahudi devletinin coğrafi konumu stratejik açıdan önemli olduğu gibi, Yahudi sermayesi İngiltere’nin savaşını finanse edebilecek güce sahipti. Buna karşılık Siyonistler devletlerine kavuşmuş olacaktı. Böylece karşılıklı ihtiyaçlar Siyonist taleplerin gerçekleşmesi için uygun ortamı sağlanmış oldu.

İngiltere’nin Siyonistlere verdiği destek Balfour’un Rotschild’e yazdığı mektupla⁶ açığa çıktı. Siyonizm açısından deklarasyonun öncesi ve sonrası farklı anlam ifade etmektedir. İlk defa uluslararası büyük bir güç Siyonist projeye siyasi destek vereceğini açıkça ilan etmiştir. Yalnızca İngiltere değil İtilaf Devletleri’nin tamamı Balfour Deklarasyonu üzerinde hemfikir⁷. Bölgeden gönderilen İngiliz raporlarında sık sık İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya’nın Yahudi devletinin kurulmasını kabul ettiklerine dair bilgiler yer almaktadır⁸. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki kâğıt üzerinde fikir birliği olmasına rağmen hem Fransa hem de İtalya, İngilte-

---

5 Howard M. Sachar, “*The Balfour Declaration*”, A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time, Toronto 2007.

6 Balfour Deklarasyonu’nun orijinal metni aşağıdaki gibidir. Kaynak: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/balfour.asp

“November 2nd, 1917

Dear Lord Rothschild,

I have much pleasure in conveying to you, on behalf of His Majesty’s Government, the following declaration of sympathy with Jewish Zionist aspirations which has been submitted to, and approved by, the Cabinet.

“His Majesty’s Government view with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavours to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country.”

I should be grateful if you would bring this declaration to the knowledge of the Zionist Federation.

Yours sincerely,

Arthur James Balfour”

7 Ylana Milner, *Government and Society in Rural Palestine, 1920-1948*, University of Texas Press 2014, s.9.

8 F.O. 98124/2117/44, No:196, Clayton’dan Curzon’a, 19 Haziran 1919.

re'yi zorlamak açısından realizmin bir gereği olarak Siyonizm karşıtlarını el altından kışkırtmıştır.

Deklarasyon, Filistin coğrafyasının geleceği açısından bambaşka bir dönemi ve tartışmayı beraberinde getirmiştir⁹. 1917 öncesinde Siyonizm, küçük hiziplerin yürüttüğü bir hareketken Balfour Deklarasyonu ile birlikte konu uluslararası sorun haline dönüşmüştür¹⁰. Öte yandan deklarasyonun ilanı, temelleri çok öncelere dayanan yaygın Siyonizm karşıtlığının bir anlamda göz ardı edilmesidir. Bu durum, savaş sonrasında Arap toplumuna verilen sözlerin tutulmayacağı anlamına gelmektedir. Paris Konferansı'nda Filistinli Arapları temsil edecek bir heyetin dahi bulunmaması, İngiltere'nin kararlılığının göstergesidir¹¹. Buna karşılık Şubat 1919'da uluslararası bir toplantıda ilk defa İbranice olarak taleplerini dile getiren Siyonistlere sunulan imkân gelecekte yaşanacakların habercisidir¹².

İngiltere'nin böyle bir siyasi hamlede bulunmasının sebepleri bugün bile araştırılmaya değer bir konu olarak beklenmektedir. Savaş koşullarının ağır finansal sorunları, İngiltere'yi bir takım adımlara zorlamış olabilir mi düşüncesi her zaman akılları bulandırmıştır. Benzer durum İngiliz Başbakanı Lloyd George'un aynı dönemde Anadolu'nun batısını Yunanlılara vermek istemesindeki ısrarcı tutumda da ortaya çıkmaktadır. İngiltere'yi savaş sırasında destekleyen uluslararası finansal kaynakların detaylı olarak irdelenmesi, Londra'nın bu dönemde kimlere ne kadar borcu olduğunun tam olarak tespit edilmesi akıllardaki soru işaretlerini ancak giderebilir. Dolayısıyla 20. yüzyılın başında Filistin konusunda yaşanan gelişmelerin ekonomi politikası araştırılmayı beklenmektedir ve ortaya çıkacak netice konuya çok daha farklı bir anlam katabilecek değerdedir.

Finansal kaygılar bir yana geleneksel İngiliz sömürgeciliğinin geçmiş-

9 Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Filistin Meselesi Siyonizm Davası Başlıklı Raporu, yayınlayan: Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun, Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, İstanbul 2015, s. 57.

10 Walter Laqueur, A History of Zionism, New York 2003, s.xxvi.

11 Barbara Jean Smith, The Roots of Separatism in Palestine: British Economic Policy, 1920-1929, Syracuse University Press, 1993, s.13.

12 The Times, 1 Mart 1919; Ali Balcı, İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü, Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları, Editörler: Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, İstanbul 2010, s. 104.

ten getirdiği bir takım alışkanlıklar Filistin politikasının şekillenmesine etki etmiştir. Akdeniz'in doğusundaki üstünlükle ilgili stratejik kaygılar, İngiltere'nin Siyonizm'i desteklemesinde etkilidir. Kanal bölgesinin güvenliğini sağlama noktasında sıkıntı çeken İngiltere açısından Süveyş Kanalı ve çevresinin güvenliği Yahudi devleti aracılığıyla sağlanabilirdi¹³. Filistin bölgesi konum itibarıyla Mısır ve Süveyş için adeta bir siper vazifesi görmektedir¹⁴. Öte yandan Siyonist taleplerin karşılanmasıyla ortaya çıkacak Yahudi devleti, Filistin'in manda yönetimini alacak İngiltere açısından yatırımların finansman sorununu çözecek niteliktedir. İngiliz yetkililer Filistin'de Yahudi sermayesiyle açılacak fabrika, hotel ve alışveriş merkezlerinin bölgeyi kalkındıracağını düşünmektedir¹⁵. Böylece ortaya çıkacak istihdam olanakları işsizlikten mustarip Arap halkını da cezbedecektir.

Görüldüğü üzere Siyonizm yalnızca Yahudiler için bir hedef olmaktan ziyade uluslararası siyasetin bir numaralı aktörü konumundaki İngiltere'nin çıkarları açısından vazgeçilmez bir projedir. Bu çalışmanın temel iddialarından biri İngiltere'nin ve diğer galip devletlerin savaş sonrasında sınırları belirlerken evrensel ahlaki veya ilkeleri bir kenara bırakıp çıkarları öncelikleridir. Diğer bir tabirle çıkarlar söz konusu olunca self determinasyon gibi sihirli kelimeler yerini diplomatik dilin ruhsuzluğuna terk etmiştir. Bu noktada savaş sonrasında Anadolu, Balkanlar ve Doğu Avrupa gibi birçok bölgede olduğu gibi Filistin de uluslararası sömürgeci hesaplaşmaya malzeme olmuş ve uzun yıllardır süregelen huzursuzlukların merkezi haline dönüşmüştür.

Ekonomik ve siyasal getirileri fazla olan Siyonizm'in tipik bir İngiliz projesi olduğu tezinden hareketle bu çalışma, İngiltere'nin politikaları çerçevesinde Filistin ve çevresinin geleceğiyle ilgili tartışmaları Siyonizm bağlamında ele almaktadır. Şüphesiz Filistin ve Siyonizm denilince akla birçok araştırma eser gelmektedir. Bu çalışmayı özgün kılacak unsur politika belirleyici aktör konumundaki İngiltere'nin arşiv belgelerine dayanıyor olmasıdır. Çalışmanın amaçlarından birisi Siyonizm'in resmiyet kazandığı

---

13 Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-1998*, Knopf Doubleday Publishing Group 2011, chapter 3.

14 Isaiah Friedman, *The Question of Palastine: British-Jewish-Arab Relations, 1914-1918*, London 1991, s. 1.

15 F.O. 156779/2117/44A, No: C.P.O. 311, *Meinertzhagen'den Curzon'a, 10 Kasım 1919*.

dönemde Filistin toplum yapısının söz konusu projeye uygun olup olmadığını irdelemektir. Buradan hareketle Filistin halklarının gelişmelere bakış açısı, uluslararası siyasetin, bölge coğrafyasının geleceğine etkisi, toplumun değişik katmanlarının Siyonizm karşısındaki tutumları çalışmanın temel sorunsallarını oluşturmaktadır.

Çalışmada bazı kısıtlar söz konusudur. Bunlardan ilki ele alınan dönemle ilgilidir. Araştırma, Ocak 1919'daki Paris Konferansı'ndan, İngiliz manda yönetiminin resmîyet kazandığı Temmuz 1922'ye kadar olan dönemi kapsamaktadır. Diğer bir kısıt, konunun büyük oranda İngiliz arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmesidir. Araştırmanın ana kaynağını İngiliz dışişleri bakanlığının arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen bilgilerin bölgede uzun zaman hüküm süren Osmanlı Devleti'nin arşiv belgelerindeki bilgilerle test edilmesi, ortaya çıkan tespitlerin çok daha sağlıklı bir zemine oturmasını sağlayabilir. Ayrıca konuyla ilgili diğer ülkelerin arşiv belgelerine dayalı yapılacak çalışmalar Orta Doğu'nun yakın tarihine yeni açılımlar kazandırabilir. Son bir kısıt olarak şunu belirtmek gerekir ki bu çalışma 20. yüzyılın başındaki Filistin sorununu İngiltere merkezli ele almakta ve gelişmeleri manda tartışmaları bağlamında daha çok İngiltere ve Fransa ekseninde değerlendirmektedir. Şüphesiz dönemin Filistin'i konuşulurken Amerika gibi Siyonist projenin arka planındaki en güçlü devletlerden birine belki de başlı başına ayrı bir çalışmada yer vermek gerekir. Fakat bu çalışma Amerikan politikasını ve diplomasisini araştırmanın kapsamına dâhil etmemiştir.

Dönemin en güçlü küresel aktörü olan İngiltere'nin aynı zamanda Siyonizm'i resmen destekleyen ilk devlet olması İngiliz belgelerini önemli kılmaktadır. Birçoğu bölgede görev yapan İngiliz askeri ve sivil idarecileriyle Londra arasında gerçekleşen karşılıklı yazışmaları içeren bu belgeler İngiliz politikasının arka planının anlaşılmasına katkı sağlayacak niteliktedir. Ayrıca İngiliz basını ve çeşitli yerli ve yabancı eserler çalışmanın diğer başvuru kaynaklarını oluşturmaktadır. Böyle bir çalışmanın bir sonraki ayağını şüphesiz Osmanlı arşiv belgeleri üzerinden yapılacak bir araştırma oluşturabilir. Uzunca bir süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Filistin coğrafyasının Osmanlı sonrası dönemlerde içinde bulunduğu sosyal ve siyasal durumu kavrayabilmek önceki durumla sağlıklı bir karşılaştırma yaparak mümkün olabilir. Arşiv belgelerine dayalı bu tarz karşılaştırmalı çalışmalar geçmişten geleceğe uzanan engin tarih sahnesi içerisinde okuyuculara geç-

mişle sonrası veya şimdiki arasında mukayese yapabilme imkânı sağlarken, insanlığın geleceğe yönelik vizyonunun genişlemesine de katkı sunacaktır.

Toplumsal Yapı

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Filistin’de yaşayan üç temel etnik veya dinsel kimlikten söz etmek mümkündür. Bunlar Müslüman Araplar, Hıristiyanlar ve Yahudilerdir. Bölgede oransal olarak diğer unsurlara karşı eziç bir üstünlüğü bulunan Arapların büyük çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte küçük bir kısmı Hıristiyan’dır. Müslüman ve Hıristiyan Arapların toplamı bölge nüfusunun yüzde 90’lık kısmına denk gelmektedir. Buna karşılık Yahudiler toplam nüfusun yüzde 10’luk kısmından daha az bir bölümünü oluşturmaktadır¹⁶. Nüfus oranlarına bakıldığında çoğunluğu, İngiltere’nin bölgedeki politikalarına karşı olan Müslüman Arapların oluşturduğu ortadadır¹⁷. Böyle bir nüfus yapısında Siyonist projenin uygulanması ancak Arapların ikna edilmesiyle gerçekleşebilirdi fakat bunun mümkün olmayacağına gören İngilizler bu konuda çok fazla çaba sarf etmeden projeyi Arap karşıtlığına rağmen uygulamaya koymuştur.

Savaşın olağanüstü koşulları altında Arap halklarının İngiliz politikasının öngördüğü Siyonizm’i ve dolayısıyla bölünmeyi istemedikleri rahatlıkla söylenebilir. Araplar bu iki düşünceye karşı örgütlenerek tepkilerini ortaya koymuşlardır. Halk arasında aktif politikayla uğraşanlar fazla olmasa da Arap muhalefetinin siyasal alandaki faaliyetleri oldukça yoğundur. 1917 sonrası dönemde Filistin’deki muhalif söylem Suriye’nin bölünmesi projesi olan Siyonizm karşıtlığından beslenmektedir. Projeye gerçekleştirilecek Yahudi göçü Arapları derin bir endişeye sevk etmiştir. Bu dönemde birçok Arap, Yahudi göç dalgalarıyla birlikte topraklarını kaybetme ve hatta bölgeden sürülme endişesi taşımaktadır¹⁸. Bununla ilgili olarak İngiliz otoriteler ancak azınlığın çoğunluğu idare etmesine izin vermeyeceklerine dair demagojik söylemlerle durumu geçiştirmeye çalışmışlardır.

---

16 John J. McTague Jr., “*The British Military Administration in Palestine 1917-1920*”, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 7, No: 3, (Spring 1978), pp. 55-76.

17 CAB/24/125, Filistin’de Durum, 9 Haziran 1921.

18 F.O. 86424/2117/44, No:197, Curzon’dan Balfour’a, 31 Mayıs 1919.

Yahudiler dışındaki Filistin halklarının neredeyse tamamının Siyonist projeye karşı çıkmasının arkasında birçok sebep yatmaktadır. Yeni durumda Yahudilerin çeşitli ayrıcalıklar elde edeceği kuşkusuz Siyonizm karşıtlığını tetikleyen bir unsurdur. Öte yandan henüz bir meşruiyet kazanmadığı halde İbranicenin resmi dillerden biri olarak kabul edilmesi geleceğe yönelik bir işaret olarak algılanmıştır. Hatta Siyonist bayrakların Filistin’in çeşitli yerlerinde dalgalanması rahatsızlığı artıran önemli bir husustur. Siyonist projeye birlikte dünyanın çeşitli bölgelerinden Filistin’e akın etmesi beklenen özellikle maddi durumu zayıf Yahudilerin bölgeye bir katkı sağlamayacağı inancı halk arasında yaygındır. Aksine mevcut durumun düşük nitelikli göçmenlerle birlikte daha da kötüleşeceğini düşünen Arap halkı aynı zamanda ahlaki sorunların da yaşanacağı kanaatinde dir.

Ekonomik olarak fakirleşme korkusu da Siyonizm karşıtlığında önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. Toprak fiyatlarının düşmesi, ticaretin zaafa uğraması gibi ekonomik nedenler halkın projeye karşıtlığında önemli rol oynamıştır¹⁹. Diğer bir konu kutsal mekânların akıbetidir. Bununla birlikte ibadet özgürlüğü sorunsalı da gündeme gelmiştir. Özellikle Kudüs’te bulunan Müslüman ve Hıristiyanların kutsal kabul ettiği mekânların gelecekte Yahudi kontrolüne girme ihtimali insanları ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Tepkiler karşısında İngiliz yetkililer, Hıristiyan ve Müslümanlara sözlü olarak dinlerini özgürce yaşama garantisi vermiştir²⁰. Fakat bu çabalar genellikle başarısız olmuştur. Bölge halkı 1917’den beri İngiltere’ye olan güvenini neredeyse tamamen yitirmiştir. Diğer bağımsız devlet projelerine rağmen Filistin’in self determinasyon ilkesinden uzak bir yapılanmaya tabi tutulması halk arasında İngiltere’nin adil davranmadığı izlenimini doğurmuştur.

Arap coğrafyasının tamamında olduğu gibi Filistin’de yaşayan Araplar da, Milletler Cemiyeti ilkeleri ve self determinasyon çerçevesinde bir uygulama talep etmiştir. Fakat Balfour Deklarasyonu’nun ortaya çıkardığı siyasi hava beklentilerin karamsarlığa dönüşmesine yol açmış, bölgede yaşayan Arap halklarını gelecek açısından derin bir endişeye sevk etmiştir. Ancak Deklarasyonu’nun ardından 1,5 yıl geçmesine rağmen Filistin’deki belirsizliğin devam etmesi Yahudi devletinin gerçekten kurulabileceği ko-

---

19 CAB/24/125, Filistin’de Durum, 9 Haziran 1921.

20 F.O. 86424/2117/44, No:197, Curzon’dan Balfour’a, 31 Mayıs 1919.

nusunda bir takım şüpheler doğurmuştur. Sevr şartlarının kesinleşmemesi ve manda idaresinin henüz onaylanmamış olması Arapları umutlandırmıştır²¹. Arap kamuoyu, şayet tepki gösterilirse İngilizlerin vazgeçmek zorunda kalacağına inanmaktadır. Buna karşılık Siyonist projenin bölge halkı tarafından biran evvel içselleştirilmesini isteyen İngiliz yetkililer, Filistin’de kurulacak manda yönetiminin Balfour Deklarasyonu çerçevesinde gerçekleşeceğinin açıkça ilan edilmesi konusunda Londra’yı uyarılmışlardır²².

Siyonist proje karşısında harekete geçen Filistinli Araplar arasında dünya savaşı ertesinde etkili olan üç önemli siyasi düşünceden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki Filistin’in içinde yer alacağı birleşik Arap Devleti kurmayı amaçlayan Arap Milliyetçiliğidir. Geçmişte Osmanlı-Türk yönetimine karşı çıkan milliyetçiler İngiltere’yi özgürlük yolunda adeta kurtarıcı olarak görmüşlerdir²³. İkinci olarak İngiliz işgalinden sonra ortaya çıkan Siyonizm karşıtı hareketten söz etmek gerekir. Bunların en büyük korkusu şüphesiz geniş bir Yahudi kitlesel göçü karşısında azınlığa düşmektir. Bu kesim aynı zamanda Filistin’in tamamen Yahudileşmesinden endişe duymaktadır. Üçüncü olarak İslam düşüncesinden yana olanlardan söz edilebilir. Müslüman dünyasıyla entegre bir Filistin isteyen İslamcılar, Siyonist proje karşısında İslam dünyasını harekete geçirmeye çalışmıştır²⁴. Toplumsal muhalefet içerisinde İngilizleri rahatsız eden etkili gurup belki de İslam düşüncesiyle hareket edenlerdir. Zira geniş bir Müslüman sömürge ağına sahip İngiltere, içinde İslami propagandayı barındıran her türlü söyleme karşı sert tepki göstermiştir. Dünya savaşından sonraki süreçte Müslüman Arapları harekete geçirecek potansiyele sahip bu düşünceler iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle Filistin’deki İngiliz politikalarına karşı olan toplumsal muhalefet değişik düşüncedeki insanları içinde barındırmaktadır. Vatansızların yanı sıra siyasi hayatın getirilerinden istifade etmek isteyen gençler de muhalif kesim içerisinde yer alabilmektedir²⁵. Fakat Arapların

---

21 The Times, 4 Nisan 1922.

22 F.O. 86424/2117/44, No:197, Curzon’dan Balfour’a, 31 Mayıs 1919.

23 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

24 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

25 CAB/24/165, Herbert Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

çoğunluğunun birleştiği ortak nokta şüphesiz Siyonizm karşıtlığıdır.

Filistin halkı İngiltere'nin bölge üzerindeki politikalarına karşıdır fakat bu karşıtlık zaman zaman siyasi alandaki rekabetin gerisinde kalabilmektedir. Siyonizm'den kaynaklı sıkıntıların yanı sıra Filistin'deki Müslüman Arap halkın kendi içindeki bir takım anlaşmazlıklar bölgenin istikrarı açısından tehdit oluştururken Siyonistlerin de işini kolaylaştırmıştır. Bölgede diğer Arap coğrafyalarında olduğu gibi aileler ve bireyler arasındaki anlaşmazlık ve çekişmeler had safhadadır. Bu anlaşmazlıkların çoğu siyasi alana çekilmekte, mevcut yönetim ve İngilizler bu tarz çekişmelerden ciddi anlamda güç devşirmektedir. Buna bir örnek vermek gerekirse Filistin'de Efendiler olarak adlandırılan kesim, İngiliz mandası veya Siyonist proje yerine bağımsız bir devlet kurulmasından yanadır. Onların bu tavrının, yalnızca devleti ele geçirme ve önemli kademeleri kendi üyeleri arasında paylaşma amacı taşıdığını düşünen Fellahinler buna şiddetle karşı çıkmıştır. Diğer yandan Efendi kesimine mensup olanların da en önemli endişesi rakip gurupların eline geçecek bir devlet yapısı içinde yaşamak zorunda kalmaktır²⁶. Aslında her iki taraf da Siyonizm karşıtı olmasına rağmen siyasi alandaki rekabet ve hatta düşmanlık iki kesimi ciddi bir kampaşmaya maruz bırakmış, İngilizlerin işini kolaylaştırmıştır²⁷.

Filistin'de etkili olan bir başka siyasi düşünce milliyetçi olmasına rağmen ılımlı sayılabilecek mandacılarıdır. İngiliz mandasından yana olanlar mevcut şartlar altında Filistin'in kendisini idare edemeyeceğine inanmıştır. Bölgenin zenginleşmesi için İngiliz yönetimi şart görülmektedir. Bunlar muhalif milliyetçi kamp içerisindeki radikallere karşı husumet beslemektedir. Arap topraklarının kendilerinden alınarak Yahudilere verileceği veya Filistin yönetiminin Siyonistlerin eline geçeceği yönündeki endişeleri yersiz bulan bu kesim siyasi mücadeleden mümkün olduğunca uzak durmuştur. İngilizlerle işbirliğine açık bir gurup görünümündeki mandacıların ayrıca basında bir de aktif çalışan yayın organları bulunmaktadır. İlimlilerin en çok eleştirdikleri nokta Filistin siyasetini tekeline bulduran kesimlerin halktan topladıkları paralarla Avrupa'da gezen ve maliyeti oldukça fazla

---

26 F.O. E 3109/131/44, *Samuel'den Curzon'a*, 2 Nisan 1920.

27 CAB/24/165, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

olan heyetleri desteklemeleridir²⁸. Bağımsızlık fikrine uzak ve bir o kadar da dış müdahaleye yatkın mandacıların tutumlarında aslında siyasi ve ekonomik çıkarlar belirleyici rol oynamıştır. Birçoğu hükümete yakın durarak ayrıcalıklar kazanmanın peşinde koşarken, müstakbel İngiliz yönetiminde bir takım çıkarlar elde etme endişesiyle güçlüden yana tavır takınmışlardır.

Daha çok meşru alanda faaliyet gösteren bu tarz siyasi grupların yanı sıra savaşın ertesinde Filistin siyasetinden bahsederken derneklerin ve diğer bazı örgütlenmelerin rolü inkâr edilemez²⁹. İngilizler bu tür yapılanmaların birçoğunu illegal olarak nitelemiştir. Bu dönemde Kudüs'te Arap propagandası yapan en etkili derneklerden biri El Muntada el Adabi'dir (Edebiyat Derneği)³⁰. Şam'daki propaganda merkezleriyle doğrudan ilişkili olan el Muntada her türlü Siyonist faaliyete karşıdır ve Arap bağımsızlığının gerçekleşmesi için faaliyet göstermektedir³¹. Yahudi göçünü Filistin için en büyük tehdit olarak gören dernek aynı zamanda Filistin'in Suriye'den koparılmasına da karşıdır. Kapitulasyonların kaldırılması da derneğin hedefleri arasındadır. Derneğin aktif üyeleri genç Müslümanlar olmakla birlikte az miktarda Hıristiyan üye de bulunmaktadır. Derneğin önde gelenleri arasında Muhammet Yusuf el Hatip, Mahmut Aziz el Haldi, Hasan Sıtkı Deccani gibi isimler kayıtlarda yer almaktadır³².

Bu dönemde Filistin'de faaliyet gösteren diğer bir dernek, çoğunluğu Hüseyini ailesine mensup üyelerden oluşan El Nadi el Arabi'dir³³. El Munta-

---

28 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

29 20. yüzyılın başında kurulan ve Arap milliyetçiliğini destekleyen örgütlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*, 1938.

30 Rashid Khalidi, *The Origins of Arab Nationalism*, Columbia University Press, 1991, s. 73.

31 Andrew Patrick, *The Zionist Commission and the Jewish Communities of Greater Syria in 1919*, *Jerusalem Quarterly* 56&57, s. 109.

32 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919; Bununla ilgili bir başka kaynaktan derneğin önde gelen kurucu isimleri arasında Abdülkerim el Kasım el Halil, Seyfettin Hatip, Fadlallah el Müfit, İbrahim Ethem el Vaiz, Afif el Sulh, Necdet el Suküni, Cemil el Hüseyini, Behçet Mardum, Raşit el Maraşi, Ali Naci gibi isimlerden söz edilmektedir, bilgi için bkz. faculty.washington.edu/heer/muntada.pdf.

33 Aryeh L. Avneri, *The Claim Dispossession: Jewish Land-Settlement and the Arabs, 1878-1948*, London 2009, s.229.

da ile benzer amaçları taşıyorsa da radikal olmayan bir üye profiline sahip olan el Nadi ile el Muntada arasındaki ilişkiler soğuktur. El Nadi üyeleri Arap bağımsızlığı konusunda ısrarcı olmamakla birlikte Siyonist projeye ve Yahudi göçüne karşıdır³⁴. Bu grubun önde gelen üyeleri arasında Tevfik Hüseyini, Hacı Emin Hüseyini, Cemil Hüseyini, Şeyh Hasan gibi isimler yer almaktadır³⁵.

Bir diğer dernek El Akha W'el Afaf'tır. Üyeler arasında radikal militanlar olduğu İngiliz istihbarat raporlarına yansımıştır. İngiliz yetkililer, bunların Muntada ve Nadi'nin gerçekleştirmeyi düşündüğü her türlü eylemde aktif olarak rol almak istediğini iddia etmiştir. Muntada üyesi olan Mahmut Aziz el Haldi, Şeyh Hasan ebu Siyud, Şeyh Said el Hatip, Muhammet Yusuf el Alami, Abdulrauf Bustami, Şeyh Reşit el Hatip gibi isimler bu grup içerisinde yer almaktadır. Bu dönemde Kudüs'te bulunan birçok polis ve jandarma mensubunun bu yapıyla bağlantısı olduğu ileri sürülmektedir³⁶.

Son olarak el Fedaiyeh'ten bahsedilebilir. İtalya ve bir dönem Amerika'da faaliyet gösteren Kara El örgütüne benzer bir yapıya sahip olan bu grubun üyeleri arasında birçok silahlı militan bulunduğu iddia edilmiştir. Kayıtlarda örgütün lideri olarak tutuklu bir jandarma mensubu olan Mahmut Debbağ gösterilmektedir³⁷. Bütün bu örgüt mensupları arasında İngilizlerin en çok üzerinde durduğu 6 isim, Mahmut Yusu el Alami, Mahmut Aziz el Haldi, Hasan Sıtkı Deccani, Ömer Zaani Beyruti, Şeyh Reşit el Hatip, Jodet el Halabi'dir. İngilizler Filistin'deki Arap milliyetçisi hareketin en aktif üyeleriyle baş etme konusunda adeta çaresizdir. Bunların öldürülmesi veya tutuklanması halinde kahraman olacaklarından çekinmiştir. Bu durumda ayaklanmaların patlak vermesinden korkan İngiliz yönetimi muhalif hareketlerin Nablus, Yafa, Gazze, Tul Kiram ve Hayfa gibi bölge-

34 Patrick, a.g.e., s. 109.

35 Avneri, a.g.e., s.229; Bu eserdeki ilginç bilgilerden birisi Hüseyini ailesine mensup bazı kişilerin Siyonizm'e karşı olmalarına rağmen topraklarının bir kısmını Yahudilere satmış olmasıdır.

36 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

37 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

lere yayılmasından endişe etmiştir³⁸. İngilizlerin en fazla çekindikleri konu, Siyonizm karşıtlarının devam ettirdiği kutsal mekânların Yahudilere verileceği yönündeki propagandanın diğer Müslüman coğrafyalarda karşılık bulmasıdır. Bu tarz bir söylemin Hindistan Müslümanlarına etki etmesi, İngiltere'nin en geniş sömürgesinde ayaklanmalar çıkmasına neden olabildi.

Filistin'de yaşayan Arap halklarının birçoğu bu yapılara açıktan ya da gizli şekilde sempati beslemekte, özellikle Siyonizm karşıtı eylemler halk arasında destek görmektedir. İngiliz yönetimi bu durumda bölgede askeri gücün artırılması ve örgüt liderlerine yönelik ciddi tedbirler alınması üzerinde durmuştur³⁹. Bu tarz grupların bir kısmı silahlı örgüt kapsamında değerlendirilebilir fakat genel itibarıyla sahip oldukları silahların hafif düzeyde olduğunu belirtmek gerekir. Öte yandan organize bir istihbarat faaliyeti yürütmeye özen göstermiş ve Siyonist projeye ilgili gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Filistin'de ve diğer Müslüman coğrafyalarda yürütülen Siyonizm karşıtı propagandanın merkezinde de bu yapıların olduğu söylenebilir. Bazıları iyi derecede İbranice bilen mensuplar böylece Yahudi basınına yakından takip etme imkânına sahiptir. Çocuklara ve gençlere yönelik yürütülen eğitim faaliyetleri insan kaynağını canlı tutmak açısından önemlidir⁴⁰. Bu eğitimler sırasında Arap milliyetçiliği üzerine okutulan dersler milliyetçilik davasını sağlamlaştırmada aktif bir role sahiptir.

Müslüman Arapların yanı sıra Filistin'in toplumsal ve siyasi hayatında etkili olan diğer bir kesim Hıristiyan unsurlardır. Sayıları Müslümanların onda biri kadar olmasına rağmen sahip oldukları eğitim, girişimler ve zenginlik onlara sayılarının ötesinde bir etkinlik sağlamıştır. Savaşın sona erdiği günlerde Hıristiyan halkın genellikle Müslüman Araplarla birlikte hareket etme eğiliminde olduğu söylenebilir. Hatta savaş sonrasında Filistin'de bir Müslüman-Hıristiyan Derneği kurma çalışmalarından söz edilmektedir. Nitekim 1918'in sonlarına doğru Filistin'in önde gelen şehirlerinde örgütlenen bu dernek genellikle maddi durumu iyi Müslüman ve Hıristiyanlar

---

38 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

39 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

40 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

üyelerden oluşmuş ve Siyonizm'i temel hedef olarak belirlemiştir⁴¹. İki taraf 1917 sonrasında özellikle Siyonizm karşıtlığında birleşmiş durumdadır. Siyonizm'i Hıristiyanlık için önemli bir tehdit olarak gören Vatikan'ın tavrı Filistin'deki Hıristiyanlar üzerinde etkili olmuştur⁴². Müslüman ve Hıristiyan işbirliğinin savaşın hemen ertesinde muhalif hareket içerisinde etkili olduğu da söylenebilir. Ayrıca İlimliler arasında birçok Hıristiyan üyenin olduğu kayıtlarda yer almaktadır. Bu arada İtalya'nın Filistin konusundaki tavrı da bölgede yaşayan Katolik Hıristiyanları etkilemiştir. İtalyan ajanlar özellikle Kudüs ve civarında Vatikan'ın Siyonizm karşıtı fikirleri doğrultusunda propaganda yürütmüş, Roma Katolik Kilisesi adına taraftar toplama-ya çalışmıştır⁴³. Hıristiyan cemaatlerinin kendi aralarında bir takım farklılıklar olduğunun da altını çizmek gerekir. Bölgedeki Ortodoks Patrikhanesine mensup olanlar genellikle radikal tepkilere mesafeli bakarken, Katolik Kilisesine mensuplar zaman zaman Siyonizm'e karşı bildirimler yayınlarak tepkilerini sert bir şekilde dile getirmiştir.

Müslüman Araplarla Hıristiyan unsurların Siyonizm'e karşı yürüttüğü dayanışma 1922 sonrasında zayıflamıştır. Savaşın ertesinde muhalif hareket içerisinde etkin şekilde çalışan Rum Katolik Başpiskoposu ilerleyen dönemde bu tavrından vazgeçmiştir. Yalnızca Katolik Rumlar değil Hıristiyan unsurların birçoğu muhalif hareket içerisinde İslamcılarının güç kazanmasıyla birlikte ilimliler yanında yer almaya başlamışlardır. Öte yandan dışardaki Müslüman dünyasında yaşanan olumlu gelişmeler bölgede yaşayan Hıristiyan unsurları fazlasıyla rahatsız etmiş ve Müslümanlarla olan ilişkilerin soğumasında etkili olmuştur. Ankara hükümetinin Yunan ordusu karşısındaki başarıları, Mısır'ın bağımsızlığını kazanması gibi çevre coğrafyalarda Müslümanlar lehine ortaya çıkan gelişmeler Filistin'de yaşayan Hıristiyanları endişelendirmiştir⁴⁴. Kendi bölgelerinin de aynı akıbete uğramasından korkan Hıristiyan unsurlar yeniden Müslümanların egemenliğine girme telaşına kapılmışlardır.

---

41 Andrew Patrick, *The Zionist Commission and the Jewish Communities of Greater Syria in 1919*, *Jerusalem Quarterly* 56&57, s. 109.

42 F.O. 139168/2117/44A, No:467, *Albay Meinertzhagen'den Curzon'a*, 7 Ekim 1919.

43 F.O. 156779/2117/44A, No: C.P.O. 311, *Albay Meinertzhagen'den Curzon'a*, 10 Kasım 1919.

44 CAB/24/165, Herbet Samuel, *Memorandum by the Secretary of State for the Colonies*, 25 February 1924.

20. yüzyılın başında Filistin toplumunun yaklaşık yüzde onluk kısmını Yahudiler oluşturmaktadır⁴⁵. Bunların yaklaşık üçte biri kırsal kesimde yaşamaktadır. Artan Yahudi yerleşkeleriyle birlikte Yahudi nüfusu da düzenli olarak artmıştır⁴⁶. Balfour Deklarasyonuna kadar birlikte yaşayan Yahudilerle Araplar arasında kayda değer bir sıkıntıdan söz edilemez. Osmanlı dönemi, Yahudiler açısından parlak bir dönem olarak nitelenebilir. Dünyanın diğer coğrafyalarındaki önyargılara ve ayrımcılığa rağmen Müslümanların idare ettiği coğrafyalar Yahudiler için huzurlu birer yaşam alanı olmuştur. Yahudiler Müslümanların kurmuş olduğu devletlerde en üst kademelerde görev almış, altın çağ sayılabilecek bir dönem yaşamışlardır⁴⁷. Savaşın hemen ertesinde iki taraf arasındaki ilişkilerin henüz bozulmadığı söylenebilir. Filistin’de yaşayan Yahudiler Siyonizm düşüncesini içselleştirmiş durumdadır fakat bu kesimin henüz aktif olarak gelişmelerin içinde yer aldığı söylenemez. Bu durum ilişkilerin belli düzeyde devam etmesini sağlamıştır. Yahudi çiftçilerin Araplara yeni tarım yöntemlerini öğretmeleri ve böylece tarımsal verimin artmasına katkıda bulunmaları öte yandan Yahudi kolonilerinin bulunduğu bölgelerde iş imkânlarının yüksek olması Arap halkının onlara sempatiyle yaklaşmasına neden olmuştur⁴⁸.

Siyonistler yalnızca siyasal mücadelenin dava için yeterli olmadığı düşüncesinden hareketle ekonomik aktivitelere önem vermişlerdir. Toprağa, gayrimenkule, fabrikalara yatırım yapan Yahudilerin dayanak noktaları ekonomik güçleridir⁴⁹. Yatırımlar ve iş alanları propagandanın malzemesi olarak kullanılmıştır. Maddi güçlerini siyasal sonuç elde etmek için aktif olarak kullanan Yahudiler, Filistin’de birçok yatırım gerçekleştiriyordu. Öyle ki İngiliz işgali döneminden itibaren Filistin’de yapılan yeni yatırım-

45 Filistin’in zaman içerisinde Osmanlı idari sistemindeki yeri değişmiştir. 1914’teki Osmanlı nüfus sayımlarına göre Yahudilerin en fazla yaşadığı bölgelerdeki nüfus rakamları şöyledir: Suriye, 791.582 Müslüman, 10.140 Yahudi; Beyrut, 648.314 Müslüman, 15.052 Yahudi, Halep, 576.320 Müslüman, 12.193 Yahudi, Kudüs, 266.044 Müslüman, 21.259 Yahudi. Osmanlı Devleti nüfus sayımlarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010.

46 Karpat, a.g.e.

47 Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-1998*, Knopf Doubleday Publishing Group 2011, chapter 1.

48 F.O. E 3109/131/44, *Samuel’den Curzon’a*, 2 Nisan 1920.

49 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

ların neredeyse tamamı Yahudi sermayesidir⁵⁰. Zaman içerisinde bu tarz yatırımların giderek arttığı görülmektedir. Yahudiler, Filistin'in, zenginliğe olan açlığını kendileri için fırsata dönüştürmüştür. Savaş sonrasında bölgenin yatırıma ve yeni istihdam alanlarına ihtiyacı vardır ve gerekli finansman imkânları onlarda mevcuttur. Bu imkânlar yalnızca yatırımları finanse etmek için değil, batılı devletleri manipüle etmek için de kullanılmıştır. Yahudi sermayesinin İngiltere ve Amerika gibi ülkelerdeki baskınlığı, bu devletlerin hükümetlerini köşeye sıkıştırarak boyutlardadır⁵¹.

Siyonizm'in uluslararası siyasi bir projeye dönüşmesiyle birlikte bölgede yaşayan halklar arasındaki gerilim giderek artmıştır. Avrupa'da yayın yapan önde gelen Yahudi gazetelerinin söylemi Siyonist projeye ilgili Filistin'de ortaya çıkan tepkinin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Bu süreli yayınların ve gazetelerin birçoğu aynı zamanda Filistin'in en ücra köşelerinde okunmakta ve özellikle bölgede yaşayan diğer toplumlar arasında tepkiyle karşılanmaktadır⁵². Siyonistler Cenevre, Bern ve Lahey'de açtıkları ofisler aracılığıyla Avrupa çapında propaganda faaliyetine girişmişlerdir⁵³. Bu dönemden itibaren Ortodoks geleneğe bağlı olanlar hariç diğer Yahudilerin Siyonist fikirleri idealist şekilde desteklemeye çalıştığı görülmektedir.

Siyonist projenin yanı sıra Yahudiler arasında sayıları azınlıkta olsa da komünist devrim düşüncesini savunanlar da söz etmek gerekir⁵⁴. İngilizler bundan son derece rahatsızdır. Özellikle Rusya ve Polonya'dan gelen Yahudi göçmenlerin bir kısmı Bolşevik düşüncenin etkisi altındadır. Filistin civarında yaklaşık yüz kişilik bir Yahudi komünist gurubunun Rus ajanlarıyla birlikte sempatizan toplamak adına çalıştığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Fakat Siyonizm'in, Yahudilerle ilgili Araplar üzerinde ortaya çıkardığı

50 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

51 Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Filistin Meselesi Siyonizm Davası Başlıklı Raporu, yayınlayan: Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun, Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, İstanbul 2015, s. 61.

52 F.O. 119995/1051/44A, No: 241, Allenby'dan Churchill'e, 6 Ağustos 1919.

53 Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Filistin Meselesi Siyonizm Davası Başlıklı Raporu, yayınlayan: Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun, Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, İstanbul 2015, s. 59.

54 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

genel soğukluk, yerel dile bile hâkim olamayan komünist grupların başarı şansını azaltmıştır⁵⁵.

Filistin Sorunu ve Uluslararası Siyaset

İngiliz Politikası ve Siyonizm

İngiltere'nin dünya savaşını kazanmasıyla Filistin açısından yeni bir dönem başlamış oldu. Savaş sona erdiğinde Filistin İngilizler tarafından işgal edilmiş, Siyonizm projesi uygulamaya konmuş ve böylece konu uluslararası bir sorun haline dönüşmüştür. Başta İtilaf devletlerinin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları olmak üzere dış dünyada meydana gelen bir takım gelişmeler Filistin siyasetini yakından ilgilendirmiştir. Günlük ve haftalık çıkan Arapça, İbranice ve İngilizce yayın organları aracılığıyla dış dünyayı takip etme olanağı bulan Filistin halkı, başta İngiltere olmak üzere diğer devletlerin politikalarını yakından takip etmiştir. Avam ve Lordlar Kamarasında gündeme gelen konular, soru önermeleri, açıklamalar yerel dillere tercüme edilmiş, basında kendisine geniş yer bulmuştur⁵⁶. Özellikle İngiltere'de Filistin konusunda yaşanan tartışmaların Filistin iç siyasetinde mutlaka bir karşılığı olmuştur. Londra'nın yanı sıra, Ocak 1919'da başlayan Paris Konferansı'nda, Arap coğrafyası ve Filistin en önemli gündem maddelerinden biridir. Filistin kamuoyu, konferanslarda ortaya çıkan tartışmalara yakın alaka göstermiştir.

Savaşın ertesinde Müslüman dünyasının içinde bulunduğu kriz, Filistin ve Siyonizm sorununa karşı Müslümanların duyarlılığını bir kat daha artırmış, bu durum sorunun uluslararası siyasetin konusu haline dönüşmesinde etkili olmuştur. Savaşın neticesinde Osmanlıların yenilmesi, Hindistan Müslümanları ve Arapların istediklerini alamayışı, halifelik kurumunun tartışmaya açılması gibi sorunlar dünya Müslümanları arasında infiale neden olmuştur. Üstelik Siyonizm ile birlikte kutsal yerleri kaybetme riski ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla çoğunluğunu Müslüman Arapların oluşturduğu Filistin kamuoyu ve diğer Müslüman dünyası birbirini karşılıklı

---

55 CAB/24/125, Filistin'de Durum, 9 Haziran 1921.

56 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

olarak yakından takip etmiştir. Sömürgelerinin neredeyse tamamı Müslümanlardan oluşan İngiltere’nin bu sorunlara asgari düzeyde hassasiyet göstermek zorunda olması, Siyonizm meselesindeki yumuşak karnıdır. Öte yandan savaşın hemen ertesinde Osmanlı hilafetinin merkezi konumunda olan İstanbul’un Müslüman dünyadan koparılma düşüncesi önemli bir tepki kaynağıdır. Filistin’de görev yapan İngiliz yetkililer 1919 yılı içerisinde Anadolu’da gerçekleşen işgallerin halkı son derece rahatsız ettiği yönünde bilgiler aktarmaktadır⁵⁷. İngilizler açıkça Halifelikle ilgili tepkilerin Filistin’e sıçramasından endişe etmektedir. Halifelik tartışmalarının yanı sıra uluslararası siyaset bağlamında Ankara’nın ileriki dönemlerde Yunan orduları karşısında elde ettiği başarılar, Mısır’ın bağımsızlığı, Hindistan’daki gelişmeler, Irak’ta ve Ürdün’de kurulan Arap devletleri, Filistin’deki bağımsızlık yanlısı milliyetçileri doğrudan etkilemiştir. İngiltere’nin bu dönemde yürütmüş olduğu diplomasi olumsuz etkiyi asgari düzeye indirmek üzerine şekillenmiştir⁵⁸.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde ortaya çıkan çeşitli belgeler Arap coğrafyasıyla ilgili tartışmaları uluslararası siyasetin gündemine taşımıştır. Petrol kaynaklarının paylaşılması, çatışmanın temel sacayağını oluştururken, Suriye ve Filistin sorunu birkaç önemli belge etrafında şekillenmiştir. Bunlardan ilki 1915’te Hicaz Emirine verilen sözdür. İkinci olarak 1916’da İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması’ndan söz etmek gerekir ki Fransa savaş sonrasında ısrarla bu anlaşma üzerinden müzakereleri yürütmek istemiştir. Buna karşın Sykes-Picot’nun İngiltere’nin çıkarlarını yansıtmadığını düşünen İngiliz devlet adamları, politikanın güncellenmesi gerektiğini düşünmektedir⁵⁹. Şüphesiz Filistin adına tarihsel değeri en fazla olan belgelerden biri 1917’de ortaya çıkan Balfour Deklarasyonu’dur. Bununla birlikte Filistin konusu farklı bir boyuta taşınmış oldu. Diğer bir belge self determinasyon ilkesiyle ilgili olarak Kasım 1918’de ortaya çıkan İngiliz-Fransız Deklarasyonu’dur. İngilizler bu belgenin altına imza attıklarına daha sonra pişman olmuş ve özellikle Filistin konusunda buna riayet etmek istememiştir. Son belge 1919’daki Milletler

57 F.O. 91480/2117/44, No: 183, Clayton’dan Curzon’a, 8 Haziran 1919.

58 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

59 Howard M. Sachar, “The Balfour Declaration”, A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time, Toronto 2007, chapter 3.

Cemiyeti kurulmasına dair varılan anlaşmadır. Buradaki temel sorunsal kendi aralarında tutarlı olmayan söz konusu belgelerin aynı zamanda kesin bir politikayı ifade etmemeleridir. Her ne kadar İtilaf Devletlerinin altına imza attığı metinler olarak tarihe geçmiş olsalar da tam anlamıyla onların politikalarını yansıttıkları söylenemez. Balfour, bu metinlerin kendi içinde tutarsız, uygulanmasının imkânsız ve gerçeğe aykırı olduğunu bizzat itiraf etmektedir⁶⁰. 1918 itibarıyla bu belgelerin hepsi geçerliliğini korumaktadır ve sorunun tarafları kendi politikaları ekseninde bu metinlere referans vermektedir. Dolayısıyla adı geçen belgelerin mevcut tartışmaları sonlandırabilmesi neredeyse imkânsızdır.

Başta İngiltere olmak üzere diğer müttefiklerin bizzat imzaladıkları metinlere sadık kalmamaları sorunları içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. İngiltere'nin Suriye ve Filistin konusundaki ikircikli tavrı 1919 sonrasındaki müzakere süreçlerinde daha da belirginleşmiştir. Özellikle Suriye civarını araştırmakla görevli komisyonun inceleme alanlarını belirlerken Filistin'i dışarıda tutmak istemesi diğer müttefikler ve halk arasında önemli tepkiye neden olmuştur. Dörtler meclisinde⁶¹ Suriye konusu görüşülürken bölge halklarının taleplerini öğrenmek için bir komisyon teşkil edilmesi önerisi kabul edilmiştir. Komisyonun inceleme alanı Suriye ile başlamış fakat bir süre sonra bütün Arap coğrafyasını içine alacak şekilde genişlemiştir. Bu noktada Balfour, İngiliz Başbakanına bir mektup yazarak Filistin'in bu incelemenin dışında tutulması gerektiğini zira İtilaf Devletleri'nin Siyonizm konusunda anlaşmaya vardığını belirtmiştir⁶². *Bölgede yaşayan halkların isteği bir yana Balfour, Yahudi devleti konusunda kaçınılmaz olarak sayısal self determinasyon tezinin uygulanamayacağını söylemektedir. Çünkü mevcut nüfus yapısı, bu ilkenin Siyonizm lehine uygulanmasına elverişli değildir. Buradan anlaşılacağı üzere İngilizler açıkça Filistin'deki mevcut Arap çoğunluğundan ziyade Siyonizm bağlamında azınlıktaki Yahudileri daha fazla dikkate almıştır.*

---

60 F.O. 132187/2117/44A, No: 242, Balfour'un Suriye, Filistin ve Mezopotamya ile ilgili Memorandumu, 11 Ağustos 1919.

61 İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya hükümet başkanlarından oluşan heyet. Yüksek Konsey olarak da bilinmektedir.

62 Appendix Two Additional Documents Relative to British Policy in Regard to Syria and Palestine, June 1919, Page(s) 1276-1278 Series 1 - Volume 4: Adriatic and the Near east 1919-February 1920.

Müzakere masalarında ortaya çıkan metinlerin karmaşası bir yana Avrupalıların zihnindeki “doğu” algısının ortaya çıkardığı bir takım önyargılar, Arap coğrafyasının geleceğiyle ilgili sorunların sağlıklı bir zeminde tartışılmasının önündeki en büyük engeldir. Balfour, modern devletin doğasının ve milliyetçilik nosyonunun ancak Washington, Paris, Prag gibi Batıya dâhil olan coğrafyalara uygun olduğunu, Suriye gibi yerlerde bu değerlerin bir anlam ifade etmediğini düşünmektedir. İngiliz devlet adamına göre Osmanlı sonrasında bölgede tesis edilecek milli devletler düzeni işlemecektir çünkü Arapların milli sınırlar içerisinde temsile dayalı kurumları tesis etmelerinin ve şeffaf bir seçim sistemi oluşturmalarının imkânsız olduğu kanaatindedir⁶³. Diğer bir tabirle Balfour gibi düşünenler, milletler cemiyeti prensiplerinin ancak batılı toplumlar için uygulanabilir olduğuna inanmıştır. Avrupalı politikacıların birçoğu doğudaki milletler için aynı prensipleri hayata aktarmanın birçok sorunu beraberinde getireceğine inanmakta ve self determinasyon ilkesinin doğu şartlarına göre yorumlamasından yanadır. Balfour --self determinasyon ilkesinin başarı tartışmaları bir yana bırakılırsa-- batılılara layık bir değer için uygun olmadığı ön yargısıyla hareket ederek aslında bir çeşit Asya Tipçi oryantalist düşünce üretmiştir.

Filistin’in uluslararası bir sorun haline dönüşmesinde İngiliz Fransız rekabetinin payı büyüktür. Fakat yalnızca çıkarlarını korumayı amaçlayan Fransa, tek başına İngiltere ile baş edecek güçte değildir. İngiltere’nin Filistin politikasının temel hedefi doğal ve tarihsel sınırları içerisinde yer alacak bir Filistin’dir. Bu bölge zaman içerisinde göçler ve ekonomik yatırımlarla birlikte Yahudi devletine dönüşebilecekti⁶⁴. Buna karşın Suriye üzerinde siyasi ve ekonomik beklentileri olan Fransızlar açısından Filistin, pazarlığın en önemli parçasını teşkil etmiş ve her noktası itinayla değerlendirilmiştir. Fransız devlet adamları, Siyonizm’e açıktan karşı çıkmamakla birlikte İngiltere’nin konumunu zayıflatmak ya da en azından güçlendirmemek adına her fırsatı değerlendirmiştir. Birleşik bir Suriye isteyen Fransa, İngiltere’nin müttefiki olmasına ve daha önce onay vermesine rağmen aslında Siyonist projeye karşıdır. Açıkçası müttefiklik savaş alanlarında kalmış, konu pay-

63 F.O. 132187/2117/44A, No: 242, Balfour’un Suriye, Filistin ve Mezopotamya ile ilgili Memorandumu, 11 Ağustos 1919.

64 F.O. 166023/50535/44A, *Forbes Adam’ın Fransa ve Filistin’in Kuzey Sınırıyla İlgili Memorandumu*, 30 Aralık 1919.

laşım meselesine gelince literatürde “Yüksek Konsey” olarak adlandırılan dört İtilaf Devleti’nin hükümet başkanları adeta birbirine girmiştir. İngilizler Fransa’yı, Siyonizm aleyhtarı propaganda yürütmekle suçlamıştır. İngiliz yetkililer, Fransa’nın propaganda için yüksek bütçe ayırdığını iddia etmektedir⁶⁵. Realist çerçevede hareket eden Fransa, İngiltere’nin Siyonizm konusundaki kırılganlığı üzerine politika üretmektedir. Fransızlar, Londra’nın Siyonizm konusundaki ısrarlı tavrının Araplar arasında tepki toplayacağını düşünmektedir. Bu durumda halkın İngilizler yerine kendilerini veya Amerika’yı tercih edeceği ihtimalini fazlasıyla önemsemişlerdir. Nitekim Fransız kara propagandasının temel söylemlerinden birisi İngiltere’nin Siyonist projeye Amerika ve Fransa’dan daha fazla destek verdiği⁶⁶. Fakat Fransa’nın Arap dünyasını etkileme çabaları sonuçsuz kalmıştır. Araplarla ortak bir politika takip ediyor görünmesine rağmen yerli halkın Fransa’ya bakışı olumsuzdur. Bunun birkaç nedeni olabilir. Öncelikle Fransa’nın Filistin konusundaki istekli tavrı uzun zamandır bölge halkları tarafından bilinmektedir. Buna karşın Fransızların Suriye’de uygulamaya çalıştığı yönetim şekli halk arasında pek rağbet görmüş değildir. Hatta İngiltere’nin çekilmesi durumunda Filistin’in de Fransız kontrolüne girebileceği korkusu yaşayan Arapların birçoğunun İngiltere’yi çok fazla rahatsız edecek muhalif davranışlardan kaçındığı kayıtlarda yer almaktadır⁶⁷. Bu arada İngiltere, Fransız kara propagandası karşısında pek fazla rahatsız olmamış yalnızca halka müttefiklerin tamamının Siyonist projeye destek verdiğini anlatmaya çalışmıştır. İngiltere için aleyhte yürütülen kampanyalardan daha önemlisi, Siyonizm’in uygulanması noktasındaki kararlılığı Arap halkına yansıtılabilmektedir⁶⁸. İngiltere, Siyonizm’e karşı sürdürülecek ajitasyon ve tepkilerin hiçbir sonuç doğurmayacağını her defasında net bir dille ifade ederek kararlı tavrını bütün muhataplarına göstermek istemiştir.

Filistin sorunun taraflarından biri de Suriye kralı olmak isteyen Faysal’dır. İngiliz-Fransız rekabetinden en fazla istifade eden taraf Faysal’dır. Hüseyin’in oğulları arasında Filistin tartışmalarının içinde yer alan ve bir dönem Suriye kralı ilan edilen Faysal, savaş sonrası dönemde bölgenin en

---

65 F.O. E 920/920/44, No: 15, *Albay Meinertzhagen’dan Curzon’a*, 2 Mart 1920.

66 F.O. 86424/2117/44, Curzon’dan Balfour’a, 31 Mayıs 1919.

67 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

68 F.O. 86424/2117/44, No:197, Curzon’dan Balfour’a, 31 Mayıs 1919.

önemli siyasi aktörlerinden biridir. Güçlü bir lider olarak kabul edilen Faysal'ın idare edeceği bölgenin sınırları uluslararası sorunun bir parçasıdır. Savaş sırasında İngiltere adına Osmanlı Devletine karşı savaşan Faysal, bunun karşılığında İngiltere'nin kendi liderliğindeki Arap bağımsızlığını destekleyeceğini düşünmüştür. Fakat İngiltere açısından Faysal'ın beklentisini karşılamak son derece zordur. Böyle bir durumda Fransa'nın Suriye'de kalabilmesi tehlikeye düşecektir. Fransızlarla çalışmak istemeyen Faysal yönetimindeki Suriye'de, Fransa'nın mandater devlet olarak kalması istikrarsızlık demektir⁶⁹.

Uluslararası siyasetteki rolü bir yana Faysal'ın Filistin'in geleceğiyle ilgili tartışmalarda takındığı tavır ve ortaya koyduğu politikalar onu Arapların yakın tarihindeki ilginç şahsiyetlerden biri yapmıştır. Öncelikli olarak batıyla sorun yaşamamak adına onların istediği tipte bir iktidar olma yolunu tercih eden Faysal, özellikle İngiltere'nin İslam düşüncesine karşı mesafeli tutumundan haberdardır. Dolayısıyla uluslararası çevrelerde kabul görmek adına devletini modernist ve milliyetçi çizgiye oturtmayı planlamıştır. 3 Temmuz 1919'da Filistin'de bulunan Amerikan komisyon üyesiyle yapılan bir görüşmede Faysal, kendisine sorulan "yürütülen bağımsızlık hareketinin İslamcı fikirlerle olan ilişkisini kesip kesmeyeceği ve hareketin karakterinin İslamcı olup olmayacağı" sorusu karşısında hareketin tamamen milliyetçi-modern bir niteliğe sahip olacağını ve asla İslamcı bir karakter arz etmeyeceğini açıkça beyan etmiştir. Bu arada Siyonizm konusunda İngiltere'nin kararlı tutumunun farkında olan Faysal, Siyonizm karşıtlarından uzak durmuş ve sık sık kendisinin muhalifler gibi düşünmediğini beyan etmek mecburiyeti hissetmiş, birçok zeminde Siyonist projeyi destekleyeceğine dair fikir belirtmiştir⁷⁰. Her ne kadar etrafında Siyonizm düşüncesine karşı birçok kişi olsa da, Faysal'ın kendisi Siyonizm'i Fransızlara karşı bir denge unsuru olarak görmüştür. Nitekim birçok kez projeye karşı olmadığına dair Siyonistlere bizzat garanti vermiştir⁷¹. Buna benzer bir açıklama 9 Eylül 1919'da İngiliz ve Fransız yetkililerle gerçekleşen bir toplantıda dile

69 Appendix Two Additional Documents Relative to British Policy in Regard to Syria and Palestine, June 1919, Page(s) 1276-1278 Series 1 - Volume 4: Adriatic and the Near east 1919-February 1920.

70 F.O. 102567/2117/44, No:219,Albay French'den Curzon'a, 10 Temmuz 1919.

71 F.O. 166023/50535/44A, *Forbes Adam'ın Fransa ve Filistin'in kuzey sınırıyla ilgili memorandumunu*, 30 Aralık 1919.

getirilir. Toplantıda Suriye'nin bütünlüğüne vurgu yapan Faysal, Siyonist projeyi kabul edeceğini muhataplarına bir kez daha açıkça ifade etmiştir⁷².

Siyonist lider Weizmann ile de gizlice anlaşan Faysal'ın devlet kurma yönündeki aceleci ve çelişkili tavrı İngilizleri bile şaşırtmıştır. Fakat Weizmann-Faysal anlaşmasının zamansız olduğunu düşünen İngilizler, anlaşmanın Arap dünyasında duyulmasının Faysal'ın hain ilan edilmesine yeteceği kanaatindedir. Aslında Faysal'ın kendilerinin dışında para karşılığında⁷³ Siyonistlerle işbirliği yapması İngilizleri rahatsız etmiştir. Siyonistlerle kendileri dışında uzlaşmaya varmış bir Arap lider İngilizler açısından artık güvenilir olmadığı gibi politik olarak yaşama şansı da azalmıştır. Fransızlar, Yahudiler ve İngilizlerden destek alan Faysal'ın bu üç tarafla ayrı ayrı müzakereler yürütmesi ve birbiriyle çelişkili anlaşmalar imzalaması İngiliz yetkilileri rahatsız etmiştir⁷⁴. Böylece kendi isteklerini üç tarafa da dayatmayı hedefleyen Faysal'ın bu politikası İngilizler tarafından şüpheyle karşılanmış ve Faysal'a olan güveni azaltmıştır.

Filistin'de Sınır Tartışmaları

İngilizler ve Yahudiler, Siyonizm projesinin siyasi ve ekonomik başarısının Filistin'in sınırlarıyla ilgili olduğunu düşünmektedir. Kurulacak devlet binlerce Yahudi göçmeni barındıracak dinamiklere sahip olmak zorundadır. Fakat tarıma dayalı bir memleket olan Filistin ekonomisi savaştan olumsuz etkilenmiştir. Savaşı takip eden yıllarda hasat miktarı azalmış, fiyatlar genellikle düşük seyretmiştir. Savaşın olumsuz etkilerine bir de teknik imkânsızlıklar ve sulama sorunları eklenince bölgede tarımdan elde edilen gelir seviyesi iyice azalmıştır⁷⁵. Bunun için bölgenin mevcut tarımsal kapasitesinin artırılması ve bunun endüstriye yansımaları şarttır. Bu amaç aynı zamanda doğrudan İngiliz sömürge imparatorluğunun çıkarlarına hizmet edecek-

---

72 F.O. 128333/2117/44A, No:429, Albay Meinertzhagen'den Curzon'a, 11 Eylül 1919.

73 Martin Sicker, Reshaping Palestine: From Muhammad Ali to the British Mandate, 1831-1922, Greenwood Publishing Group 1999. S. 143.

74 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

75 Araplara kıyasla bölgede yaşayan yerli Yahudiler daha gelişmiş yöntemlerle tarım yapmaktadır fakat onlar da tarımsal faaliyetleri zenginleşmenin bir aracı saymamaktadır.

tir. Tarımsal ekonomiye dayalı bir bölge olan Filistin’de sulanabilir araziler hayati öneme sahiptir. Bölge endüstrisinin gelişmesi tarımsal imkânların artırılmasına bağlıdır, bunun için de su kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Londra, kendi çevresinde yeterli kaynağa sahip olmayan Filistin’in su ihtiyacının kuzeyden Ürdün sularından karşılanabileceği düşüncesindedir. İngilizler henüz Filistin’in statükosunun kesinleşmediği bir dönemde Rus asıllı bir Yahudi’ye Ürdün akarsularından Filistin için elektrik üretme imtiyazı vererek bölgenin Ürdün’le organik bağlantısını sağlamaya yönelik adımlar atmıştır⁷⁶.

Diğer yandan bu dönemde Gazze ve Beersheba hariç Filistin’de kaliteli buğday üretilen başka bölgenin olmaması dikkatleri Ürdün’ün verimli arazilerine çevirmiştir. Buğday ekim alanlarına olan ihtiyaç Ürdün’ün güneyindeki bölgelerin önemini daha da artmıştır. İngilizler su kaynaklarıyla ünlü bu bölgenin Filistin sınırlarına dâhil edilerek buğday ekilmesini planlamıştır⁷⁷. Bu noktada Filistin’in sınırları önem kazanırken, sınır konusunda yaşanan tartışmanın tarafları İngiltere, Fransa ve Siyonistlerdir. İngiliz tezi ekonomik kalkınma için gerekli suyun Ürdün’den temin edilmesi gerektiğini savunurken Fransa buna kesinlikle karşı çıkmıştır. İngiliz yetkililer zengin bir Yahudi ülkesi için Ürdün’ün güneyinin mutlak surette Filistin sınırlarına dâhil edilmesinden yanadır. Konunun diğer muhatabı olan Fransa’nın, İngilizleri ikna etmesi oldukça güçtür. Nitekim İngiliz bürokratlar Ürdün sularıyla ilgili olarak müzakerelerde taviz verilmemesi konusunda Londra’yı sık sık uyarmıştır⁷⁸.

Ürdün suları Siyonistlerin de önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Justice Brandies⁷⁹ 24 Haziran 1919’da Balfour’la bir görüşme gerçekleştirmiş ve Yahudi devleti için gerekli bir takım istekleri dile getirmiştir. Görüşmenin detaylarından Siyonist projenin amacının Filistin’de Yahudiler için bir devlet kurmaktan ziyade, Filistin’in tamamen bir Yahudi devleti haline dönüşmesi olduğu anlaşılmaktadır. Justice’in üzerinde dur-

76 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

77 F.O. 161829/2117/44A, No: C.P.O. 181, Albay Meinertzhagen’dan Curzon’a, 17 Kasım 1919.

78 F.O. 86424/2117/44, No:197, Curzon’dan Balfour’a, 31 Mayıs 1919.

79 Önde gelen Siyonist liderlerden.

duğu konu Yahudi devletinin sınırları belirlenirken kuzeydeki su kaynaklarının dikkate alınmasıdır. Justice, su kaynakları konusunda ısrarcı olmuş hatta Hicaz demiryollarının da Yahudi devletine dâhil edilmesini istemiştir. Sınırların en geniş şekilde dizayn edilmesinden yana olan Balfour, Ürdün suları konusunda Justice'le hem fikirdir. Fakat Arap çıkarlarını çok fazla zedeleyeceği ve tepki doğuracağı gerekçesiyle Hicaz demiryolunun bu sınırlara dâhil edilmesine karşıdır⁸⁰. Balfour'un tezine göre Filistin'in doğu sınırı kabaca Hicaz Demiryollarının 25-30 km batısından geçmelidir. Siyonistler, bölgedeki doğal zenginliklerin de Yahudi devleti sınırlarına dâhil edilmesini istemiştir⁸¹. Dolayısıyla kimyasal zenginliklere sahip Ölü Deniz bölgesinin manda sınırlarına dâhil edilmesi öngörülmüştür. Buna göre doğu sınırı Ölü Deniz'den güneye doğru ilerleyerek Akabe Körfezine uzanacaktı. Güney sınırı ise eski Mısır Suriye sınırı olarak kalacaktır. Bu arada sınırlar konusunda İngiltere'nin uzak coğrafyalardaki çıkarlarının da göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Tartışmalarda bölgenin Kızıl Deniz'le bağlantısı üzerinde durulmaktadır⁸². Böylece ekonomik açıdan gelecekte Hindistan ve Uzak Doğu ile ticaret imkânı olacaktır.

Savaşın ertesindeki şartlarda Siyonistlerin sınır taleplerini karşılamak kolay değildir. Özellikle mevcut nüfus yapısı Yahudiler için büyük bir handikaptır. Fakat Siyonist liderlerin birçoğu coğrafyanın dışında yetişmiştir ve yerel şartlara hâkim oldukları söylenemez. Bölgeye gerçekleştirilen ziyaretlerde Siyonist liderler bu gerçekle yüzleşmişlerdir. Araplar ve Hıristiyanlar bir yana Siyonistlerin aşırı talepleri karşısında İngiliz yetkililer bile zaman zaman tavır almıştır. Yahudiler İngiliz yetkilileri bile şikâyet etmiş, suçlamalar Yahudi karşıtlığına kadar varmıştır. Yahudilerin kendilerine tarihi bir imkân tanıyan İngilizler hakkında bu denli suçlamalarda bulunmaları ilginçtir.

Filistin'de görev yapan Yahudi kökenli İngiliz Yüksek Komiseri Herbert Samuel gelen şikâyetler üzerine soruşturma açmış fakat iddiaların

---

80 F.O. 132187/2117/44A, No: 242, Balfour'un Suriye, Filistin ve Mezopotamya ile ilgili Memorandumu, 11 Ağustos 1919.

81 Appendix Two Additional Documents Relative to British Policy in Regard to Syria and Palestine, June 1919, Page(s) 1276-1278 Series 1 - Volume 4: Adriatic and the Near east 1919-February 1920.

82 F.O. 161829/2117/44A, No: C.P.O. 181, *Albay Meinertzhagen'den Curzon'a*, 17 Kasım 1919.

temelsiz olduğu anlaşılmıştır. Bazı İngiliz yetkililerin sınırlar konusundaki fikirlerinin kendileriyle tamamen örtüşmemesi Siyonist çevreleri ciddi anlamda kızdırmıştır. En küçük bir itiraza tahammülü olmayan Siyonistler, İngilizlerin bölgede düzen kurma çabalarını bile kendilerine yönelik bir hamle olarak algılamışlardır⁸³. İngiliz diplomasisi içinde azınlıkta da olsa Weizmann ve diğer radikal Siyonistlerin isteklerinin sorunu içinden çıkılmaz bir noktaya sürüklediğini savunanlar vardır⁸⁴. Fakat bu noktada Londra'nın tavrı belirleyici olduğu gibi ılımlı İngilizler bile en fazla geçiş sürecinin daha uzun zamana yayılmasını tavsiye etmiş, Siyonist projeye karşı net bir tavır ortaya koymamıştır. Üstelik onların kısmi Siyonizm karşıtlığı evrensel ahlakla veya self determinasyonla ilgili değil İngiliz sömürge çıkarlarını koruma endişesiyle ilgilidir.

Yahudilerin aşırı taleplerinin yanı sıra öngörülen sınırların uygulanabilmesinin önünde başka engeller de söz konusudur. En önemli engel şüphesiz Fransa'dır. İngiltere ve Fransa'nın Balfour Deklarasyonuna yüklediği anlam farklıdır. Fransa, Filistin ile Suriye arasındaki sınır sorunlarının Sykes-Picot bağlamında çözülmesini istemektedir. Buna karşın İngiliz yetkililer Sykes-Picot'un İngiliz çıkarlarını yansıtmadığında ve revize edilmesi gerektiğinde ısrarcıdır. Öte yandan Fransa'daki Alyans İsrailit gibi Siyonizm karşıtı örgütler sınırların kuzeye doğru genişletilmesinden son derece rahatsızdır⁸⁵.

Filistin sınır düzenlemelerinin karşısında direnen bir diğer taraf Araplardır. Yerli Araplar, Suriye'den bağımsız Filistin projesinin karşısında yer almıştır. Bu dönemde Arap milliyetçileri arasında bağımsız bir coğrafya fikri ileri boyutlara ulaştığı gibi Arap halkı, bölünmenin ekonomi ve ticareti sekteye uğratacağı endişesi taşımaktadır. Üstelik bölünmüş topraklarda komşu coğrafyalara seyahat imkânı da daralacaktır⁸⁶. Arap halkı Suriye ile birleşik bir Filistin isteğini sık sık dile getirmiştir ve bunun için yoğun çaba

83 F.O. 119995/1051/44A, No: 241, Allenby'dan Churchill'e, 6 Ağustos 1919.

84 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

85 F.O. 166023/50535/44A, *Forbes Adam'ın Fransa ve Filistin'in Kuzey Sınırıyla İlgili Memorandumu*, 30 Aralık 1919.

86 F.O. E 3109/131/44, *Samuel'den Curzon'a*, 2 Nisan 1920.

sarf etmiştir⁸⁷. Nitekim 8 Mart 1920’de Şam’da düzenlenen Suriye kongresinde Faysal’ın krallığı altında Filistin’in de dâhil edildiği bağımsız bir Suriye modeli ön plana çıkmıştır.

Bu dönemde bir yandan Siyonist talepleri karşılayan İngiltere diğer yandan “ötekilerin” tepkilerini dindirmeye çalışmıştır. Çoğunluğu oluşturan halkın itirazına rağmen İngiliz devlet adamlarının kafasında bölünmüş Arap coğrafyası fikri yerleşmiş durumdadır. Bu anlamda Londra çevrelerinde ön plana çıkan düşünce bir çeşit Arap Konfederasyonu fikridir. Suriye’de Faysal idaresinde Şam merkezli Arap devleti, Suriye’nin batısında Fransız manda yönetimi altında bir devlet, İngiliz manda idaresindeki Filistin ve Kral Hüseyin idaresindeki Hicaz devleti, konfederasyonun çatısı altında olması planlanan devletlerdir. Konfederasyona üye devletlerin idaresi, temsilcilerden oluşan ve merkezi Şam’da bulunan bir konsül tarafından sağlanacaktı. Bu teklif bir çeşit gümrük birliği ve serbest dolaşıma dayalı Arap Birliği projesidir. Denize sınırı olmayan devletlerin deniz kıyılarını diğerleriyle eşit şartlarda kullanabilmesine olanak sağlayan öneri aynı zamanda Arap coğrafyasının kendi içerisinde seyahat özgürlüğü de sunmaktadır⁸⁸. Fakat böyle bir bölünmeye sıcak bakmayan Arap halkları çoğunlukla bu tarz eylem planlarına karşı çıkmıştır. Halk arasında ortaya çıkan endişeler bazı taahhütlerle giderilmeye çalışılmıştır. Fakat İngilizler sık sık rahatlatıcı mesajlar vermeye çalışsa da bunlar Arap halkının endişelerini gideremeye yetmemiştir. Arapların isteklerine kayıtsız kalan İngiliz hükümeti Siyonistlerin talepleri karşısında net bir duruş sergileyememiş hatta birçoğunu benimsemiştir. Haziran 1922’de yayınlanan Beyaz Belge’de⁸⁹ İngilizler Siyonistlerin sınır taleplerinin birçoğunu karşılayacaklarını belli etmişlerdir.

Manda İdaresinin Tesisi

Siyonizm tartışmalarıyla birlikte 1920’nin hemen başında Filistin’deki Araplarla Yahudiler arasında tansiyon iyice yükselmiştir. İlkbaharda Ku-

---

87 The Times, 28 Temmuz 1919.

88 F.O. E 3109/131/44, *Samuel’den Curzon’a*, 2 Nisan 1920.

89 British White Paper of June 1922, Kaynak: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1922.asp.

düs'te çeşitli çatışmalar yaşanmıştır. Mısır, Irak, Suriye gibi çevre coğrafyalarda yaşanan geniş çaplı ayaklanmaların Filistin'e sıçramasından endişe eden İngilizler önlem almaya çalışmıştır. Tepkilerin artması üzerine bölgedeki askeri yönetim yerini 1 Temmuz 1920'de sivil yönetime terk etmek durumunda kalmıştır. Yahudi kökenli Siyonizm yanlısı Herbert Samuel İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanmıştır. Sivil idarenin ilk icraatı Yahudi göçünü başlatmak olmuştur. Aslında askeri idarenin terk edilmesi Arap isyanlarını yatıştırmak bir yana Siyonistlerin işini kolaylaştırmış gibidir. Zira yaklaşık 30 ay süren Allenby yönetimindeki askeri idare ile Siyonistler fazlasıyla problem yaşamışlardı. Üstelik askeri idarenin Siyonist projeye karşı olduğu bilinmektedir⁹⁰. Küçük çaplı tedbirler Siyonizm karşıtlığını engelleyememiştir. 1921'in Mayıs ayında Yafa ve çevresinde öncekilerden daha şiddetli ayaklanmalar ortaya çıkmıştır. Yine bir süre sonra Kudüs'te küçük çaplı bir ayaklanma yaşanmış, olaylar kısa sürede bastırılmıştır. Ayaklanmaları araştırmak üzere kurulan Haycraft Komisyonu olayların sebebinin Siyonizm korkusu ve karşıtlığı olduğu sonucuna varmıştır⁹¹. 1921 olaylarının etkisiyle İngilizler, Arap temsilcilerle görüşmeyi ve talepleri dinlemeyi kabul etmiştir. Londra'ya giden Arap delegasyonu Siyonizm projesinin rafa kaldırılmasını istemiş, hatta bazı İngiliz parlamenterler bu talebi desteklemiştir⁹². Talepler kabul edilmediği gibi İngilizler muhalefeti sindirmek için elinden geleni yapmıştır.

Ayaklanmaların bastırılmasından sonraki süreçte Filistin siyasetinde eskiye nazaran bir durulma söz konusudur⁹³. İngiliz hükümetinin 1922'de yayınladığı Beyaz Belge, Arap halkları arasında hayal kırıklığına yol açmıştır. Bu dönemden itibaren Siyonizm karşıtı eylemler giderek azaldığı görülmektedir. İngiltere'nin Siyonizm'in uygulanması noktasında hiçbir kuşkusunun olmadığı Beyaz Belge'de bir kez daha net bir dille vurgulanmıştır⁹⁴. Balfour Deklarasyonu ile kastedilenin ne olduğuna ilişkin

90 John J. McTague Jr., *The British Military Administration in Palestine 1917-1920*, Journal of Palestine Studies, Vol. 7, No: 3, (Spring 1978), pp. 55-76.

91 Barbara Jean Smith, *The Roots of Separatism in Palestine: British Economic Policy, 1920-1929*, Syracuse University Press, 1993, s.13.

92 Smith, a.g.e., s.13.

93 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

94 Smith, a.g.e., s.13.

detayların yer aldığı belge Arapların Siyonizm konusundaki şüphelerini ortadan kaldırmıştır. İngiltere'nin yol haritası Beyaz Belge'de açık şekilde ifade edilmiştir⁹⁵. Siyonist organizasyonlar tarafından desteklenen bu yol haritası Londra'da bulunan Arap delegasyonu tarafından şiddetle reddedilmiştir.

1922'nin yaz aylarına doğru Filistin'in geleceğiyle ilgili tartışmalar giderek netlik kazanmaya başlamıştır. Beyaz Belge'nin ardından başlayan anayasa çalışmaları İngiliz idaresinin bölgede kurumsallaşma çabalarına işaretler. Hukuksal düzenlemeler bölge halklarının kafasındaki soru işaretlerini kaldırarak niteliktedir. Ağustos 1922'de Filistin anayasasının hazırlanması için bir kanun yayınlanmış ve ardından İngiliz yüksek komiseri, 10 resmi görevli ve 12 seçilmiş üyeden oluşan bir anayasa komisyonu oluşturulmuştur⁹⁶. Bu arada İngiliz mandası Milletler Cemiyeti Genel Kurul'unda 24 Temmuz 1922'de onaylanmıştır⁹⁷.

Arap muhalefetinin Siyonizm karşıtlığı son bulmasa da İngiliz mandasının kesinleşmesiyle birlikte Filistin siyaseti durulmuştur. Filistin kentlerinden İngiliz üst makamlarına gönderilen raporlarda bu yönde bilgiler yer almaktadır. İngilizler mevcut muhalefete alternatif olabilecek oluşumları destekleyerek Arapları ayrışmaya teşvik etmiştir. 1922'den itibaren bölgede yeni parti kurma çalışmalarına dair bilgiler kayıtlarda yer almaktadır⁹⁸. Böylelikle muhalefetin tek sesli baskısı azalacak, Filistin'i idare etmek kolaylaşacaktır. Arap halkının büyük kısmı 1922'nin yaz aylarına kadar İngiltere'nin Filistin politikasının sağlam bir temel üzerinde olmadığını ve her an yıkılabileceğini düşünüyordu. Fakat İngiliz politikasının kesinliğine yönelik algı ortalığı yatıştırmış, özellikle Beyaz Belge ve manda idaresinin onaylanmasıyla birlikte Arap halkının zihnindeki soru işaretleri ortadan kalkmıştır.

---

95 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

96 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

97 Suriye'deki Fransız mandası konusunda yaşanan sorunlar nedeniyle askıya alınan Filistin Manda idaresi Eylül 1923 itibarıyla yürürlüğe girmiştir.

98 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin dünya savaşına girmesi Filistin tarihi açısından dönüm noktasıdır. Osmanlı iktidarının savaş tercihi, Arap coğrafyasını resmen uluslararası bir soruna dönüştürmüş ve Filistin'in İngiliz orduları tarafından işgal edilmesiyle başlayan süreçte, bölgede yaşayan Arap halkı için huzur hiçbir zaman söz konusu olmamıştır.

Tarih sahnesinde ender olarak Filistinli Arapların yaşadığına benzer bir drama rastlamak mümkündür. Savaş sonrasında en moda tabiri olan self determinasyon ilkesine rağmen Filistin'in maruz kaldığı toplum mühendisliği projesi sonraki dönemlerde telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı döneminde istikrar merkezlerinden biri olan Filistin bölgesinin 20. yüzyılın başından itibaren kaynayan kazana dönüşmesinin sebebi ise tartışmasız sömürgecilik ve realizm eksenli politikalarıdır.

Sömürgecilik ve ulusal çıkar temeline oturtulmuş güç politikalarının 20. yüzyılın başında dünyayı getirdiği nokta yeni uluslararası hesaplaşmalar ve zayıfların yok edilmesi olmuştur. Savaş sonrasında ortaya atılan proje devlet düşüncelerinin tamamı Batı'nın kendisi için ürettiği değerlere aykırıdır ve ortak bir amaca hizmet etmektedir. Anadolu'daki Ermeni veya Yunan devleti projeleri ile Filistin'de kurulması planlanan Yahudi devletinin menşei aynıdır. Bu düşüncelerin tamamı Anglosakson realpolitığının sonucudur ve çıkar odaklıdır.

Savaş sürecinde ortaya çıkan egemen politikaların neredeyse tamamı İngiliz imparatorluğunun çıkarlarını korumaya yöneliktir. İngiltere'nin müttefik diye tanımladığı diğer İtilaf Devletleri ise savaş sonrasında diplomasi oyununda adeta etkisiz birer eleman olarak kalmışlardır. Batı Anadolu'nun Yunanlılara verilmesi, petrol bölgelerinin İngiliz egemenliğine girmesi, serbest ticaret rejiminin sağlanması, halifelik tartışmalarının ortaya atılması ve daha birçok sorun İngiltere ile doğrudan ilgilidir ve onun istediği şekilde çözümlenmiştir⁹⁹.

Filistin'de kurulması düşünülen Yahudi devleti de bir İngiliz projesidir

---

99 Burada Batı Anadolu'nun Yunanlılara verilmesi projesinin başarısız olduğu iddia edilebilir fakat İngiltere açısından Batı Anadolu'ya kimin sahip olacağından daha çok Akdeniz'in (Ege) statükosu önemlidir. Lozan'la birlikte Akdeniz'deki dolaylı İngiliz egemenliği tasdik edilmiştir.

ve İngiliz jeopolitiği ile alakalıdır. İngiltere'nin Siyonizm'i desteklemesinin ardında bir takım finansal beklentiler olup olmadığı konusunda henüz yeterli çalışma bulunmamakla birlikte Mısır ve Süveyş gibi bölgeleri ikmal edebilecek konuma sahip bir devletin en azından mevcut çıkarların sürdürülmesine katkı sağlayacağı kesindir. İngiliz sömürge imparatorluğunun en önemli sefer yolu olan doğu Akdeniz böylece daha güvenli bir liman haline dönüşmüştür. Nitekim Anglosakson jeopolitiği açısından bakıldığında sonraki dönemlerde edinilen tecrübe bu iddiaları doğrular niteliktedir. Öte yandan konuyla ilgili birçok kaynakta İngiltere'nin Yahudi sermayesinden beklentileri ele alınmıştır. Hatta İngiltere'nin savaşını Yahudilerin finanse ettiği iddialarına basında ve literatürde sıkça rastlanır. Ayrıca Filistin mandasını idare edecek İngiltere açısından Yahudi sermayesi bölgeye gereken yatırımların finansman sorununu çözmek anlamına gelmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın neticeleri Filistin bağlamında değerlendirildiğinde söylenecek sözlerden biri herhalde Siyonizm'in somut bir anlam kazanması ve bunun sonraki dönemlere yansımalarıyla ilgili olacaktır. Filistinli Araplar açısından 1917 sonrasında ortaya çıkan tablo, gelecekte yaşanacak huzursuzlukların temelini oluştururken, Yahudi dünyası için geçmiş yüzyıllara dayanan bir rüyanın gerçeğe dönüşmesidir.

Savaş devam ederken ortaya çıkan Balfour Deklarasyonu, Siyonizm açısından somut bir anlam ifade eder. Fakat bu belge, Filistin'in geri kalan halkları açısından onlarca yıl sürecek bir huzursuzluğun tetikleyicisidir. Siyonizm projesi, self determinasyon iddialarının ortaya atıldığı bir dönemde gündeme gelmiştir. Wilson'un idealizm kokan söylemleri bir yana modern Avrupa'yı kasıp kavuran realizm çılgınlığı diplomasi masasında bir kez daha kendini göstermiştir. Balfour Deklarasyonu ile ortaya çıkan süreç Filistin'de çoğunluğu oluşturan Arap halkının self determinasyon hakkının elinden alınması anlamına gelir. Bu hak bugün bile bölge halkından esirgenmektedir.

Bölgede ezici bir nüfus üstünlüğüne sahip olan Müslüman Arapların taleplerinin dikkate alınmaması, bu dönemde henüz ortaya çıkan milletler cemiyeti prensiplerine olan inancı sarsmıştır. Üstelik bölgedeki ekonomik kaynakların neredeyse tamamının Yahudi devleti sınırlarına dâhil edilmesi düşüncesi ileriki dönemlerde Arapları ekonomik olarak zayıflatırken, Yahudilerin kalkınmasına büyük katkı sağlamıştır. Bu durum zaman içerisinde

Araplarla Yahudiler arasındaki makasın açılmasına yol açmıştır.

Realizm ve Oryantalizm sarmalında Arap coğrafyasının geleceğine şekil vermeye çalışan galip devletler, geleceği inşa etmek yerine adeta yıkmışlardır. Savaş sonrasında Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinde uygulamaya konan proje devletler daha kurulmadan yok olmuştur. Başarılı olanlar ise ileriki dönemlerde yeni çatışmaların merkezi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki diplomasinin başarısızlığı bir süre sonra ortaya çıkan yeni bir dünya savaşıyla anlaşılmıştır. Fakat batılılar yalnızca Almanya’nın Versay’da çok fazla ezildiği tezi üzerinden öz eleştiri yapmışlardır. Maalesef Batılı politikacıların birçoğu oryantalizmin etkisiyle, kendilerine layık gördükleri birçok değerden “ötekileri” mahrum bırakmıştır. Benzer durum İkinci Dünya savaşının ardında da devam etmiş, batılılar Orta Doğu coğrafyasıyla ilgili kasıtlı tercihler yapmayı günümüze kadar sürdürmüşlerdir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Osmanlı Arşivi

Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Filistin Meselesi Siyonizm Davası Başlıklı Raporu, yayınlayan: Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun, Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, İstanbul 2015.

Cabinet Papers

CAB/24/125

CAB/24/165

Foreign Office Papers

Appendix Two Additional Documents Relative to British Policy in Regard to Syria and Palestine, JUNE 1919, Page(s) 1276-1278 Series 1 - Volume 4: Adriatic and the Near east

F.O. 98124/2117/44, No:196.

F.O. 156779/2117/44A, No: C.P.O. 311.

F.O. 86424/2117/44, No:197.

F.O. E 3109/131/44.

F.O. 139168/2117/44A, No:467.

F.O. 119995/1051/44A, No: 241.

F.O. 91480/2117/44, No: 183.

F.O. 132187/2117/44A, No: 242.

F.O. 166023/50535/44A.

F.O. E 920/920/44, No: 15.

F.O. 102567/2117/44, No:219.

F.O. 128333/2117/44A, No:429.

F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110.

F.O. 161829/2117/44A, No: C.P.O. 181.

F.O. E 3109/131/44.

Diğer Kaynaklar

Antonius, George, *The Arab Awakening*,: The Story of the Arab National Movement, 1938.

Avneri, Aryeh L., *The Claim Dispossession: Jewish Land-Settlement and the Arabs, 1878-1948*, London 2009.

Balcı, Ali, *İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü, Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Editörler: Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, İstanbul 2010.

Friedman, Isaiah, *The Question of Palastine: British-Jewish-Arab Relations, 1914-1918*, London 1991.

John J., Mc Tague Jr., *The British Military Administration in Palestine 1917-1920*, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 7, No: 3, (Spring 1978), pp. 55-76.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010.

Khalidi, Rashid, *The Origins of Arab Nationalism*, Columbia University Press, 1991.

Lockman, Zachary, *Comrades and Enemies: Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906-1948*, University of California Press 1996.

Laqueur, Walter, *A History of Zionism*, New York 2003.

McCarty, Justin, *The Population of Palestine: Population History and Sta-*

tistics of the Late Ottoman and the Mandate, New York 1990.

Milner, Ylana, *Government and Society in Rural Palestine, 1920-1948*, University of Texas Press 2014.

Morris, Benny, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-1998*, Knopf Doubleday Publishing Group 2011.

Patrick, Andrew, *The Zionist Commission and the Jewish Communities of Greater Syria in 1919*, *Jerusalem Quarterly* 56&57.

Sachar, Howard M., "The Balfour Declaration", *A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time*, Toronto 2007.

Shamir, Ronen, *The Colonies of Law: Colonialism, Zionism and Law in Early Mandate Palestine*, Cambridge University Press 2000.

Smith, Barbara Jean, *The Roots of Separatism in Palestine: British Economic Policy, 1920-1929*, Syracuse University Press, 1993.

The Times Digital Archives, 1919-1922.

Selefilik: İslami Köktencilikğin Tarihi Temelleri

Mehmet Zeki İşcan, Kitap Yayınevi, 2014, s.309

Değerlendiren: Rumeysa Köktaş*

Selefilik meselesi, bugün radikal grupları, İslami hareketleri, Suudi Arabistan'ın siyasetini, kabaca söylenecek olursa siyasi ve toplumsal boyutlarıyla Ortadoğu'yu anlamak hususunda önemi inkâr edilemeyecek bir konudur. Bu önemin doğurduğu ihtiyaç ile Selefilikğin siyasi, tarihi ve dini boyutlarıyla alakalı birçok yayın yapılmıştır. Bu yayınlar genel olarak Selefilikğin tarihi, ilkeleri ve özelliklerini ele almakta iken ayrıca son zamanlarda güncel öneminden ötürü radikal gruplar ile Selefilik bağlantısı temelinde de yayınların yapılmakta olduğu görülmektedir. Selefilik meselesi ile ilgili yapılmış çalışmalar içerisinde yer alan fakat bu alandaki çalışmalardan önemli bir boyutuyla ayrılan kapsamlı bir çalışma da Atatürk Üniversitesi öğretim üyesi Mehmet Zeki İşcan tarafından yapılmıştır. İşcan'ın "Selefilik: İslami Köktencilikğin Tarihi Temelleri" başlıklı kitabını ayrı kılan en önemli özellik ise Selefilikğin tarihi ve özelliklerini anlatırken aslında daha çok Selefilikğin sosyolojisini yapmış olmasıdır.

---

*Arş.Gör.Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, rumeysakoktas@sakarya.edu.tr

Yazarın, kitapta iki temel iddiası vardır. Bunlardan ilkinde göre, mezhepleri salt teolojik boyutuyla ele almak, onları sahip oldukları görüş ve ilkelere indirgemek hatalı ve oldukça eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira yazarın tanımına göre mezhep, belli ölçüde anlam arayışı sürecidir, kutsala referansla anlamlı bir dünya inşa eden beşeri bir girişimdir.¹ Bu tanımla yazar mezheplerin teolojik boyutundan önce sosyal bir olgu olduğuna vurgu yapmış ve bu sebeple Weberyen bir “anlama” süreci ile tahlil edilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. İşcan’a göre bu anlama süreci de mezhebin kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamı çerçevesinde zihniyetinin çözümlenmesiyle gerçekleşebilecektir.² Bu ilk iddiasına paralel olarak kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamda Selefi zihniyetin ortaya çıkışını inceleyen yazar böylelikle kitaptaki ikinci iddiasını da ortaya koyar: Selefilik yalnızca dini kaygılar ile açıklanamaz, o daha çok İslam’ın genişlemesi ile çeşitlenen toplumsal yapı karşısında değişime direniş ve Arap düşünce-kültür disiplininin toplumda standardize edilme çabasıdır.³

İşcan, en temelde sözünü ettiğimiz iki iddiayı ortaya koyan kitabını uzunca bir giriş ile birlikte dört kısma ayırmıştır. Bu kısımlar “1- Ekolleşme Öncesi Dönem, 2- Ekolleşme Dönemi ve 3- Selefe İttiba Söylemi ve Ashabü’l Hadis’in Din Anlayışında Belli Başlı Esaslar” şeklinde adlandırılmıştır.

Giriş kısmında yazar öncelikle çalışmasında kullandığı yöntem üzerine açıklamalarda bulunur. “Anlama ve açıklama” yöntemini kullandığını belirten yazar bu yöntemin mezheplerin incelenmesinde sahip olduğu öneme dikkat çeker. Dini etkenin toplumsal hayatın pratik altyapılarıyla sürekli bir diyalektik ilişki içinde olduğunu belirten yazar, mezheplerin de değişik beşeri faaliyet, sorun ve tasavvurlara yaklaşım biçimlerinin dine tesirinden meydana gelen oluşumlar olduğunu söyler⁴. İşcan böylelikle kendi araştırma konusu olan Selefi zihniyeti incelerken de sosyolojik bakışın nedenli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar yöntem üzerine açıklamalar yaptıktan sonra kitabında genel olarak kullanacağı kavramlar üzerinde durur. Selefilik’in, “inancı tarihin bir önceki döneminde sahip olduğu

---

1 Mehmet Zeki İşcan, Selefilik: İslami Köktencilik’in Tarihi Temelleri, Kitap Yayınevi, 5. Baskı, 2014, s. 13.

2 a.g.e, s. 14.

3 a.g.e, s. 52.

4 a.g.e, s. 15.

kültürel yapı ile özdeşleştiren ve böylece çok kuvvetli bir sosyal disiplin yaratabilme endişesi taşıyan bir zihniyetten doğduğunu”⁵ söyleyen yazar, bu zihniyetin ilk görünümleri için, “Ehlü’s-Sünne, Ehlü’l-Eser, Ehlü’l-Hadis ve Ashabu’l-Hadis” kavramlarının kullanıldığını söyler ve bu kavramlar hakkında bilgi verir.

“Ekolleşme Öncesi Dönem” başlıklı ilk bölümde İşcan, Selefi zihniyet eğilimini ortaya çıkaran koşullar üzerinde durmuştur. Yazara göre Selefi zihniyeti doğuran en temel sebep, İslam topraklarının genişlemesi ile birlikte İslam’ın farklı yorum ve uygulamalarının ortaya çıkmasını önlemek ve toplumu istikrar ile belli disiplinler çerçevesinde stabil tutma kaygısıdır.⁶ Bu sebeple bu zihniyetin öncüleri, İslam’ın ilk olarak Arap toplumlarına indiği gerekçesini öne sürerek çeşitlilik kazanan toplumsal yapının da Arap düşüncesine göre disipline edilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Yerel kültürü muhafaza etme, bildik dünyayı koruma kaygılarının doğurduğu bu düşünce sahabeye özellikle halifelere tabi olmanın gerekliliğinin üzerinde din gibi durulmasına ve hadislerin Kur’an’ın da önüne geçirilmesine sebep olmuştur.⁷ Yazar ayrıca sünneti, “Kur’an’ı belli bir kültürün çerçevelemesi ve hegemonya altına almasıdır” şeklinde tanımlamış ve sünnetin Kur’an’ın önüne geçirilmesini de Kur’an’ı değişik kültürel ve toplumsal yapılar tarafından farklı okuma biçimlerine müsait olan evrensel mesajından koparmak olarak ifade etmiştir.⁸ Böylelikle Selefi zihniyeti İslam’a da oldukça zarar veren bir düşünce sistemi olarak ifade etmiştir.

Yazar, “Ekolleşme Dönemi” başlığıyla ikinci bölümde, Selefi zihniyetin sistemli bir ekol haline gelme sürecini anlatmıştır. Yazara göre Selefi düşüncenin yaygınlık kazandığı dönem her ne kadar 3. yüzyıla tekabül ediyorsa da bu düşüncüyü 2. yüzyıldan başlatmak gerekmektedir. Zira Ashabu’l-Hadis’in ilk kez 2. yüzyılda görülmeye başladığı hatta bu dönemde Ebu Hanife’nin de Ashabu’l-Hadis’e yönelik eleştirilerinin olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Selefi zihniyetin ilk temsilcileri olan Ashabu’l-Hadis’in İslam’ın yayılmasına paralel olarak 2. yüzyılda ortaya çıktığını ve 3.

5 a.g.e, s. 17.

6 a.g.e, s. 59.

7 a.g.e, s. 66, 72.

8 a.g.e, s. 66, 77.

yüzyıl ile olgunluk dönemine eriştiğini söylemek doğru olacaktır.⁹ Yazar, Selefi düşüncenin 3. yüzyılda yaygınlık kazanmasının iki sebebi olduğunu belirtir. İlk sebep Abbasîlerin Emeviler gibi aşiret devleti olmaması ve özellikle Halife Memun'un geniş vizyonlu bir lider olmasıdır. Memun, İslam topraklarının genişlemesi ile ortaya çıkan yeni durumda hadise sarılmanın bir çözüm olmayacağını görmüş ve yeni düşünce akımlarının İslam topraklarına girmesine izin vermiş hatta bu durumu desteklemiştir. İkinci sebep ise şehirleşmenin getirdiği toplumsal değişimdir. Memun döneminde Bağdat önemli bir ticaret, endüstri ve aydınlar merkezi haline gelmiş ve bu bölgeye ulaşım imkânları arttırılmıştır. Böylelikle şehir zenginleşmiş, imkânlar ve yaşam standartları artmış bu durum da toplumsal hayatın değişmesine sebep olmuştur.¹⁰ Bu iki durum İslam düşüncesine yeni düşünce sistemlerinin girmesi ve İslami yaşamın, geleneklerin de değişmesine sebep olmuştur, yani Hadis taraftarlarının asıl yaşanması gerektiğini savdukları "saf İslam" bozulmaya uğramıştır. Bu sebeple Memun döneminde Ashabu'l-Hadis çok daha da tepkisel ve katı bir hal almıştır.

Memun'un politikaları ondan sonra gelen Mutasım ve Vasık dönemlerinde de devam ettirilmiş, siyasi odakta Ashabu'l-Hadis karşısında yer alan Ebu Hanife'nin düşünce sistemi korunmuştur. Fakat Vasık'tan sonra gelen Mütevekkil dönemi ile tam bir paradigma değişimi yaşanmış, yazarın deyişiyle yine bir Emevileşme dönemi başlamıştır.¹¹ Mütevekkil döneminde Ashab'ul-Hadis büyük bir güç elde etmiştir, bunun en büyük göstergesi de Ahmet bin Hanbel'in müşavir olarak atanmasıdır. Fakat siyasi odağa yerleşen Selefi zihniyet yazarın ifadesi ile "ilkel atacılığı" yüzünden Abbasi devletinin medeniyet bakımından gerilemesine sebep olmuştur.¹²

Üçüncü ve "Selefe İttiba Söylemi ve Ashabu'l-Hadis'in Din Anlayışında Belli Başlı Esaslar" başlığını taşıyan son bölümde ise Ashabu'l-Hadis'in temel dini ilkelerine yer verilmiştir. Bu ilkelere göre Allah'ın yüzü vardır ve O'nun gülmesi de mecaz değil gerçektir, Allah'ın gözü, kulağı vardır; elleri, parmakları ve ayağı vardır; Allah'ın konuşması vardır ve Kur'an'ı harf ve sesle konuşmuştur; Allah görülecektir; O her yerde değil göklerde-

---

9 a.g.e, s. 120.

10 a.g.e, s. 141-145.

11 a.g.e, s. 165.

12 a.g.e, s. 166.

dir; Allah arş ve kürs üzerindedir ve fiili olarak da oturma eyleminde bulunur.¹³ Bu görüşler Ashabu'l Hadis'in Allah'ı aşkın ve soyut olarak değil de tamamen somut bir şekilde tanımlamak gerektiğine yönelik düşüncenin bir sonucudur. Zira bu düşünce sonucunda Allah'ı tasvir eden her hadis olduğu gibi kabul edilmiş ve somut anlamda anlaşılmıştır. Ashabu'l-Hadis'in ayrıca akaid konusunda sahip oldukları iki temel ilke de amellerin imana dâhil edilmesi ve insanın inkâr edilmesidir. Bu inkâra göre insan hiçbir surette tek başına nesnelere hakkında hüküm veremez, ayrıca insanın amelleri de cenneti kazanmak yolunda bir şey ifade etmez, çünkü Allah her şeyden önce kimin cennete gidip gitmeyeceğine karar vermiştir.¹⁴

İşcan'ın kitabı “Selefi zihniyeti ortaya çıkaran toplumsal koşullar nelerdir ve nasıl bir toplumsal-siyasi süreçte bu düşünce bir ekol haline gelmiştir?” sorusuna oldukça kapsamlı bir cevap sunmaktadır. Kitabın teknik bir anlatıma hiç kaçmaması ve daima sosyolojik bağlamda bir “anlama-açıklama” yöntemine sadık kalması onu değerli kılmakta ve bu anlamda ufuk açıcı olmaktadır. Fakat bu yöntemde bir de eleştirilebilecek bir nokta bulunmaktadır ki bu da yazarın zaman zaman oryantalist dile kaymasıdır. Bu dil en bariz şekliyle, Araplar'ın zaten atacılık ve çöl kültürleri sebebiyle Selefi zihniyete eğilimli oldukları gibi indirgemeci ifadeler kullandığı kısımlarda görülmektedir. Bu oryantalist dilin ortaya çıkmasında da kaynakça olarak Bernard Lewis, Ignaz Goldziher, Hamilton Gibb, Montgomery Watt gibi önemli oryantalistlere atıfta bulunulmasının büyük payı olduğu görülmektedir.

Yazarın oryantalist isimlerden faydalanması ve kimi yerlerde oryantalist bir dile kaymasının dışında eleştirilecek ikinci bir husus da, yazar Selefi zihniyeti İslam'ın medeniyet olarak gelişmesine zarar vermesi sebebiyle eleştirirken İslam düşüncesinde önemli birtakım isimlerin de bir şekilde kötülenmesine sebep olmaktadır. Şöyle ki, yazar Ashabu'l-Hadis'in ilk temsilcileri olarak Ebu Hureyre ve Enes bin Malik gibi isimleri zikretmiştir. Zira yazarın aktardığına göre bu isimler Emevi döneminde iktidar ile yakın olmuş hatta hadis rivayetleri karşılığında iktidardan bahşiş almıştır.¹⁵ Yazarın bu ifadeleri İslam tarihinde önemli yere sahip bu iki ismin para

13 a.g.e, s. 207-213.

14 a.g.e, s. 213.

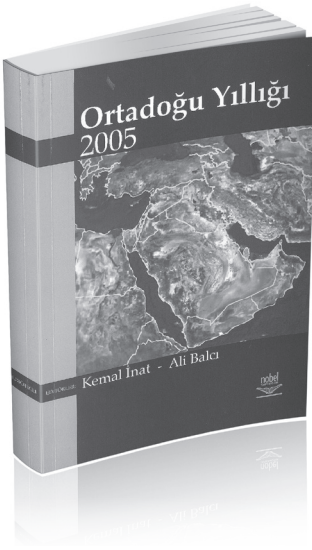
15 a.g.e, s. 130.

ve iktidarın kendi çıkarları için hadis naklettikleri sonucuna götürmektedir ve ulaşılan bu sonuç İslam tarihindeki genel anlatı ile oldukça çelişkili durmaktadır. Bu sebeple yazarın söz konusu ifadelerinin de sorgulanması gerekmektedir.

Bu tarz eksikliklere rağmen İşcan'ın kitabı Selefi zihniyet konusunda kapsamlı bir tahlil sunan oldukça bilgilendirici ve ufuk açıcı, bu sebeple Selefiliğin anlaşılması bakımından okunması gereken önemli bir kitaptır.

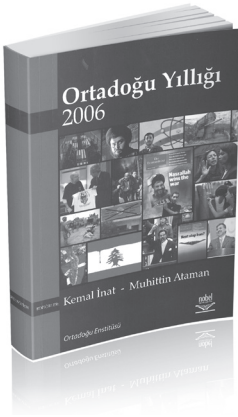

ORTADOĞU YILLIĞI

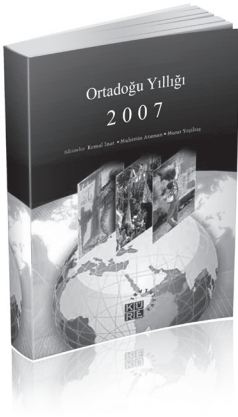

yazılardan oluşmaktadır. Kitabın son bölümünde ayrıca, Ortadoğu'nun siyasi, ekonomik ve sosyal yapısına ilişkin, ilgili yıldan bağımsız makaleler yer almaktadır.

Ülkemizin de çok önemli bir parçasını oluşturduğu Ortadoğu konusunda araştırma yapan akademik çevreden olan ya da olmayan herkes için değerli bir kaynak olma amacı taşıyan Ortadoğu Yıllığı, “Çekirdek Ortadoğu” diye bilinen, Türkiye, İran ve Mısır ile bunların arasında kalan Arap Yarımadasında yer alan ülkelerdeki bir yıllık gelişmelere ışık tutmaktadır. Bölgenin, Filistin dahil olmak üzere 16 ülkesinin incelendiği elinizdeki “Ortadoğu Yıllığı 2005” söz konusu ülkelerin dış ve iç politikalarında yaşanan ilgili yıla ait gelişmeleri ele alan, yorumdan çok bilgi ağırlıklı

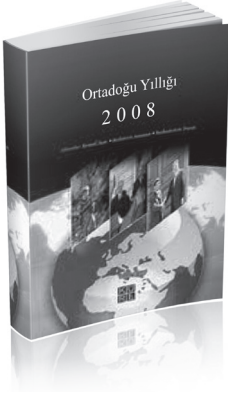

Ortadoğu Yıllığı 2006 kitabı, Ortadoğu Yıllığı 2005 adlı çalışmamızın devamı olarak ülkemizin de çok önemli bir parçasını oluşturduğu Ortadoğu konusunda araştırma yapan akademik çevreden olan ya da olmayan herkes için değerli bir kaynak olma amacı taşımaktadır. Kitapta, Çekirdek Ortadoğu, olarak adlandırdığımız bölgede yer alan 15 ülkenin ilgili yıla ait gelişmelerinin yanı sıra Türkiye'nin Ortadoğu politikasına ve 2006 yılından bağımsız bir şekilde Ortadoğu yıllığı ile ilgili makalelere yer verilmiştir. Ancak bu yıldaki bağımsız makaleler bölümünde yeni bir projenin bir parçası olarak, Büyük Güçlerin (ABD, Çin, İngiltere ve Fransa) Ortadoğu politikalarını inceleyen yazılara yer verilmiştir. Her yeni yılın başında, bir önceki yıla ait yıllığın çıkarılması şeklinde bir dizinin parçası olarak öngörülen çalışmaların 2007 yılı incelemesinde diğer büyük ülkelerin Ortadoğu politikalarının analizi amaçlanmaktadır.

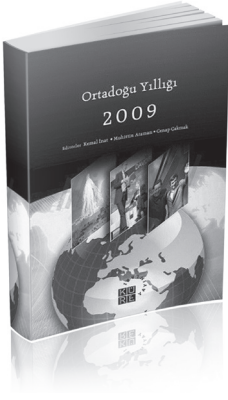

Ortadoğu Yıllığı 2007, Ortadoğu üzerine araştırma yapanlar için bilgi ağırlıklı yararlı bir veri tabanı oluşturmak gayesiyle hazırlanan serinin üçüncüsünü oluşturuyor. Elinizdeki cilt, üç ana bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde, Türkiye'nin İran politikası 2007 yılı olayları özelinde ele alınıyor. İkinci bölümde, 'Çekirdek Ortadoğu' tabir ettiğimiz İran, Irak, Suriye, Mısır, Filistin, BAE vb. gibi bölge ülkelerindeki iç ve dış politik gelişmeler 2007'de gerçekleşen olaylar temelinde irdeleniyor. Çalışmanın üçüncü bölümünü ise, ilk kez 2006 Yıllığında değerlendirmeye başladığımız 'Büyük Güçlerin Ortadoğu'ya Yönelik Politikaları' konusu oluşturuyor. Bölümde Rusya, Kanada, İspanya, İtalya ve Hindistan'ın bölgeye ilişkin dış politika yaklaşımlarına dair makalelere yer verilmiştir.

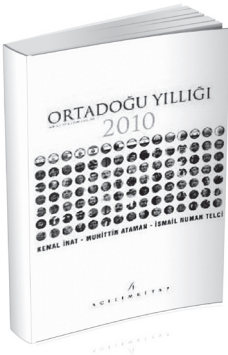

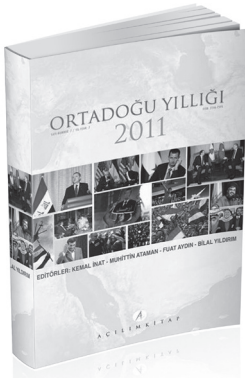
Ortadoğu Yıllığı 2008, başta uluslararası ilişkiler bölümü öğrencileri olmak üzere tüm araştırmacıların ve Ortadoğu'ya ilgi duyanların bilgi ihtiyacını karşılama misyonuyla başlayan Ortadoğu Yıllığı serisinin dördüncü kitabı. Elinizdeki cilt üç ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde Türkiye'nin İran politikası 2008 yılı olayları özelinde ele alınıyor. İkinci bölümde, “Çekirdek Ortadoğu” olarak adlandırdığımız bölgede yer alan 15 ülkenin, ilgili yıla ait gelişmeleri irdeleniyor. Üçüncü bölümde ise, 2008 yılından bağımsız bir şekilde, Ortadoğu ile ilgili 6 makale yer alıyor.

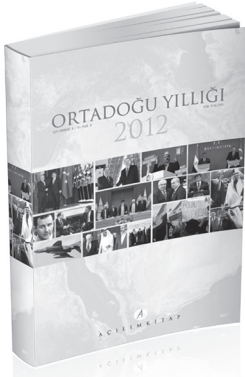
Ortadoğu Yıllığı 2009, başta uluslararası ilişkiler öğrencileri olmak üzere tüm araştırmacıların ve Ortadoğu'ya ilgi duyanların bilgi ile buluşturulması konusunda kalıcı bir hizmet sunma amacıyla hazırlanan Ortadoğu Yıllığı serisinin beşinci kitabıdır.

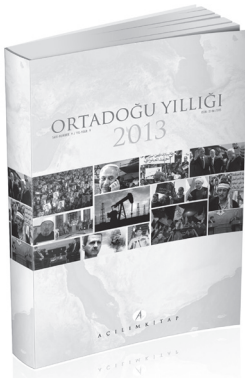
Ortadoğu Yıllığı'nın altıncı kitabına ulaşmış bulunuyoruz. Ortadoğu Yıllığı serisinin bu kitabında da, önceki yıllarda olduğu gibi, Türkiye'nin İran politikasının incelendiği birinci bölümün ardından, ikinci bölümde, “Çekirdek Ortadoğu” olarak adlandırdığımız bölgede yer alan diğer 15 ülkenin, ilgili yıla ait gelişmeleri ele alınmaktadır.

Ortadoğu Yıllığı 2011'in birinci bölümünde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ele alınırken ikinci bölümde "Çekirdek Ortadoğu" olarak tanımlanan bölgede bulunan 15 ülkede 2011 yılında siyasi ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan gelişmeler bir yıllık formatında incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise bağımsız makaleler yer almaktadır.

Ortadoğu Yıllığı 2012'nin birinci bölümünde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ele alınırken ikinci bölümde "Çekirdek Ortadoğu" olarak tanımlanan bölgede bulunan 15 ülkede 2012 yılında siyasi ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan gelişmeler bir yıllık formatında incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise bağımsız makaleler ve kitap değerlendirmeleri yer almaktadır.

Ortadoğu Yıllığı'nın diğer sayılarında olduğu gibi 2013 Yıllığı da üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde 15 Ortadoğu ülkesinin 2013 yılındaki siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeleri ele alınmıştır. İkinci bölümde bağımsız makaleler yer alırken üçüncü bölümde ise Ortadoğu üzerine kitap tanıtımları bulunmaktadır.

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ KÜLTÜR YAYINLARI

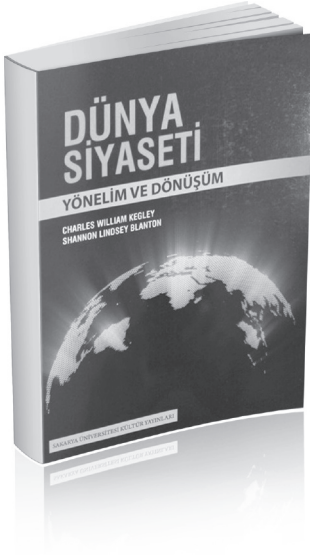
Bu eser, Alvin W. Gouldner'in yirmi yıllık çalışmasının bir ürünüdür. Yazar uzun soluklu ve planlı çalışmasının önemli bir bölümü olarak nitelendirdiği eserinde Batı Sosyolojisi olarak adlandırdığı geleneğin kökeninin ve dönüşümlerinin kapsamlı, tarihsel bir incelemesini yapmaktadır. Platon'dan günümüze sosyal teorilerin izini süren ve klasik sosyoloji teorilerinin her birini kavramsal düzeyde açıklayan Gouldner, bu teorilerin kendi içlerindeki çelişkilere ve birbirleriyle olan gerilimlerine odaklanmaktadır. Söz konusu tartışmalardan aldığı ilhamla Batı Sosyolojisi'nin krize girmek üzere olduğunu iddia eden yazar, krizi teşhis

etme teşebbüsünde özellikle "Akademik Sosyoloji" ve Talcott Parsons'ın sosyoloji anlayışı üzerine eleştirilerini yoğunlaştırmaktadır. Yazar ayrıca bu krizi aşmak için yeni yöntemler de önermektedir. Diğer çalışmalarında olduğu gibi bu eserinde de Gouldner, sosyal teori okumalarında tarihsel bakışın önemine vurgu yapmakta ve tarihsel bilginin sosyal teoriyi şekillendirmesindeki rolüne dikkat çekmektedir.

meseleyi mercek altına alan bir tarihsel sosyoloji manifestosu niteliğindedir.

Uluslararası ilişkiler teorisyenleri, hem kendi disiplinlerini geliştirmek ve geliştirmenin bir aracı olarak hem de ana akım düşünce biçimini eleştirmek amacıyla tarihsel sosyolojiye yönelmektedirler. Yine de tarihsel sosyolojinin ne olduğuna ve ne önerebileceğine dair iptidai bir anlayış bulunmaktadır. Bu kitap, tarihsel sosyolojinin temel değişkenlerini hesaba katarak; bu değişkenlerin uluslararası ilişkilere nasıl uygulanabileceği; uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin neden bu yaklaşımları kullanmaları gerektiği; ve tarihsel sosyolojik bakışın uluslararası ilişkiler çalışmalarını nasıl geliştirebileceği ve yeniden şekillendirebileceği gibi bir dizi

Yedi temel yaklaşım –neo-Weberyanizm, konstrüktivizm, eleştirel tarihsel materyalizm, eleştirel teori, postmodernizm, yapısal realizm ve Dünya Sistemleri teorisi- tanımlamasına ek olarak kitabın giriş ve sonuç bölümleri, derleyenlerin değimiyle ‘Dünya Sosyolojisi’ ile ilgili detaylı bir yaklaşım ve araştırma gündemi ortaya koymaktadır.

Piyasadaki en güncel ve kapsamlı uluslararası ilişkiler metni olan Dünya Siyaseti: Yönelim ve Dönüşüm'ün bu güncel baskısı, bu günlerde dünya sahnesinde vuku bulan pek çok ilgi çekici konuyu inceliyor. Kitapta yer alan her bir konuyu yazarlar insanların küresel gelecek hakkında verdiği kolektif kararların problemleri, sonuçları, tuzakları, paradoksları ve bu kararların hayatınıza muhtemel etkileri üzerine eleştirel düşünebilmenizi sağlayacak tarzda ele alıyor.

ORMER

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü tarafından yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergi olup **Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Erih Plus ve Index Islamicus** tarafından taranmaktadır. Ortadoğu'daki siyasi ve toplumsal gelişmeler başta olmak üzere, Arap devrimleri, Türkiye-Ortadoğu ilişkileri, Ortadoğu ve küresel siyaset gibi konularda orijinal çalışmaların yer aldığı dergimiz, bilimsel araştırma ve makaleleri yıl boyunca kabul etmektedir. Dergimizde bilimsel nitelikte yazılmış Türkçe ve İngilizce dillerinde makalelerle birlikte, kitap incelemelerine de yer verilmektedir. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi'nin önceki sayıları, genel yayın ilkeleri ve makale yazım kuralları ile ilgili bilgiler için <http://ormer.sakarya.edu.tr/turkiyeortadogucalismalari/> adresini ziyaret edebilirsiniz. Gönderilecek makalelerin ön değerlendirilmeye alınabilmesi için Dergi Yayın Kurulu tarafından belirlenen yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmış olması gerekmektedir. Katkıda bulunmak isteyen araştırmacılar çalışmalarını adres, telefon ve e-posta bilgileri ile birlikte **İsmail Numan Telci'ye numantelci@gmail.com** ve **F. Zehra Toçoğlu'na fztocoglu@sakarya.edu.tr** adreslerinden gönderebilirler.

